

**MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETO
TEISĖS FILOSOFIJOS KATEDRA**

**VIOLETA RINGELEVIČIENĖ
TEISĖS IR VALDYMO STUDIJŲ PROGRAMA**

ŠEIMOS TEISĖS SOCIALINIS VEIKSMINGUMAS

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas:

Doc. dr. Vytautas Šlapkauskas

Katedros vedėjas:

Prof. habil. dr. Alfonsas Vaišvila

Vilnius, 2006

TURINYS

ĮVADAS	3
1. ŠEIMOS TEISĖS SOCIALINIO VEIKSMINGUMO SAMPRATA	5
1.1. Socialinė (bendruomeninė) šeimos samprata.....	5
1.2. Šeimos teisės samprata.....	13
1.2.1. Šeimos teisės principai.....	16
1.3. Teisės socialinio veiksmingumo samprata.....	20
2. ŠEIMOS SANTYKIŲ TEISINIS REGLAMENTAVIMAS	24
2.1. Santuokos sudarymo, negaliojimo ir pabaigos teisinis reglamentavimas.....	24
2.2. Asmeninių ir turtinių sutuoktinių santykių teisinis reglamentavimas.....	32
2.3. Asmeninių bei turtinių tėvų ir vaikų santykių teisinis reglamentavimas.....	40
3. ŠEIMOS TEISĖS ĮGYVENDINIMO SOCIALINĖS IR TEISINĖS	
PROBLEMOS	47
3.1. Šeimos pokyčiai.....	47
3.2. Santuokos sudarymo ir nutraukimo socialinės ir teisinės problemos.....	48
3.3. Sutuoktinių turtinių santykių reguliavimo socialinės ir teisinės problemos.....	53
3.4. Tėvų ir vaikų tarpusavio išlaikymo santykių socialinės ir teisinės	
problemos.....	57
IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS	66
LITERATŪROS SĄRAŠAS	70
SANTRAUKA	73
SUMMARY	74
PRIEDAI	75

ĮVADAS

Šeima yra seniausia institucija žemėje, ji atlieka pagrindinį vaidmenį žmonių visuomenėje. Šeima buvo ir yra valstybės ir valstybingumo pamatas. Mūsų valstybės požiūris į šeimą yra įtvirtintas Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. Joje rašoma: „Šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas. Valstybė saugo ir globoja šeimą, motinystę, tėvystę ir vaikystę.<...> Tėvų teisė ir pareiga – auklėti savo vaikus dorais žmonėmis ir ištikimais piliečiais...“¹.

Darbo temos problema ir aktualumas. Šeima yra socialinio gyvenimo centre, nes naujovės ir socialiniai pasikeitimai daro įtaką šeimai. Todėl pastaraisiais dešimtmečiais Lietuvoje didėja dėmesys jai. Šiuolaikiniai mokslai – edukologija, psichologija, sociologija, teisė, ekonomika ir kt. – nagrinėja įvairiausius šeimos gyvenimo klausimus, kuriuose pateikiamos žinios apie šeimos pokyčius. Šeimos teisė pastaraisiais dešimtmečiais taip pat patyrė nemažai pokyčių. Šeimos santykius reguliuojančių įstatymų priėmimas ir jų taikymas turėtų stiprinti šeimą, padėti šeimos nariams tinkamai įgyvendinti savo teises ir pareigas, užtikrinti šeimos narių atsakomybę už šeimos išsaugojimą, vaikų ugdymą. Šio darbo paskirtis - išnagrinėti šeimos santykių teisinį reguliavimą ir išsiaiškinti, ar jis yra socialiai veiksmingas, t.y., ar atitinka visuomenės lūkesčius.

Tyrimo objektas. Tyrimo objektas yra šeimos santykių teisinis reguliavimas.

Darbo tikslas ir uždaviniai. Darbo tikslas - atskleisti šeimos santykių teisinio reguliavimo socialinį veiksmingumą. Šiam tikslui įgyvendinti iškelti uždaviniai:

1. Išnagrinėti socialinę (bendruomeninę) šeimos sampratą, šeimos teisės ir teisės socialinio veiksmingumo sampratas.
2. Išnagrinėti šeimos teisės principus.
3. Išanalizuoti ir atskleisti santuokos sudarymo, negaliojimo ir pabaigos, asmeninių ir turtinių sutuoktinių santykių, asmeninių bei turtinių tėvų ir vaikų santykių teisinį reglamentavimą.
4. Išnagrinėti šeimos pokyčius.
5. Išanalizuoti ir išryškinti santuokos sudarymo ir nutraukimo, turtinių sutuoktinių santykių, tėvų ir vaikų tarpusavio išlaikymo santykių socialines ir teises problemas.
6. Įvertinti šeimos teisės atskirų institutų socialinį veiksmingumą.

Tyrimo hipotezė. Šeimos teisės normos ne visada atitinka socialinio gyvenimo realijas, ir tai mažina šeimos teisės socialinį veiksmingumą.

¹ Lietuvos Respublikos Konstitucija. Vilnius, 2004. P. 8.

Tyrimo metodai. Siekiant išspręsti iškeltą problemą, įgyvendinti uždavinius ir pasiekti tikslą, buvo taikyti dokumentų analizės, lyginamasis, statistikos ir sisteminės analizės metodai. Nagrinėjant Lietuvos ir tarptautinius teisės aktus, teisinę literatūrą, analizuojant mokslininkų teorinius ir praktinius darbus šeimos tematika remtasi dokumentų analizės ir lyginamuoju metodais. Renkant duomenis apie santuokos sudarymą, jos nutraukimą, asmeninius ir turtinius sutuoktinių santykius, tėvų ir vaikų tarpusavio išlaikymą, remtasi ne tik dokumentų analizės, bet ir statistiniu metodais. Apdorojant, analizuojant ir apibendrinant surinktus duomenis apie šeimos santykių teisinį reglamentavimą ir jo socialinį veiksmingumą remtasi sisteminės analizės metodu. Iš viso išnagrinėta 116 civilinių bylų, esančių Vilniaus miesto trečiosios apylinkės ir Vilniaus rajono apylinkės teismų archyve.

Tyrimo pravedimo eiga. Tyrimas atliktais tam tikrais etapais. Pirmame etape surinkta ir išanalizuota mokslinė literatūra šeimos kaip socialinio instituto tematika, atskleista šeimos teisės samprata bei teisės socialinio veiksmingumo esmė. Antrame etape atskleisti santuokos sudarymo, negaliojimo ir pabaigos, asmeninių ir turtinių sutuoktinių santykių bei asmeninių ir turtinių tėvų ir vaikų santykių teisinio reglamentavimo ypatumai. Trečiame etape atlikta civilinių bylų, kylančių iš šeimos teisinių santykių, analizė bei surinkti statistiniai duomenys, reikalingi įvertinti atskirų šeimos teisės institutų socialinį veiksmingumą. Ketvirtame etape buvo apdoroti ir apibendrinti surinkti duomenys ir suformuluotos išvados.

Darbo struktūra. Baigiamąjį darbą sudaro įvadas, dėstomoji dalis, išvados ir rekomendacijos, literatūros sąrašas, santraukos lietuvių ir anglų kalbomis ir priedai. Dėstomoji dalis sudaryta iš trijų skyrių: šeimos teisės socialinio veiksmingumo samprata; šeimos santykių teisinis reglamentavimas; šeimos teisės įgyvendinimo socialinės ir teisinės problemos. Kiekvienas skyrius turi poskyrius. Išvadose apibendrinti išanalizuoti duomenys ir įvertintas šeimos teisės atskirų institutų socialinis veiksmingumas. Literatūros sąrašą sudaro teisės aktai, mokslinė literatūra, teismų praktika ir interneto šaltiniai, iš kurių gauti statistiniai duomenys. Prieduose pateikiamos statistinių duomenų lentelės.

1. ŠEIMOS TEISĖS SOCIALINIO VEIKSMINGUMO SAMPRATA

1.1. Socialinė (bendruomeninė) šeimos samprata

Šeimos tematikai tiek Lietuvoje, tiek užsienyje skirta daug mokslinių teorinių ir praktinių darbų. Tai neišsenkanti tema tautų ir kultūrų tyrinėtojams. Norint tiksliai apibrėžti šeimą, J. Bikulčiaus teigimu, reikia prisiminti, kad šeimą tiria įvairūs mokslai. Istorikai nagrinėja šeimos formų kaitą, ekonomistai – ūkinę veiklą, psichologai – šeimos narių bendravimą, pedagogai – šeimos įtaką vaiko vystymuisi, juristai – šeimos įstatymus ir t.t.² Sociologai tiria „šeimos susiformavimą, vystymąsi ir funkcijas, sutuoktinių šeiminius ryšius konkrečiomis socialinėmis ekonominėmis ir kultūrinėmis sąlygomis“³. Visi šie tyrinėtojai siūlo apibrėžimus, kurie iš esmės yra teisingi, bet neatskleidžia visos šeimos santykių esmės. J. Bikulčiaus manymu, nėra svarbu įsigilinti į šiuos apibrėžimus, nes kiekvienas iš jų tarsi įrėmina, sukausto tiriamųjų reiškinių problematiką; dažnas apibrėžimas nėra tikslus.

Literatūroje šeima apibūdinama įvairiai. Apibrėžimų išties gausu, kai kurių, kaip pastebi G. Navaitis, „net autorystę būtų sunku nurodyti (pvz., šeima gali būti apibrėžiama kaip pagrindinė visuomenės ląstelė, kaip kartu gyvenančių ir turinčių bendrą biudžetą giminaičių grupė, kaip bendrija, susijusi giminystės, priklausomybės ir globos ryšiais)“⁴. Vienose publikacijose ji apibrėžiama kaip „grupė žmonių, tarpusavyje susijusių santuokos ryšiais bei kraujo (kilmės) giminyste, drauge gyvenančių ir bendrai tvarkančių savo namų ūkį“⁵. Panašiai santuoką apibūdina ir J. Bikulčius: „Šeima – tai istoriškai konkreti sutuoktinių, vaikų ir tėvų tarpusavio santykių visuma, maža socialinė grupė, kurios narius sieja santuokos ir giminystės ryšiai, bendras ūkis ir dorovinė atsakomybė“⁶. V. Pruskus duoda tokį apibrėžimą: „Šeima yra giminingumu, santuoka arba įvaikinimu paremtas susivienijimas (socialinė grupė) žmonių, susietų bendra buitimi ir vienodai atsakingų vaikų auklėjimu. Šeimos tikslas – auklėti jaunąją kartą ir organizuoti kasdienį savo narių gyvenimą“⁷.

² Bikulčius J. Šeimyninio gyvenimo darna ir jos išsaugojimo paslaptys. Kaunas, 1996. P. 6.

³ Leonavičius J. Sociologijos žodynas. Vilnius, 1993. P. 249.

⁴ Navaitis G. Lietuvos šeima: psichoterapinis aspektas. Vilnius, 1999. P. 7.

⁵ Vyšniauskaitė A., Kalnius P., Paukštytė R. Lietuvių šeima ir papročiai. Vilnius, 1995. P. 105.

⁶ Bikulčius J. Šeimyninio gyvenimo darna ir jos išsaugojimo paslaptys. Kaunas, 1996. P. 7.

⁷ Pruskus V. Sociologija. Teorija ir praktika. Vilnius, 2004. P. 117.

Kiti autoriai šeimą supranta kiek kitaip. A. Maceina ją apibrėžia kaip tautybės ir pusiausvyros visuomenėje plėtojimo pamatą. Jis rašė: „Šeima yra tasai pradas, kuris skleisdina tautybę individuose ir kuris parengia tautos buvimui pagrindinius principus. Šiandien vis labiau aiškėja, kad, nepaisant viską individualinančio liberalizmo ir viską socialinančio komunizmo, šeima išlaikė pusiausvyrą tarp šitų dviejų polių ir tuo būdu tapo pamatu išsivystančiam tautų gyvenimui“⁸.

L. Broom teigimu, „šeima yra unikali socialinė institucija, nes visų pirma čia pratęsiama gyvybė, individas tampa tam tikros socialinės grupės nariu ir socializuojamas gyvenimui už šios pirminės grupės ribų“⁹. Dauguma žmonių pradeda savo gyvenimą šeimoje, užauga, perima pagrindines normas ir vertybes, vėliau kuria savo šeimas, augina vaikus. Autorius šeimą vadina „svarbiausiu statybinio visuomenės bloku“, kadangi ji „yra socialinio gyvenimo centre ir sieja individą su mokykla, bažnyčia, ekonomika ir tauta“¹⁰.

„Iš visų pilietinės visuomenės institucijų svarbiausia, ko gero, yra šeima. Jos kaip vaikų auklėtojos, aprūpintojos ir augintojos vaidmeniui neprilygsta jokia kita institucija“¹¹, - teigia N. Ashford. Autorės nuomone, šeima yra „išskirtinis moralinių vertybių šaltinis ir žmogiškų jausmų centras“¹², kur visuomenės nariai mokosi atskirti gera ir bloga.

Z. Bajoriūnas pateikia tokį šeimos apibrėžimą: „Šeima – pirminė visuomenės ląstelė, viena pagrindinių jos struktūros elementų. Pirminė todėl, kad joje visų pirma ugdomi vaikai, formuojamas charakteris, idealai“¹³. K. Miškinis laikosi panašios nuomonės: „Šeima yra pagrindinė visuomenės ląstelė, pirminis jos kolektyvas. <...> Šeimoje atsinaujina visuomenė, ugdoma jos pamaina. Kad ta pamaina pateisintų tautos lūkesčius, šeima turi būti tvirta. Tik tokioje šeimoje įmanomas tinkamas jaunosios kartos ugdymas, tautos pažanga“¹⁴. Bendras gyvenimas šeimoje moko daugelio dalykų: derinti savo charakterius, rūpintis vienas kitu, gerbti vienas kitą. Šeimoje individui suteikiama galimybė būti laimingu, padaryti savo gyvenimą prasmingą.

Kiekviena iš aukščiau pateiktų šeimos sampratų yra savita. Vienas ar kitas apibrėžimas yra paskata kilti naujoms idėjoms ir yra tiek vertingas, kiek skiriasi nuo to, kas jau yra žinoma. „Kiekvienas apibrėžimas sudaro galimybę pateikti naujus argumentus, šeimos apibrėžimus ir įrodymus. Nė vienas iš jų neturėtų būti laikomas galutiniu“¹⁵, - teigia Z. Bajoriūnas.

⁸ Maceina A. Pedagoginiai raštai. Kaunas, 1990. P. 127.

⁹ Broom L. Sociologija. Esminiai tekstai ir pavyzdžiai. Kaunas, 1992. P.169.

¹⁰ Ten pat. P. 170.

¹¹ Ashford N. Laisvos visuomenės principai. Vilnius, 2003. P. 15.

¹² Ten pat. P. 15.

¹³ Bajoriūnas Z. Šeimos edukologija. Vilnius, 1997. P. 10.

¹⁴ Miškinis K. Šeimos pedagogika. Vilnius, 1993. P. 4.

¹⁵ Bajoriūnas Z. Šeimos edukologija. Vilnius, 1997. P.18 .

Tikra šeima yra tokia, K. Miškinio manymu, kuri gyvenimo pagrindu laiko visai tautai reikšmingas bendražmogiškas vertybes. Nuo šių vertybių „priklauso šeimos dorovingumas, dvasinis nusiteikimas, tautinė savimonė ir savijauta“¹⁶. Autoriaus nuomone, šeimoje ugdomos šios vertybės:

- Tėvynė. Šeimoje išmokstama mylėti Tėvynę Lietuvą, semtis iš jos stiprybės, dirbti jos naudai, gerbti Tėvynę ir didžiuotis ja.
- Tėviškė. Į Tėvynę einama per tėviškę, nes ji stovi viduryje tarp namų ir Tėvynės. Išgyvenimai, susiję su tėviške, pamažu kaupiasi sielos gelmėse, ten formuojasi ir ugdo žmogų.
- Gimtoji kalba. Tai viena iš didžiausių vertybių. Ji prigimties, dvasios, tautos kultūros reiškėja, tvirtas pagrindas išsaugoti ir ugdyti lietuvių tautą ir jos kultūrą.
- Tautos kultūra, tradicijos. Jos yra svarbios nacionalinės vertybės. Tai visa, ką tauta sukūrė fizinio bei protinio darbo ir dvasinio polėkio dėka. Šeima saugo tautos kultūrą bei tradicijas ir jas per savo vaikus plėtoja.
- Tautinė savimonė. Mylintis tautą žmogus savo likimą visada sieja su jos likimu. Tik gerai pažinęs savo tautą, jos istoriją, jis gerbia ir kitų tautų dvasinius turtus.
- Tolerancija kitataučiams. Lietuviai turi šimtametes nacionalinės tolerancijos, pagarbos kitataučiams tradicijas. Internacionalinių tradicijų dvasia vyravo ir kiekvienoje Lietuvos šeimoje. Šios tradicijos puoselėjamos ir šiuolaikinėje šeimoje¹⁷.

Šeima tenkina tam tikrus socialinius poreikius. Remdamiesi šia nuostata, sociologai išskiria šeimos funkcijas. Funkcija – tai „vaidmuo, kurį atlieka tas ar kitas socialinės sistemos elementas, jo organizacija, įgyvendinant socialinių grupių interesus“¹⁸. K. Miškinis pateikia tokį šeimos funkcijos apibūdinimą: „Šeimos funkcijas suprantame kaip sutuoktinių ar kitų jos narių (vaikų, senelių) poreikių tenkinimą ir pareigų vienui kitiems (tėvų vaikams, vaikų tėvams ir kt.) atlikimą“¹⁹. Taip pat šeimos funkciją apibrėžia Z. Bajoriūnas. Taigi, šeimos funkcijų išskyrimas tiesiogiai susijęs su šeimos poreikiais, nes funkcijos rodo poreikių patenkinimo sferas.

Šeima, J. Pivorienės teigimu, yra pagrindinis visuomenės institutas, nes tenkina svarbiausius socialinius poreikius:

- Seksualinio elgesio reguliavimas. Nustatoma, kas, su kuo gali turėti seksualinius santykius.

¹⁶ Miškinis K. Šeimos pedagogika. Vilnius, 1993. P. 4.

¹⁷ Ten pat. P. 4-8.

¹⁸ Leonavičius J. Sociologijos žodynas. Vilnius, 1993. P.60 .

¹⁹ Miškinis K. Šeimos pedagogika. Vilnius, 1993. P. 9.

- Reprodukcija. Jei visuomenė nori išlikti, ji turi skatinti ir motyvuoti suaugusius narius turėti vaikų.
- Saugumas. Kūdikiai ir vaikai yra priklausomi nuo šeimos. Be to, bet kada žmogus gali susirgti, tapti neįgaliu, priklausomu nuo kitų. Pirmiausia tuo pasirūpina šeima.
- Socializacija. Šeimoje perduodamos vertybės, normos, kultūra iš kartos į kartą, šeima yra tiltas tarp individo ir visuomenės.
- Socialinė padėtis. Žmonės visuomenėje užima tam tikrą padėtį ir atlieka tam tikrus vaidmenis. Kai kurie iš jų priklauso nuo šeimos, yra įgimti, pvz. tautybė, etniškumas, rasė, religija ir pan²⁰.

J. Bikulčius skiria šias šeimoje tenkinamų poreikių grupes: tėvystės ir motinystės arba giminės tęsimo; emocinio bendravimo, savojo „aš“ išsaugojimo; seksualinius; bendro ūkio ir buities. Šios poreikių grupės, jo manymu, atitinka žmogaus gyvenimui reikšmingiausias šeimos funkcijas:

- Žmonių giminės tęsimas. Ši funkcija susijusi su žmogaus poreikiu pratęsti save vaikuose, be to vaikai teikia daug džiaugsmo, stiprybės.
- Vaikų socializacija ir auklėjimas. Žmogus socialine būtybe pasidaro tik sąveikoje su gamta, aplinka, kitais žmonėmis. Svarbiausią darbą socializuojant vaiką atlieka tėvai, nes šeima yra tobuliausias vaiko auginimo ir auklėjimo institutas.
- Ūkinė ekonominė šeimos funkcija. Ji susijusi su šeimos narių materialinių poreikių tenkinimu, namų ūkio, šeimos biudžeto tvarkymu.
- Šeimos rekreacinė funkcija. Ši funkcija suprantama kaip laikas, skirtas šeimos narių poilsiui, fizinėms ir dvasinėms jėgoms, sveikatai atgauti. Tai atgaivos funkcija.
- Bendravimo funkcija. Bendraudami šeimos nariai keičiasi informacija, sukuria emocinę aplinką. Bendraujant organizuojamas, reguliuojamas ir kontroliuojamas visų šeimos narių gyvenimas.
- Seksualinių poreikių tenkinimas. Normalus seksualinis gyvenimas yra sutuoktinių asmeninės saviraiškos dalis, įmanomas tik vedybų dėka ir glaudžiai siejasi su žmogaus dorove²¹.

K. Miškinis aptaria šeimos funkcijas, išskirdamas analogiškas šeimos funkcijų grupes. Tačiau jis pabrėžia, kad „bendriausia šeimos funkcija yra laimės siekimas“²². Ji apima visas kitas funkcijas.

²⁰ Pivorienė J. Sociologijos pagrindai socialiniame darbe. Šeima. Sveikata. Kaunas, 2004. P. 7-8.

²¹ Bikulčius J. Šeimyninio gyvenimo darna ir jos išsaugojimo paslaptys. Kaunas, 1996. P. 15-18.

²² Miškinis K. Šeimos pedagogika. Vilnius, 1993. P. 9.

Daug dėmesio šeimos funkcijų analizei skyrė Z. Bajoriūnas. Jis pateikia tokią šeimos funkcijų klasifikaciją:

- Vaikų gimdymas. Susijęs su noru pratęsti save vaikuose. Gimus vaikams, tėvai pakartoja savo vaikystę ir jaunystę vaikų vaikystėje ir jaunystėje.
- Vaikų auginimas. Šeima – tobuliausias vaikų auginimo institutas. Tai viena svarbiausių šeimos dvasinio gyvenimo funkcijų.
- Tautos etoso tęstinumo funkcija. Savo tautiškumą žmogus suvokia šeimos dėka, kuri jam perteikia etnokultūrą, etnopsichologiją.
- Ūkinė bei ekonominė funkcija. Ši funkcija glaudžiai susijusi su Lietuvos žmonių pragyvenimo lygiu. Kuo turtingesnė ir kultūringesnė visuomenė, tuo didesnę pasirinkimą turi šeima, tvarkydama ekonomiką ir naudodamasi jos gėrybėmis.
- Rekreacinė funkcija. Tai dvasinio šeimos komforto kūrimas, naujų jėgų darbui, mokymuisi, kūrybiniam sumanymams kaupimas.
- Komunikacinė funkcija. Komunikacija – šeimos bendravimas, išgyvenimai, keitimasis patyrimu, mintimis, informacija, domėjimasis vienas kitu.
- Emocinė funkcija. Sąlygų mylėti ir būti mylimam sudarymas yra svarbiausias šiuolaikinės šeimos uždavinys.
- Reguluojančioji funkcija. Šeima atlieka jos narių emocijų ir elgesio kontrolės funkciją. Ji skatina arba ne priimti visuomenės propaguojamas normas ir vertybes.
- Seksualinis sutuoktinių gyvenimas. Reprodukcinė nėra vienintelis ir svarbiausias seksualinių kontaktų motyvas. Kiti motyvai – tai asmeninė saviraiška, dvasinis artumas, meilės, pagarbos, atidumo įrodymas²³.

G. Navaitis atkreipia dėmesį į tai, jog dalis funkcijų yra būdingos šeimai kaip specifinei žmonių bendrumo formai, o kai kurias kitas šeima vykdo tik tam tikrame istoriniame šeimos institucijos raidos etape. Taigi, vienos iš jų pagrįstos konkrečių žmonių asmeniniais ryšiais, o atliekant kitas funkcijas šeimos narių asmenybės ne tiek svarbios, todėl juos gali pakeisti kiti žmonės. Autorius svarbiausiu šeimos funkcijų ypatumu laiko jų kompleksiskumą, pagrįstą konkrečių žmonių sąveika. Toks šeimos funkcionavimo supratimas leidžia pagrįsčiau atskirti šeimą nuo kitų į ją panašių socialinių grupių. G. Navaitis skiria šias šeimoje tenkinamų poreikių grupes: „tam tikrų materialinių šeimos gyvenimo sąlygų sukūrimas ir palaikymas, tėvystės ir motinystės

²³ Bajoriūnas Z. Šeimos edukologija. Vilnius, 1997. P. 28-65.

ekspektacijų ir jausmų realizavimas, psichologinis ir fizinis intymumas bei įvairiai apibūdinamas šeiminiis bendravimas, buvimas su artimais žmonėmis²⁴.

Nagrinėdami šeimos sampratą, susiduriame su šeimos kaip institucijos daugialypiškumu. L. Rupšienė pastebi, kad mus supa įvairios šeimos: su vaikais ir be vaikų, su vyresnės kartos atstovais ir be jų, teisiškai įregistruotos ir neįteisintos ir t.t. Paprastai įvardijamos tokios šeimos formos:

- Pagal šeimos narių sudėtį – branduolinė, išplėstinė ir nepilna.
- Pagal tai, kiek vienoje šeimoje gyvena sutuoktinių – monogaminė arba poligaminė.
- Pagal vaikų skaičių šeimoje – daugiavaikė, vienavaikė ir bevaikė.
- Pagal šeimos sudarymo pagrindą – laisva valia sudaryta ir konvencionali (sudaryta tėvų sprendimu).
- Pagal vaikų ir tėvų kraujo ryšį – tėvo–motinos ir patėvio–pamotės.
- Pagal sutuoktinių vaidmenų atlikimą – tradicinė ir netradicinė (pasikeitę vaidmenimis partneriai).
- Pagal nepilnoje šeimoje su vaikais gyvenančio tėvo/motinos lytį – matrifokalinė ir patrifokalinė.
- Pagal šeimos sudarymo pagrindą – šeima, sudaryta santuokos pagrindu, kibuciai.²⁵

L. Rupšienė atkreipia dėmesį į aktualų šiuo metu klausimą: ar galima vadinti šeimomis nesusituokusias poras, neturinčias vaikų poras ir tokias sąjungas, kai drauge gyvena nevedę broliai arba netekėjusios seserys. Jeigu taip, tai kokiai šeimų formai jas priskirti? Autorės nuomone, šis klausimas lieka pakankamai atviras. Ji siūlo jas priskirtos ribinių šeimų kategorijai²⁶.

V. Pruskas teigimu, šiuolaikiniai sociologai dažniausiai skiria tris šeimos struktūros būdus:

- Branduolinio (nuklearinio) tipo šeima, kurią sudaro dvi kartos – tėvai ir vaikai.
- Išplėstinė šeima, kurią sudaro trys – keturios kartos, šalutinės linijos giminaičiai.
- Nepilna šeima, gyvuojanti be vieno iš tėvų²⁷.

Didelės, išplėstinės šeimos, sudarytos iš trijų ir daugiau kartų narių, yra vertinamos, nes „užtikrina savo nariams stabilumą ir paramą“²⁸. Stiprūs išplėstinės šeimos ryšiai yra įprasti Rytų visuomenėse. Tačiau Vakaruose tai nėra paplitusi šeimos forma. Atvirkščiai, branduolinė šeima, sudaryta iš tėvų ir nuo jų priklausomų vaikų, buvo ir yra dominuojantis namų ūkio tipas.

²⁴ Navaitis G. Lietuvos šeima: psichoterapinis aspektas. Vilnius, 1999. P. 8-9.

²⁵ Rupšienė L. Šeimotyros įvadas. Klaipėda, 2001. P. 66-67.

²⁶ Ten pat. P. 71-72.

²⁷ Pruskas V. Sociologija. Teorija ir praktika. Vilnius, 2004. P. 117.

²⁸ Broom L. Sociologija. Esminiai tekstai ir pavyzdžiai. Kaunas, 1992. P.171.

Pastaruoju metu vis labiau įprastos tampa kitokios šeimos: tai šeima su vienu iš tėvų ir šeima, kurios sutuoktiniai dėl kokios nors priežasties negyvena kartu. Tokio tipo šeimas detaliau nagrinėja K. Miškinis. Jos skiriasi tarpusavyje ekonominiu, socialiniu, pedagoginiu ir psichologiniu požiūriu. Nepilnų šeimų „vidinę struktūrą, psichologinį klimatą, auklėjimo principus atskleidžia jų kilmės kriterijai: 1) nepilna šeima po skyrybų; 2) nepilna šeima dėl vieno iš sutuoktinių mirties; 3) nepilna šeima dėl bevaikystės; 4) nepilna šeima moteriai pasinaudojus vyru kaip genetiniu donoru“²⁹.

Pirmųjų trijų tipų šeimos yra įprastos, tradicinės, o ketvirtojo tipo – netradicinės. Pastarosios „pažeidžia nusistovėjusią šeimos tradiciją, dorovę ir yra smerkiamos tam tikrų visuomenės sluoksnių“³⁰. Kita vertus, tokios šeimos įprasmina vienišų moterų gyvenimą, įgimtą motinystės poreikį, todėl jas vertinti vienareikšmiškai sunku.

Sociologai atkreipia dėmesį į tai, kad šeima nėra statiškas darinys. Priešingai, jai būdinga nuolatinė santykių kaita: vienokie jie, kai šeima susikuria, kitokie – kai gimsta vaikai, o kai tėvai lieka vieni – vėl kinta jos bruožai ir funkcijos. Dažniausiai išskiriami trys šeimos gyvenimo periodai: 1) šeimos gimimas, kuris trunka nuo formalaus šeimos sukūrimo iki pirmojo vaiko gimimo; 2) vaikų gimimas ir ugdymas, siejamas su vaikų gimimu ir gyvenimu su tėvais iki pilnametystės; 3) šeimos gyvavimo pabaiga, jo trukmė priklauso nuo to, kada pilnametystės sulaukia jauniausias vaikas ir kiek ilgai gyvena kartu sutuoktiniai.

Kai kurie mokslininkai, aprašydami šeimos dinamiką, linkę labiau detalizuoti šeimos gyvenimo stadijas. G. Navaitis pateikia šeimos dinamikos modelį, paremtą šeimos ir asmenybės raidos sąsajomis. Autorius teigia, kad šeima, būdama vienas iš svarbiausių asmenybės ugdančių veiksnių, ne tik ją veikia, bet ir pati kinta drauge su jos narių asmenybine raida. G. Navaitis skiria tokius šeimos gyvenimo raidos etapus:

- Ikivedybinis bendravimas. Šiame etape įgyjami bendravimo su kita lytimi įgūdžiai, susikuriamas santuokos idealas, pasirenkamas vedybinis partneris, vyksta dalinis psichologinis ir materialinis atsiribojimas nuo genetinės šeimos.
- Sutuoktinių šeiminių ir socialinių vaidmenų priėmimas. Poros ryšiai viešai įtraukiami į jau palaikomų tarpasmeninių santykių kontekstą. Pora įgyja patirties spręsti kasdieninius šeimos gyvenimo uždavinius, derinami šeiminiai vaidmenys, kuriamas intymumas, nustatoma distancija nuo genetinių šeimų.

²⁹ Miškinis K. Šeimos pedagogika. Vilnius, 1993. P. 11-12.

³⁰ Ten pat. P. 12.

- Jaunos šeimos etapas. Šiam etapui būdinga vyro ir žmonos psichologinių vaidmenų susijusių su tėvyste ir motinyste, prisiėmimas ir derinimas, šeimos materialinio aprūpinimo kaita, prisitaikymas prie naujo gyvenimo būdo.
- Brandi šeima. Vyksta naujų tarpasmeninių santykių sistemos, kurioje dalyvauja vaikai, kūrimas. Keičiasi tėvų vaidmuo: jie turi gebėti ne tik tenkinti vaiko globos, saugumo, aprūpinimo poreikius, bet ir ugdyti vaiką, plėtoti jo ryšius su socialine aplinka. Šis etapas baigiasi, kai vaikai paauga ir tampa sąlyginai nepriklausomi nuo tėvų.
- Vyresnio amžiaus žmonių šeima. Šiame etape šeimos funkcijos įgyja naują turinį (pvz., auklėjamoji funkcija virsta dalyvavimu auklėjant vaikaičius)³¹.

Užsienio literatūroje šeimos gyvenimo etapai skirstomi dar smulkiau:

- Pradžia. Pora vedusi 0-10 metų ir neturi vaikų.
- Ankstyvas vaikų auginimas. Vyriausiam vaikui iki 3 metų.
- Ikimokyklinio amžiaus vaikų auginimas. Vyriausiam vaikui nuo 3 iki 6 metų.
- Mokyklinio amžiaus vaikų auginimas. Vyriausiam vaikui 7-13 metų.
- Paaugliai vaikai. Vyriausiam vaikui virš 13 metų.
- Vaikų atsiskyrimas. Nuo vyriausio iki jauniausio vaiko išėjimo iš tėvų namų.
- Viduriniai metai. Nuo vaikų išėjimo iš namų iki išėjimo į pensiją.
- Pensinis amžius. Nuo vieno iš sutuoktinių išėjimo į pensiją.
- Senatvė. Vienas sutuoktinių serga, sutuoktinio mirtis³².

Pereinant iš vieno gyvenimo etapo į kitą, kinta šeimos narių vaidmenys ir lūkesčiai. Keičiasi santykiai tarp šeimos narių. Atsiranda poreikis adaptuotis prie pasikeitusių aplinkybių ir santykių.

Tikroji šeima yra tuomet, kai vyras ir moteris įregistruoja santuoką. Pastaroji yra „šeimos kūrimo pagrindas ir jos pirminis požymis“³³. Pirmiausia turėtų būti nustatyta tvarka įregistruojama santuoka, vėliau gimdomi vaikai. Tačiau pastaruoju metu Lietuvos šeima įgyja vis daugiau bruožų, būdingų išsivysčiusioms Vakarų šalims. Santuokos atidedamos vėlesniam laikui, didėja porų, gyvenančių neįregistruotoje santuokoje, skaičius, mažėja gimstamumas. Kinta moterų požiūris į santuoką: vis daugiau moterų siekia išsilavinimo, karjeros ir neskuba tekėti ir gimdyti vaikus. Dėl neužtikrintos ateities, socialinių garantijų stokos jaunos šeimos vengia reglamentuotų vedybinių ryšių. Nuolat daugėja vaikų, gyvenančių nepilnose šeimose. Be to Lietuvoje susiduriama su dar

³¹ Navaitis G. Lietuvos šeima: psichoterapinis aspektas. Vilnius, 1999. P. 12-13.

³² Pivorienė J. Sociologijos pagrindai socialiniame darbe. Šeima. Sveikata. Kaunas, 2004. P. 11.

³³ Bajoriūnas Z. Šeimos edukologija. Vilnius, 1997. P. 10.

viena skaudžia problema: sparčiai didėja disfunkcinių, asocialių ir rizikos grupei priklausančių šeimų skaičius. Šių šeimų vaikai dažnai netenka tėvų globos, tampa smurto aukomis³⁴. Todėl savo rūpestį pirmiausia turėtume nukreipti į tokias šeimas. Šeima – tai miniatiūrinė visuomenė, nuo jos darnumo priklauso visos visuomenės saugumas.

1.2. Šeimos teisės samprata

Visuotinai priimta nuomonė, kad šeima yra pagrindinė ir svarbiausia visuomenės ląstelė, kuriai turi būti skiriamas ypatingas dėmesys. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija gina šeimą kaip žmogaus prigimties instituciją, kuri turi savo gyvenimą ir tvarkosi pagal savo vidinius principus. Jos straipsniai skelbia: „Šeima yra natūralus ir esminis visuomenės grupinis vienetas ir ją turi ginti visuomenė ir valstybė“³⁵.

Valstybė, įvertindama šeimos svarbą, prisiima įsipareigojimus. Šeimos stiprinimas, šeimos santykių kūrimas meilės ir pagarbos vienas kitam, visų šeimos narių tarpusavio pagalbos, atsakomybės prieš šeimą pagrindu – štai pagrindiniai šeimos santykių teisinio reguliavimo tikslai.

Šeimos teisė pastaraisiais dešimtmečiais patyrė nemažai pokyčių. Šiandien joje įtvirtintos svarbiausios šiuolaikinės normos. Anksčiau galiojusiuose Lietuvos įstatymuose ir teisės literatūroje šeimos teisė buvo laikoma savarankiška teisės šaka, turinčia savo kodeksą. Daugelyje pasaulio valstybių ji priskiriama prie civilinės teisės. Priėmus naują Lietuvos Respublikos civilinį kodeksą, šeiminių santykių reglamentavimas taip pat priskiriamas prie civilinės teisės normų reglamentuojamų santykių. LR CK 1.1 straipsnis skelbia: „Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas reglamentuoja asmenų turtinius santykius ir su šiais santykiais susijusius asmeninius neturtinius santykius, taip pat šeimos santykius“³⁶. Taigi, šeimos teisė, kaip ir daiktinė, paveldėjimo, prievolių ir panaši, yra civilinės teisės institutas. Tačiau, „palyginti su kitais civiliniais santykiais, šeimos santykiai turi nemažai ypatumų, kurie ir lemia jų teisinio reglamentavimo savitumus“³⁷. Dėl šios priežasties šeimos santykius reglamentuojančios normos yra išskirtos į atskirą CK knygą.

CK Trečiosios knygos „Šeimos teisė“ 3.1 straipsnio 1 dalyje teigiama, kad šeimos teisės „normos nustato bendrusius šeimos santykių teisinio reglamentavimo principus ir reglamentuoja santuokos sudarymo, jos galiojimo bei nutraukimo pagrindus ir tvarką, sutuoktinių turtines ir asmenines neturtines teises, vaikų kilmės nustatymą, vaikų ir tėvų bei kitų šeimos narių tarpusavio

³⁴ Kviesskienė G. Pozityvioji socializacija. Vilnius, 2005. P. 103.

³⁵ Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. Žmogaus teisės: Tarptautinių dokumentų rinkinys. Vilnius, 1991. 16 str. 3 d.

³⁶ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas//Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262.

³⁷ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė. Vilnius, 2002. P. 24.

teisės ir pareigas, įvaikinimo, globos ir rūpybos, civilinės būklės aktų registravimo tvarkos pagrindines nuostatas³⁸. Labai svarbi yra to paties straipsnio 2 dalies nuostata, teigianti kad „kitų Civilinio kodekso knygų ir kitų civilinių įstatymų normos šeimos santykiams taikomos tiek, kiek jų nereglamentuoja šios knygos normos“³⁹. Tai „leidžia tvirtinti, kad šeimos teisė, nors ir nėra atskira teisės šaka, bet yra specifinis, gana autonominis civilinės teisės pošakis, kuriam daugeliu atvejų nepriimtinos komercinius santykius reglamentuojančios bendrosios civilinės teisės normos“⁴⁰. Taigi, „šeimos teisė yra civilinės teisės pošakis, kuri sudaro sistema teisės normų, reglamentuojančių asmeninius neturtinius ir turtinius santykius, atsirandančius tarp fizinių asmenų iš santuokos, giminystės, įvaikinimo, globos ir rūpybos“⁴¹.

Šeimos teisė reglamentuoja ne visus šeimos santykius. Kai kurie iš jų yra labai privatūs, todėl įstatymų leidėjai į juos nesikiša. Taigi ne visi šeimos santykiai yra teisiniai. Didelė dalis šeimos santykių yra pagrįsti tarpusavio pasitikėjimu ir reglamentuojami moralės normų, tradicijų, abipusiu šalių susitarimu ir panašiai. Teisė apibrėžia tik tuos šeimos santykius, kurie susiję su viešuoju interesu, taip pat siekiant „apginti šeimos santykių subjektų, ypač vaikų, turtines ir asmenines neturtines teises ir teisėtus interesus“⁴². Tai yra vienas iš šeimos santykių ypatumų.

Kitas ypatumas yra tai, kad šeimos teisėje, palyginus su kitų civilinių santykių teisiniu reglamentavimu, yra pakankamai daug imperatyvių teisės normų. Tai susiję su tuo, kad daugelis šeimos santykių nėra visiškai privatūs – jie yra viešojo pobūdžio. „Valstybė, siekdama apsaugoti viešąjį interesą, kai kuriuos klausimus reguliuoja imperatyviai, o tam tikri šeimos teisiniai santykiai susiklosto tik įstatymo numatytais atvejais ar sankcionuoti valstybės“⁴³. Pavyzdžiui, dauguma sutuoktinių teisių ir pareigų yra susiję su vaikų priežiūra, jų išlaikymu, todėl šių teisių ir pareigų atsisakymas pakenktų vaikui, o kartu pažeistų viešąjį interesą. Valstybė pripažįsta tėvų prioritetą vaikų atžvilgiu, palikdama jiems spręsti, kas vaikui geriausia, kaip jį rengti, maitinti, kokia kalba mokyti ir panašiai. Ji „nesikiša į vaikų ir tėvų santykius, kol nekyla grėsmė vaiko teisėms ir interesams. Reali grėsmė vaiko teisėms ir interesams pateisina valstybės įsikišimą į šeimos santykius, nes šito reikalauja viešasis interesas“⁴⁴.

Reikia pažymėti, kad senasis CK šeimos santykius reguliavo daugiausia imperatyviai – tai buvo šeimos teisinio reguliavimo metodo skiriamasis bruožas. Naujajame CK padaugėjo normų,

³⁸ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas//Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262.

³⁹ Ten pat.

⁴⁰ Vitkevičius P. S. Šeimos narių turtiniai teisiniai santykiai. Vilnius, 2006. P.14.

⁴¹ Ten pat. P. 14.

⁴² Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė. Vilnius, 2002. P. 24.

⁴³ Ten pat. P. 24.

⁴⁴ Ten pat. P. 24.

leidžiančių šeimos santykių dalyviams patiems savo susitarimu reguliuoti tarpusavio santykius. Jame įtvirtinti tokie nauji institutai, kaip vedybų sutarties institutas, sutarties dėl santuokos nutraukimo padarinių institutas ir kiti. Dabartinį šeimos teisinio reguliavimo metodą galima apibūdinti kaip sudarytą iš imperatyvinio ir dispozityvinio pradų dermės. Jis pasižymi šiomis savybėmis:

- Šeimos santykių dalyvių teisinė lygybė;
- Šeimos santykių dalyvių valios autonomija;
- Dispozityvaus prado didinimas šeimos teisiniame reguliavime;
- Individualus situacinis reguliavimas⁴⁵.

Šeimos santykiai atsiranda santuokos, giminystės, bendro gyvenimo nesudarius santuokos, globos, rūpybos ir kitokiais įstatyme numatytais pagrindais. Visi jie skirstomi į dvi grupes: turtinius ir asmeninius neturtinius. „Turtiniai yra šeimos santykiai, susiję su šeimos narių tarpusavio išlaikymu, sutuoktinių santykiai dėl susituokus įgyto, taip pat kitokio turto, turtiniai vaikų ir tėvų tarpusavio santykiai, sutuoktinių civilinės atsakomybės pagal šeimos prievoles ir kiti santykiai, kurių objektas yra turtas ar turtinės teisės. <...> Asmeniniai neturtiniai yra santykiai, susiję su santuokos sudarymu, jos nutraukimu, pripažinimu negaliojančia, vaiko kilmės nustatymu, sutuoktinių pavardėmis, vaikų auklėjimu, įvaikinimu ir t.t.“⁴⁶. Reikia atkreipti dėmesį, kad dauguma mokslininkų, nagrinėdami šeimos santykius, prioritetą teikia asmeniniams neturtiniams santykiams. Pavyzdžiui, S.A. Muratova atkreipia dėmesį į tai, kad turtiniai santykiai dažniausiai atsiranda vėliau už asmeninius neturtinius. Sudarant santuoką, registruojant vaiko gimimą ar įvaikinimą, atsiranda asmeniniai neturtiniai santykiai, ir tik po to tarp sutuoktinių, tėvų ir vaikų susiklosto turtiniai teisiniai santykiai. Taigi, turtiniai santykiai negali atsirasti be asmeninių neturtinių santykių arba anksčiau už juos⁴⁷. Bet yra ir kitokių nuomonių. M. V. Antokolskaja tiek apskritai civilinėje, tiek šeimos teisėje pirmenybę teikia turtiniams šeimos santykiams, kadangi dauguma asmeninių santykių šeimoje nepavaldūs teisiniam reguliavimui⁴⁸.

⁴⁵ Муратова С.А. Семейное право. Учебник. Москва, 2004. Р. 12-13.

⁴⁶ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė. Vilnius, 2002. P. 24-25.

⁴⁷ Муратова С.А. Семейное право. Учебник. Москва, 2004. Р. 9-10.

⁴⁸ Антокольская М.В. Семейное право. Москва, 1996. Р. 10.

1.2.1. Šeimos teisės principai

Atskleidžiant šeimos teisės sampratą, būtina kalbėti ne tik apie jos specifiką, šeimos santykių teisinio reguliavimo metodą, bet ir apie šeimos teisės principus, atspindinčius šios teisės šakos būdingiausias bruožas ir šeimos santykių teisinio reguliavimo tikslus.. Teisės principai – tai „pagrindinės teisinės idėjos, vertybinės orientacijos, kurios nurodo, kaip konkrečiomis teisės normomis turi būti reguliuojami žmonių santykiai“⁴⁹. Taigi, šeimos teisės principai – tai veikiančiais šeimos įstatymais įtvirtintos valdančios idėjos, kurių pagrindu šeimos teisės normos reguliuoja asmeninius neturtinius ir turtinius santykius⁵⁰. Tačiau šeimos teisės principai svarbūs ne tik teisės taikymui praktikoje, bet ir veikiančios šeimos teisės esmės gilesniam aiškinimui ir jos tobulinimui⁵¹. Todėl specialios normos apie šeimos santykių teisinio reguliavimo principus įtraukimas į įstatymą yra labai svarbus. CK 3.3 straipsnio 1 dalis įvardija šiuos šeimos teisės principus: „monogamijos, santuokos savanoriškumo, sutuoktinių lygiateisiškumo, prioritetinės vaikų teisių ir interesų apsaugos ir gynimo, vaikų auklėjimo šeimoje, motinystės visokeriopos apsaugos“⁵².

Monogamijos principas. Šis principas yra poligamijos, t.y. daugvyrystės ar daugpatystės, priešybė. Jis reiškia, kad galima tik asmenų, kurie nėra sudarę kitos santuokos, tarpusavio santuoka (CK 3.16 str.). Principas galioja ir registruotai partnerystei (CK 3.229 str.): asmuo, įregistravęs partnerystę su vienu asmeniu, negali sudaryti santuokos su kitu asmeniu, o susituokęs asmuo negali įregistruoti partnerystės su kitu asmeniu. Principas taip pat reiškia, kad partnerystė galima tik su vienu asmeniu. Santuokos įregistravimas su asmeniu, anksčiau turėjusiu registruotą santuoką, galimas tik turint dokumentus, įrodančius buvusios santuokos pasibaigimą (santuokos nutraukimo liudijimą, sutuoktinio mirties liudijimą, teismo sprendimą apie santuokos pripažinimą negaliojančia)⁵³. Monogamijos principas yra absoliutus, nenumatyta ir neleidžiama daryti jokių išimčių.

Santuokos savanoriškumo principas. Tai konstitucinis principas. LR Konstitucijos 38 straipsnio 3 dalis skelbia, kad „santuoka sudaroma laisvu vyro ir moters sutarimu“⁵⁴. Šis principas pakartotas CK 3.13 straipsnyje: „Santuoka sudaroma laisva vyro ir moters valia“⁵⁵. Jis reiškia, kad kiekvienas vyras ir moteris turi teisę išsirinkti sutuoktinį savo nuožiūra, ir nėra galimas joks

⁴⁹ Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. Vilnius, 2000. P. 123-124.

⁵⁰ Муратова С.А. Семейное право. Учебник. Москва, 2004. P. 15.

⁵¹ Пчелинцева Л.М. Семейное право России. Учебник для вузов. Москва, 2000. P. 20.

⁵² Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas//Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262.

⁵³ Муратова С.А. Семейное право. Учебник. Москва, 2004. P. 18.

⁵⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucija. Vilnius, 2004. P. 8.

⁵⁵ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas//Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262.

pašalinis poveikis jų valiai, sprendžiant santuokos sudarymo klausimą. Bet kokia prievarta, fizinis ar psichinis smurtas, grasinimai, apgaulė, privertę asmenį sudaryti santuoką, arba kitokie valios trūkumai, dėl kurių santuokos sudarymas nebuvo adekvati tikrųjų asmens ketinimų išraiška, yra pagrindas reikalauti pripažinti santuoką negaliojančia, teigiama CK 3.13 straipsnio 2 dalyje ir CK 3.40 straipsnio 1-2 dalyse. Įstatymas numato, kad kai santuoką nori sudaryti nepilnametis, reikalingas tėvų sutikimas (CK 3.14 straipsnis). Jokiais kitais atvejais pašalinių žmonių sutikimų ar leidimų tuoktis nereikia. Santuokos savanoriškumo principas reiškia ir ištuokos laisvę: asmuo, laisva valia sudaręs santuoką, turi teisę laisva valia ir ją nutraukti.

Sutuoktinių lygiateisiškumo principas. Šis principas taip pat konstitucinis. LR Konstitucijos 38 straipsnio 5 dalis nurodo, kad „sutuoktinių teisės šeimoje lygios“⁵⁶. Jis reiškia, kad vyras ir žmona turi lygias teises, sprenddami visus šeimos gyvenimo klausimus: motinystės, tėvystės, vaikų auklėjimo ir lavinimo, šeimos biudžeto ir kt. Šeimos santykiuose jis užima ypatingą vietą, kadangi lygiateisiškumas šeimoje – jos tvirtumo pagrindas. Ši konstitucinė nuostata detalizuojama CK straipsniuose: „nurodomas vienodas ir vyrų, ir moterų santuokinis amžius (CK 3.14 str.); sutuoktiniai turi lygias teises ir vienodą civilinę atsakomybę vienas kitam ir vaikams visais šeimos gyvenimo klausimais (CK 3.26 str.); sutuoktiniai turi lygias teises ir pareigas remti vienas kitą moraliai ir materialiai, prisidėti prie bendrų šeimos poreikių tenkinimo (CK 3.27 str.); preziumuojama, kad bendro sutuoktinių turto dalys yra lygios (CK 3.117 str. 1 d.); tėvas ir motina turi lygias su savo vaikais susijusias teises ir pareigas (CK 3.156 str.) ir t.t.“⁵⁷. Tačiau šis principas nėra absoliutus. Įstatymas numato atvejus, kuomet, siekiant apginti vieno sutuoktinio, vaikų ar visos šeimos teises ir teisėtus interesus, kito sutuoktinio teisės gali būti ribojamos. Pavyzdžiui, jei sutuoktinis nevykdo savo pareigų, numatytų CK, neprotingais veiksmais kelia grėsmę turtiniams šeimos interesams, kitas sutuoktinis gali prašyti teismo uždrausti sutuoktiniui be jo sutikimo disponuoti bendru sutuoktinių turtu (CK 3.34 str.); pripažinus santuoką negaliojančia, nesąžiningas sutuoktinis netenka teisės į išlaikymą ir kitų teisių, pripažįstamų sąžiningam sutuoktiniui (CK 3.45-3.47 str.); siekiant apsaugoti vaiko interesus, jis jis gali būti atskirtas nuo vieno iš tėvų arba gali būti apribotos vieno iš tėvų teisės (CK 3.179- 3.180 str.) ir t.t.⁵⁸

Prioritetinės vaikų teisių ir interesų apsaugos ir gynybos principas. Šis principas išplaukia iš Vaiko teisių konvencijos, vertinančios vaiką kaip savarankišką asmenį, kuriam dėl amžiaus reikalinga pagalba ir apsauga. Jo esmė tokia, kad sprendžiant visus su vaikais susijusius

⁵⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucija. Vilnius, 2004. P. 8.

⁵⁷ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė. Vilnius, 2002. P. 30.

⁵⁸ Ten pat. P. 30-31.

šeimos klausimus, tiek tėvams, tiek teismui, tiek kitiems asmenims privalu visų pirma atsižvelgti į vaiko interesus ir jais vadovautis⁵⁹. Lietuva, kaip Vaiko teisių konvencijos dalyvė, įsipareigojo suderinti šeimos teisę su Konvencijos reikalavimais ir užtikrinti visokeriopą vaiko teisių ir interesų apsaugą. CK įtvirtintas visas kompleksas normų, ginančių nepilnamečių vaikų teises ir teisėtus interesus. Pavyzdžiui, galima atsisakyti pripažinti santuoką negaliojančia, jei tai pažeistų sutuoktinių nepilnamečių vaikų interesus (CK 3.41 str. 2-3, 5 d.); vaiko tėvų santuokos pripažinimas negaliojančia nekeičia jo teisinio statuso (CK 3.45 str. 1 d.); negalioja vedybų sutarties sąlygos, pažeidžiančios sutuoktinių vaikų interesus (CK 3.105 str.); teismas, sprenddamas šeimos ginčus, turi imtis adekvačių vaikų apsaugos priemonių (CK 3.65, 3.76 str.); sutuoktinių separacija patvirtinama atsižvelgiant į jų vaikų interesus (CK 3.73, 3.86 str.); tėvystės pripažinimo, nustatymo ir nuginčijimo klausimai sprendžiami, vadovaujantis vaiko interesais (CK 3.142 str. 2 d., 3.146-3.148, 3.150 str.); visi klausimai, susiję su vaiku, sprendžiami, išklausius vaiko nuomonę, atsižvelgiant į jo amžių; į vaiko norus galima neatsižvelgti tik tuomet, kai jie prieštarauja jo interesams (CK 3.164, 3.174, 3.177 str.) ir kt.⁶⁰. Įstatyme numatyti atvejai, kuomet, sprendžiant su vaiko teisėmis susijusius klausimus, siekiant apsaugoti jo interesus, privalo dalyvauti valstybinė vaiko teisių apsaugos institucija. Taip pat numatytais atvejais, siekiant apginti vaiko interesus, į teismą gali kreiptis valstybinė vaiko teisių apsaugos institucija ar prokuroras, taip pat pats vaikas, sulaukęs 14 metų. Tačiau nereikia užmiršti, kad vaikai turi ne tik teises, bet ir pareigas, kurių dauguma atsiranda jiems sulaukus pilnametystės: gerbti savo tėvus, globoti juos senatvėje, tausoti jų palikimą, materialiai juos išlaikyti ir kt.⁶¹

Vaikų auklėjimo šeimoje principas. Šis principas taip pat paremtas Vaiko teisių konvencijos nuostatomis, teigiančiomis, kad „vaikas visapusiškai ir harmoningai vystytis gali tik augdamas šeimoje, jausdamas laimę, meilę ir supratimą“⁶². Jis taip pat ir konstitucinis. LR Konstitucijos 39 straipsnis skelbia: „Valstybė globoja šeimas, auginančias ir auklėjančias vaikus namuose, įstatymo nustatyta tvarka teikia joms paramą“⁶³. Todėl į jį atsižvelgiama, sprendžiant klausimus dėl vaikų tėvų santuokos pripažinimo negaliojančia, santuokos nutraukimo ar separacijos, tėvystės pripažinimo, nuginčijimo ar nustatymo. Būtent auklėjimas šeimoje suteikia galimybę individualiai įvertinti kiekvieno vaiko galimybes, atsižvelgti į jo asmenybinius, psichinius, fizinius, nacionalinius ypatumus. Todėl, jei vaikas neturi tėvų, pirmenybė teikiama toms jo globos formoms,

⁵⁹ Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija//Valstybės žinios, 1995, Nr. 60-1501.

⁶⁰ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė. Vilnius, 2002. P. 31-32.

⁶¹ Ten pat. P. 32.

⁶² Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija//Valstybės žinios, 1995, Nr. 60-1501.

⁶³ Lietuvos Respublikos Konstitucija. Vilnius, 2004. P. 8.

kurios geriausiai užtikrina šeimos aplinkos sukūrimą: vaiko globai (rūpybai) šeimoje, šeimynoje. Sprendžiant vaiko įvaikinimo klausimą, pirmenybė teikiama tiems sutuoktiniams, kurie kartu su vaiku įsivaikina ir jo brolius bei seseris (CK 3.209 str. 6 d., 3.210, 3.223 str.). Bet kokiu atveju CK normomis siekiama užtikrinti, kad nenutrūktų vaiko santykiai su artimaisiais giminaičiais, būtų sudaryta jam galimybė bendrauti su jais, jeigu tik tai neprieštaruja vaiko interesams (CK 3.209 str. 6 d., 3.249, 3.176 str.)⁶⁴.

Motinstės (tėvystės) visokeriopos apsaugos principas. Šis principas reiškia, kad CK yra įtvirtintos normos, suteikiančios lengvatas nėščioms moterims, tėvams, auginantiems vaikus, sudarant jiems sąlygas auginti ir auklėti vaikus šeimoje. Šiomis normomis įgyvendinama LR Konstitucijos 39 straipsnio nuostata, teigianti: „Valstybė globoja šeimas, auginančias ir auklėjančias vaikus namuose, įstatymo nustatyta tvarka teikia joms paramą. Dirbančioms motinoms įstatymas numato mokamas atostogas iki gimdymo ir po jo, palankias darbo sąlygas ir kitas lengvatas“⁶⁵. Šis principas taip pat reiškia, kad sprendžiant ginčus dėl vaikų, visų pirma atsižvelgiama į biologinių tėvų interesus, jeigu tik tai nepažeidžia vaikų teisių ir teisėtų interesų.

Reguliuojant šeimos santykius, taikomi ir kiti civilinių santykių teisinio reglamentavimo principai: teisingumo, sąžiningumo, protingumo, nuosavybės neliečiamumo, nesikišimo į privačius santykius, teisinio apibrėžtumo, proporcingumo, teisėtų lūkesčių, neleistinumą piktnaudžiauti teise, visokeriopos teisių teisminės gynybos. Jie išvardinti CK 1.2 ir 1.5 straipsniuose. Tačiau kai kurių iš jų taikymas šeimos teisėje pasižymi tam tikra specifika. Pavyzdžiui, siekiant apsaugoti vaiko teises ir interesus, yra pateisinamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos, prokuroro kišimasis į šeimos santykius. Taip pat ieškinio dėl tėvystės nustatymo ar nugincijimo pareiškimas negali būti vertinamas kaip kišimasis į privatų gyvenimą, nes tokių ieškinių tikslas – apginti vaiko teises ir interesus⁶⁶. Apskritai „šeimos įstatymai ir jų taikymas turi užtikrinti šeimos ir jos reikšmės visuomenėje stiprinimą, šeimos narių tarpusavio atsakomybę už šeimos išsaugojimą ir vaikų auklėjimą, galimybę visiems šeimos nariams tinkamai įgyvendinti savo teises ir apsaugoti nepilnamečius vaikus nuo netinkamos kitų šeimos narių bei kitų asmenų ir kitokių veiksmų įtakos“ (CK 3.3 str. 2 d.)⁶⁷.

⁶⁴ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė. Vilnius, 2002. P. 32-33.

⁶⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucija. Vilnius, 2004. P. 8-9.

⁶⁶ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė. Vilnius, 2002. P. 33.

⁶⁷ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas//Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262.

1.3. Teisės socialinio veiksmingumo samprata

Teisės veiksmingumas – tai „teisinio poveikio žmonių elgesiui rezultatyvumas“⁶⁸. Teisė veiksminga tuomet, jei pasiekama tokia subjektinių teisių sauga, tokia žmonių interesų darna, kokios norėta kuriant ir taikant teisės normas. Apie teisės veiksmingumą kalbama todėl, kad „teisei svarbu ne pats žmonių elgesio reglamentavimas, o juo remiantis suderinti priešingus žmonių interesus ir šitaip garantuoti asmens teisių saugumą, socialinę santarvę, socialinį stabilumą ir rimtį“⁶⁹.

Teisės veiksmingumas gali būti formalus, arba teisinis, ir socialinis, arba turiningasis. „Bendriausiu teisinio pozityvizmo požiūriu teisės veiksmingumas yra teisės normų faktinio poveikio (rezultato) ir teisėkūros subjekto įsivaizduojamo (planuojamo) teisės normų įgyvendinimo rezultato (arba teisės normų paskirties) santykis“⁷⁰, rašo V. Šlapkauskas. Teisiniam pozityvizmui pirmiausia svarbūs teisės įgyvendinimo poreikiai, todėl formalųjį teisės veiksmingumą reikėtų suprasti kaip teisinio reguliavimo mechanizmo naudojimo veiksmingumą. Formalusis teisės veiksmingumo nagrinėjimas nesiekia įvertinti teisės normų paskirties ir dėmesį sutelkia tik į teisės normų įgyvendinimo lygį. Tai reiškia, kad teisė veiksminga, jei konstatuojama, kad funkcionuoja teisės institucijos, priimami įstatymai, taikomos teisės normos, išaiškinamas tam tikras teisės pažeidimų procentas, teisės pažeidėjai realiai atlieka bausmes ir t.t. Tačiau socialinis teisės veiksmingumas yra realus žmogaus teisių saugos, socialinio stabilumo laipsnis, jam svarbu ne tik tai, kad teisės pažeidėjai būtų išaiškinti, nuteisti, atliktų bausmę, bet ir atliktų ją taip, kad vėliau pajėgtų integruotis į visuomenę, būti joje neagresyviu būdu⁷¹.

Būtent ši, turiningoji, o ne formalioji teisės veiksmingumo prasmė yra svarbesnė pilietinei visuomenei. Ji kyla iš „socialumo“ sąvokos ir susijusi su pagrindiniu jos požymiu – bendruomeniškumu. Kalbant apie socialinį veiksmingumą, pabrėžiami du jo sąryšingi aspektai: 1) tokia veikimo paskirtis, kuri atitinka bendruomenišką visuomenės vertybes ir ryšius, įgyvendina bendruomeninius interesus; 2) pats veiksmingumas, kaip geras veikimas, paveikus (šiuo aspektu pabrėžiama veikimo kultūra – žmogaus ir visuomenės kryptingos veiklos laimėjimų sistema: kvalifikuotumas, organizuotumas, produktyvumas, techninis aprūpinimas, visuomeninis įsipareigojimas ir kt.⁷².

⁶⁸ Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. Vilnius, 2000. P. 371.

⁶⁹ Ten pat. P. 372.

⁷⁰ Šlapkauskas V. Teisės sociologijos pagrindai. Vadovėlis. Vilnius, 2004. P. 591.

⁷¹ Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. Vilnius, 2000. P. 372.

⁷² Šlapkauskas V. Teisės sociologijos pagrindai. Vadovėlis. Vilnius, 2004. P. 604-605.

Teisės paskirtis demokratinėje visuomenėje – apsaugoti žmogaus teises ir laisves, užtikrinti teises visuomenės gyvenimo kokybės raidos sąlygas. Taigi, „teisės socialinio veiksmingumo sąvoka apima ne tik tokių planuotų rezultatų, kurie neprieštarauja pačios teisės socialinei paskirčiai, siekimą, bet ir gavimą tokių šalutinių rezultatų, kurie nesukelia neigiamų padarinių, nepakerta visuomenės narių tikėjimo pagrindinėmis socialinėmis vertybėmis“⁷³. Teisės socialinį veiksmingumą reikia suprasti kaip integralų rodiklį, išreiškiantį: 1) veikiančios teisės palaikomą visuomenės stabilumą ir integralumą; 2) realiai pasiektą asmenybės, socialinių grupių ir valstybės interesų suderinamumą.

Teisės, kaip ir bet kurio kito reiškinių, veiksmingumas yra matuojamas dydis. Tam taikomi efektyvumo kriterijai, vertinant, kiek pasistūmėta tikslo link. Šia prasme, kaip teigia R. Šimašius, teisės veiksmingumą galime prilyginti teisės rezultatyvumui. Teisės rezultatyvumą galima matuoti kaip siektų ir pasiektų rezultatų santykį ir vertinti kaip kryptingumą arba tikslingumą. Be rezultatyvumo, dažnai būtinas ir teisės efektyvumo kriterijus, kuris dažnai sutapatinamas su veiksmingumu. Šiuo kriterijumi įvertinama, ar teisė efektyviai padeda priartėti prie tikslo, ar ne, ar sąnaudos, skirtos rezultatui pasiekti, vertos šio rezultato, kiek sąnaudų prireikė, siekiant šio rezultato, ar nebuvo kitų alternatyvų, leidžiančių pasiekti tokį pat rezultatą su mažesnėmis sąnaudomis.⁷⁴

Teisės socialinio veiksmingumo kriterijai skirstomi į du lygius: mikro- ir makrolygi. Mikrolygiu nagrinėjamas atskiro teisės normų akto, jų grupės arba teisės reformos branduolį sudarančių teisės normų veikimo efektyvumas jų teisėkūros paskirties požiūriu. Makrolygiu vertinami visos teisės sistemos arba kurios nors teisės šakos veiksmingumas⁷⁵.

Vertinant veiksmingumą ir efektyvumą, R. Šimašius atkreipia dėmesį į keletą metodologinių problemų, kurios nulemia analizės ir jos naudojimo ribas:

- Bet kurios teisės normos, skirtos padėti įgyvendinti individų interesus, veiksmingumas dažniausiai bus santykinis, nes teisės normos egzistavimas retai yra vienintelis veiksnys, nulemiantis tikslo pasiekimą ar priartėjimą prie jo.
- Ypač svarbu apibrėžti vertintoją, nes tiek rezultato, tiek sąnaudų vertinimas yra metodologine prasme subjektyvus. Teisė gali būti naudinga vieniems individams, tačiau nenaudinga kitiems. Taigi teisės rezultatyvumo ir efektyvumo vertinimas visada bus sąlyginis.

⁷³ Šlapkauskas V. Teisės sociologijos pagrindai. Vadovėlis. Vilnius, 2004. P. 605.

⁷⁴ Šimašius R. Teisėkūra ir teisės socialinis veiksmingumas//Jurisprudencija, 2004, t. 54(46). P. 64.

⁷⁵ Šlapkauskas V. Teisės sociologijos pagrindai. Vadovėlis. Vilnius, 2004. P. 606.

- Išskiriamos dvi teisės formos: teisingumo taisyklės ir organizacijos taisyklės. Pirmuoju atveju pripažįstame, kad tikslus turi skirtingi individai, taigi teisė bus socialiai efektyvi, jeigu ji padės išvengti ginčų ir juos spręsti; antruoju preziumuojame bendrą organizacijos tikslą, todėl teisė bus socialiai efektyvi, jei padės pasiekti centralizuotai užsibrėžtą tikslą.
- Susiduriama su socialinio veiksmingumo matavimo problema. Individualūs tikslai ir priartėjimo prie jų laipsnis yra nepažinūs tyrėjui. Taigi teisės socialinio veiksmingumo negalima matuoti vienu matu, o mato kitų individų nuostatomis, taigi ir veiksmingumui matuoti apskritai nėra. Tačiau tai nereiškia, kad nėra jokio objektyvaus pagrindo veiksmingumo ir efektyvumo vertinimui: tai, ką individai vertina labiau, rodo jų pasirinkimai⁷⁶.

Teisės normų aktas gali būti veiksmingas dėl įvairių priežasčių: „1) dėl teisėsaugos subjekto efektyvaus darbo, jei teisės normų akto paskirtis atitinka socialinius interesus ir todėl jo įgyvendinimas nesukelia apskritai jokio visuomenės narių ar grupių pasipriešinimo, arba jis yra visai nežymus; 2) dėl efektyvaus teisėsaugos subjektų ar apskritai valstybės aparato darbo“⁷⁷. Teisinis pozityvizmas sąmoningai apeina teisėkūros subjekto darbo indėlį į teisės normų veiksmingumą. Tuomet visapusiškai neįvertinamas arba visiškai paneigiamas visuomenės grupių realus teisinis pliuralizmas.

Nagrinėjant teisės socialinį veiksmingumą, teisės turinys dažniausiai priimamas kaip duotybė. Jis analizuojamas moraliniu, politiniu, ekonominiu požiūriu, ir tik teisės įgyvendinimas laikomas veiksmingu arba neveiksmingu. Pastarasis jau nagrinėjamas vadybiniu, administraciniu arba sociologiniu požiūriu. R. Šimašius siūlo į tai pažvelgti plačiau ir atkreipti dėmesį į dinaminę teisės prigimtį: problemos suvokimas - teisės tikslo formulavimas – teisės normos kūrimas – teisės normos išreiškimas – teisės normos aiškinimas – teisės normos įgyvendinimas. Suvokiant šį procesą, teisės kaip įrankio veiksmingumo kritiniai momentai yra:

- Netinkamas problemos suvokimas, susijęs su įvairiausio pobūdžio klaidomis.
- Netinkamas teisės tikslo supratimas arba klaidingos teisinės idėjos.
- Netinkamas teisinių idėjų detalizavimas teisės normose.
- Netinkamas teisės normų išreiškimas teisės išraiškos formomis (teisės šaltiniuose), pvz. klaidos oficialiuose teisės aktų tekstuose, nevienaprasmių interpretavimo galimybės, sąvokų neatitikimai ir kt.

⁷⁶ Šimašius R. Teisėkūra ir teisės socialinis veiksmingumas//Jurisprudencija, 2004, t. 54(46). P. 65.

⁷⁷ Šlapkauskas V. Teisės socialinio veiksmingumo sampratos tyrimas// Filosofija. Sociologija. 2002. Nr.1. P. 48.

- Netinkamas teisės išraiškos formos (šaltinio) aiškinimas. Tai apima atvejus, kuomet pati teisė išreikšta neproblemiškai, tačiau dėl vienokių ar kitokių priežasčių praktikoje yra nevienareikšmiškai arba neteisingai suvokiama.
- Netinkamas teisės įgyvendinimas arba apskritai neįgyvendinimas, kuris gali pasireikšti tiek dėl sąmoningo sprendimo, tiek dėl galimybių neturėjimo⁷⁸.

Taigi, nagrinėjant teisės socialinį veiksmingumą, pirmiausia kyla teisės tikslų, turinio ir formos problemos, su kuriomis yra susijęs teisėkūros, o ne teisės įgyvendinimo procesas. Taip pat nereikėtų tapatinti teisės veiksmingumo ir teisės įgyvendinimo veiksmingumo. Teisės socialinis veiksmingumas yra esminė problema, spėjama teisėkūros metu.

V. Šlapkauskas taip pat atkreipia dėmesį į teisės veikimo mechanizmą, telpantį tarp faktinio teisės normų poveikio ir tų tikslų, kuriems pasiekti jos buvo priimamos. Tarp šių ribų teisės veiksmingumas apima visą grupę klausimų: teisės tikslas, funkcijos, teisėkūra, teisės realizavimo rezultatai. Taigi, teisės efektyvumui įtakos turi visi „teisės socialinio veikimo mechanizmo elementai:

- Socialinio valdymo sistemos (valstybinio valdymo aparatas, teisės normos).
- Socialiniai veiksniai (ekonominiai, politiniai, demografiniai, situaciniai).
- Perdavimo sistemos (informacinės, vertybinės norminės, socialinės psichologinės).
- Reguluojamos socialinės sistemos (asmenybė, grupė, bendruomenė, visuomenė).
- Teisėto ir socialiai aktyvaus elgesio rezultatai⁷⁹.

Jeigu faktiškai pasiekiamas teisės normos socialinė paskirtis, galime sakyti, kad ji yra efektyvi. Tačiau teisės socialinio veikimo mechanizmo elementai neteikia jokių garantijų, kad teisiniai paliepimai virs teisėtu ir aktyviu elgesiu. Prieš juos gali veikti anksčiau nusistovėjusios socialinės normos, didelis skirtumas tarp teisėkūros subjekto reikalavimų ir socialinių lūkesčių⁸⁰. Todėl norint užtikrinti teisės socialinį veiksmingumą, visų pirma reikia priimamas teisės normas pritaikyti prie socialinio gyvenimo realijų.

⁷⁸ Šimašius R. Teisėkūra ir teisės socialinis veiksmingumas//Jurisprudencija, 2004, t. 54(46). P. 67-68.

⁷⁹ Šlapkauskas V. Teisės socialinio veiksmingumo sampratos tyrimas// Filosofija. Sociologija. 2002. Nr.1. P. 49.

⁸⁰ Ten pat. P. 49.

2. ŠEIMOS SANTYKIŲ TEISINIS REGLAMENTAVIMAS

Pagrindinės šeimos teisės nuostatos suformuluotos ir įtvirtintos LR Konstitucijoje. Tačiau pagrindinis ir specialus šeimos teisės šaltinis yra LR Civilinio kodekso trečioji knyga „Šeimos teisė“. Šios knygos 3.1 straipsnio 1 dalis apibrėžia reglamentuojamų santykių sritį: šeimos teisės normos „reglamentuoja santuokos sudarymo, jos galiojimo bei nutraukimo pagrindus ir tvarką, sutuoktinių turtines ir asmenines neturtines teises, vaikų kilmės nustatymą, vaikų ir tėvų bei kitų šeimos narių tarpusavio teises ir pareigas, įvaikinimo, globos ir rūpybos, civilinės būklės aktų registravimo tvarkos pagrindines nuostatas“⁸¹. To paties straipsnio 2 dalis nustato Trečiosios ir kitų CK knygų bei kitų civilinių įstatymų tarpusavio santykį: „Kitų Civilinio kodekso knygų ir kitų civilinių įstatymų normos šeimos santykiams taikomos tiek, kiek jų nereglamentuoja šios knygos normos“⁸². Šie santykiai atsiranda santuokos, giminystės, bendro gyvenimo nesudarius santuokos ir kitais įstatyme numatytais pagrindais. Kaip teigia P.S.Vitkevičius, „visuomeninio turinio požiūriu normali šeima apima tris tarpusavyje susijusias socialinių reiškinių grupes: santuoką kaip jos pagrindą, sutuoktinių santykius kaip santuokos rezultatą, tėvų ir vaikų santykius kaip sutuoktinių santykių rezultatą“⁸³. Todėl tikslinga atskleisti santuokos, sutuoktinių santykių bei tėvų ir vaikų santykių teisinį reglamentavimą.

2.1. Santuokos sudarymo, negaliojimo ir pabaigos teisinis reglamentavimas

CK 3.7 straipsnis pateikia santuokos ir sutuoktinių apibrėžimus: „Santuoka yra įstatymų nustatyta tvarka įformintas savanoriškas vyro ir moters susitarimas sukurti šeimos teisinius santykius. Vyras ir moteris, įstatymų nustatyta tvarka įregistravę santuoką, yra sutuoktiniai“⁸⁴. Šis apibrėžimas atskleidžia santuokos požymius: 1) tai savanoriškas dviejų asmenų susitarimas, t.y. turi sutapti jų valia; 2) susitarimo šalys gali būti tik vyras ir moteris, sulaukę atitinkamo amžiaus, nesudarę kitos santuokos ar neįregistravę partnerystės ir nesantys artimi giminaičiai; 3) susitarimas turi būti specialus – sukurti teisinius padarinius; 4) santuoka pripažįstamas tik susitarimas, sudarytas civilinės metrikacijos įstaigoje įstatymų nustatyta tvarka arba bažnyčios nustatyta tvarka, laikantis

⁸¹ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas//Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262.

⁸² Ten pat.

⁸³ Vitkevičius P. S. Šeimos narių turtiniai teisiniai santykiai. Vilnius, 2006. P.34.

⁸⁴ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas//Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262.

CK normų reikalavimų. Vyras ir moteris, sudarę santuoką, tampa sutuoktiniais ir kartu įgyja asmenines neturtines ir turtines teises ir pareigas. Jų teisinis statusas skiriasi nuo asmenų, gyvenančių kartu neįregistravus santuokos, teisinio statuso⁸⁵.

P. S. Vitkevičius atkreipia dėmesį į tai, kad dėl santuokos sudarymo prasmės ir jos esmės tiek įstatymuose, tiek teisės literatūroje nėra bendros nuomonės. CK pateiktą santuokos sąvoką autorius nelaiko pačia geriausia. Visų pirma „susitarimas yra ne santuoka, o tik tam tikras teisinis faktas santuokiniams santykiams sukurti, t.y. sudaryti santuoką. O santuoka yra iš to susitarimo atsiradusi sąjunga, vyro ir moters susivienijimas, sukeliantis daugelį asmeninių ir turtinių teisių santykių, kuriuos saugo ne tik Lietuvos, bet ir užsienio valstybių bei tarptautinės teisės normos“⁸⁶. Dėl aukščiau išvardintų priežasčių santuokos negalima vadinti sutartimi ir prilyginti sutartims, kurios sudaromos remiantis civilinės teisės normomis. Teisingiau būtų ją apibrėžti kaip vyro ir moters sąjungą.

CK įtvirtintas naujas šeimos teisės institutas – **susitarimas tuoktis (sužadėtuvs)**. Tai tam tikra preliminari sutartis, sukurianti ikisutartinius vyro ir moters santykius. CK 3.8 straipsnis nustato, kad toks susitarimas tuoktis „neįpareigoja ir negali būti įgyvendintas prievarta“⁸⁷. Taigi, toks susitarimas gali likti neįgyvendintas, jei viena iš šalių atsisakytų sudaryti santuoką. Tačiau susitarimas tuoktis gali sukelti teises pasekmes. CK 3.9 - 3.11 straipsniuose įvardinti atvejai ir sąlygos, kuomet susitarimo šalys gali reikalauti viena iš kitos gražinti dovanas, atlyginti nuostolius, patirtus dėl susitarimo tuoktis neįvykdymo, reikalauti neturtinės žalos atlyginimo.

Susitarimas tuoktis sudaromas žodžiu, raštu ir notarine tvarka. Vyras ir moteris gali sudaryti ikivedybinę sutartį, kurios sudarymas reiškia ir susitarimą tuoktis. Tokia sutartis savaime įgyja notarinę formą. Susitarimo tuoktis forma yra svarbus faktorius, kadangi teisinius padarinius, įvardintus CK 3.9 - 3.11 straipsniuose, sukelia tik viešas susitarimas tuoktis, t.y. civilinės metrikacijos įstaigai paduotas nustatytos formos prašymas įregistruoti santuoką. „Viešu susitarimu tuoktis taip pat reikia pripažinti viešą paskelbimą apie numatomą bažnytinę (konfesinę) santuoką kanonų teisės nustatyta tvarka. Tokia išvada darytina atsižvelgiant į tai, kad CK 3.24 straipsnyje pripažįstama bažnytinės santuokos registracija, todėl pripažintinas ir viešai paskelbtas susitarimas tuoktis“⁸⁸.

CK 3.12 – 3.17 straipsniai įtvirtina **santuokos sudarymo sąlygas**. Jos yra imperatyvios ir nustato tam tikrą viešosios tvarkos elementą. Santuokos sudarymo sąlygos yra šios: draudimas

⁸⁵ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė. Vilnius, 2002. P. 41-42.

⁸⁶ Vitkevičius P. S. Šeimos narių turtiniai teisiniai santykiai. Vilnius, 2006. P.14.

⁸⁷ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas//Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262.

⁸⁸ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė. Vilnius, 2002. P. 43.

tuoktis tos pačios lyties asmenims; santuokos savanoriškumas; santuokinis amžius; veiksnumas; draudimas pažeisti monogamijos principą; draudimas tuoktis artimiems giminaičiams.

Draudimas tuoktis tos pačios lyties asmenims reiškia leidimą sudaryti santuoką tik su skirtingos lyties asmeniu. Jis yra pagrįstas moralinėmis, tradicinėmis pažiūromis į šeimą, kurios viena iš pagrindinių funkcijų yra reprodukcinė funkcija.

Santuokos savanoriškumas grindžiamas asmens laisvės principu, įtvirtintu LR Konstitucijoje. Santuoka sudaroma laisva vyro ir moters valia. CK 3.13 straipsnio 2 dalyje pateikiamas sąrašas atvejų, kuomet santuokos savanoriškumas pažeidžiamas: grasinimas, prievarta, apgaulė ar kitokie valios trūkumai. Šie atvejai yra pagrindas pripažinti santuoką negaliojančia.

CK 3.14 straipsnio 1 dalis nustato bendrąją taisyklę, kad santuokinis amžius yra 18 metų. Sulaukęs 18 metų, asmuo tampa pilnametis ir gali laisvai spręsti visus, taigi ir santuokos sudarymo klausimus. Kitos minėto straipsnio normos yra specialiosios, nustatančios šios taisyklės išimtis. Viena iš jų dėl svarbių priežasčių leidžia teismo tvarka sumažinti santuokinį amžių, bet ne daugiau kaip trejais metais. Kita specialioji norma numato, kad nėštumo atveju teismas gali leisti tuoktis asmeniui, neturinčiam penkiolikos metų. Remiantis šia norma, galima sumažinti tiek moters, tiek vyro santuokinį amžių. Spręsdamas santuokinio amžiaus sumažinimo klausimą, teismas privalo išklausyti tėvų, globėjų ar rūpintojų nuomonę, atsižvelgti į valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos pateiktą išvadą.

„Asmuo, įsiteisėjusiu teismo sprendimu pripažintas neveiksniu, negali sudaryti santuokos“ (CK 3.15 str. 1 d.)⁸⁹, nes negali išreikšti savo valios. Jo sudaryta santuoka prieštarautų santuokos savanoriškumo principui.

Draudimas pažeisti monogamijos principą reiškia draudimą sudaryti santuoką asmenims, kurie jau yra sudarę santuoką ar įregistravę partnerystę, ir santuoka ar partnerystė nėra nutraukta ar pasibaigusi.

CK 3.17 straipsnio norma draudžia „tuoktis tėvams su vaikais, tėviams su įvaikiais, seneliams su vaikaičiais, tikriems ir netikriems broliams su seserimis, pusbroliams su pusseserėmis, dėdėms su dukterėčiomis, tetoms su sūnėnais“⁹⁰. Pateiktas sąrašas yra išsamus ir negali būti aiškinamas plečiant. Draudimas tuoktis artimiems giminaičiams nustatytas, vadovaujantis tiek moraliniais, tiek medicininiais kriterijais.

Santuokos sudarymas. Santuokos sudarymo procedūra susideda iš kelių etapų. Pirmasis būtinas veiksmas, norint sudaryti santuoką, yra CK 3.299 straipsnyje numatyto prašymo padavimas

⁸⁹ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas//Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262.

⁹⁰ Ten pat.

vieno iš norinčiųjų tuoktis arba jų tėvų gyvenamosios vietos civilinės metrikacijos įstaigai (CK 3.18 str.). Su prašymu būtina pateikti CK 3.300 straipsnyje nurodytus dokumentus. Šis prašymas turi būti viešai paskelbtas, siekiant išsiaiškinti, ar nėra kliūčių sudaryti santuoką (CK 3.19 str.). Paduodami prašymą, norintys susituokti asmenys turi raštu patvirtinti, kad įvykdytos visos įstatyme numatytos santuokos sudarymo sąlygos (CK 320 str.). Tuomet civilinės metrikacijos įstaigos pareigūnai pasiūlo būsiesiems sutuoktiniams pasitikrinti sveikatą ir pateikti civilinės metrikacijos įstaigai nustatytos formos sveikatos dokumentą. Tai tik rekomendacinio pobūdžio siūlymas, kadangi „sveikatos dokumento nepateikimas nėra kliūtis įregistruoti santuoką“ (CK 3.21 str. 2 d.)⁹¹.

Santuoka registruojama vieno iš susituokiančiųjų arba jų tėvų gyvenamosios vietos civilinės metrikacijos įstaigoje (CK 3.298 str.), praėjus ne mažiau kaip vienam mėnesiui nuo prašymo įregistruoti santuoką padavimo dienos. Dėl svarbių priežasčių šis terminas gali būti sutrumpintas (CK 3.301 str.). Registruojant santuoką, privalo dalyvauti ketinantys susituokti asmenys ir du liudytojai. Įrašius santuokos sudarymo įrašą, sutuoktiniams išduodamas santuokos liudijimas (CK 3.303 str.). Santuokos įrašas ir juo remiantis išduotas santuokos liudijimas yra vieninteliai santuokos sudarymo įrodymai.

Nuo to momento, kai santuokos sudarymo aktą pasirašo sutuoktiniai ir santuoką registruojantis metrikacijos įstaigos pareigūnas, santuoka laikoma sudaryta, ir sutuoktiniai įgyja visas CK Trečioje knygoje nustatytas teises ir pareigas⁹².

Lietuvoje santuoka gali būti sudaryta ne tik civiline, bet ir bažnyčios (konfesijų) nustatyta tvarka. Tokia santuoka sudaroma pagal atitinkamos religijos vidaus (kanonų) teisės nustatytą procedūrą, tačiau sukelia tokias pačias teises pasekmes, kaip ir santuoka, sudaryta civilinės metrikacijos įstaigoje, jeigu: „ 1) nebuvo pažeistos šio kodekso 3.12-3.17 straipsniuose nustatytos santuokos sudarymo sąlygos; 2) santuoka buvo sudaryta pagal Lietuvos Respublikoje įregistruotų ir valstybės pripažintų religinių organizacijų kanonų nustatytą procedūrą; 3) santuokos sudarymas bažnyčios (konfesijų) nustatyta tvarka buvo įtrauktas į apskaitą civilinės metrikacijos įstaigoje šios knygos nustatyta tvarka“ (CK 3.24 str.)⁹³.

Santuokos negaliojimas. Santuokos negaliojimo pagrindai ir tvarka yra išdėstyti CK 3.37 – 3.48 straipsniuose. CK 3.37 straipsnio 1 dalyje numatytus santuokos negaliojimo pagrindus galima skirstyti į tris grupes: 1) buvo pažeistos šiame kodekse numatytos santuokos sudarymo sąlygos (CK 3.12-3.17 str.); 2) vienas sutuoktinis nepranešė kitam sutuoktiniui sergąs venerine liga arba AIDS

⁹¹ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas//Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262.

⁹² Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė. Vilnius, 2002. P. 60.

⁹³ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas//Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262.

(CK 3.21 str. 3 d.); 3) sudaryta fiktyvi santuoka (CK 3.39 str.)⁹⁴. Šio straipsnio 2 ir 3 dalyse nurodyta, kad santuoką pripažinti negaliojančia gali tik teismas nuo jos sudarymo momento. Tačiau CK numatytais atvejais sąžiningas sutuoktinis ar sutuoktiniai ir jų vaikai išsaugo jau įgytas teises (CK 3.45-3.47 str.).

Santuokos negaliojimo pagrindai yra įvairūs: vienais atvejais gali būti pažeisti tik vieno iš sutuoktinių interesai, kitais atvejais – kitų privačių asmenų interesai, dar kitais – viešasis interesas. Todėl teisę kreiptis į teismą su ieškiniu dėl santuokos pripažinimo negaliojančia įstatymo nustatytais atvejais turi ne tik sutuoktinis, bet ir kiti privatūs asmenys bei valstybė. CK 3.38 straipsnis pateikia ribotą sąrašą asmenų, turinčių teisę pareikšti ieškinį dėl santuokos pripažinimo negaliojančia. „Šis sąrašas yra išsamus, baigtinis ir negali būti aiškinamas plečiant, todėl kiti, šiame straipsnyje nenurodyti, asmenys neturi teisės ginčyti santuoką“⁹⁵.

CK 3.41 straipsnyje numatytos aplinkybės, naikinančios santuokos negaliojimą. Teismas gali netenkinti reikalavimo pripažinti santuoką negaliojančia, jei bylos nagrinėjimo metu išnyko ieškinio pagrindas - aplinkybės, buvusios kliūtimi sudaryti santuoką. Šiame straipsnyje numatytos kelios specialios normos, kuomet santuoka negali būti pripažinta negaliojanti: 1) nepilnamečio sudaryta santuoka, jeigu santuokos pripažinimas negaliojančia prieštarautų nepilnamečio sutuoktinio arba sutuoktinių nepilnamečių vaikų interesams; 2) fiktyvi santuoka, jeigu, kol byla dėl santuokos pripažinimo negaliojančia buvo iškelta, sutuoktiniai sukūrė šeimos santykius arba daugiau nei metus po santuokos sudarymo bendrai gyvena, arba jiems gimė bendras vaikas, arba jie laukiasi bendro vaiko; 3) nutraukta santuoka, išskyrus atvejus, kai buvo pažeistas monogamijos principas arba santuoka buvo sudaryta su artimu giminaičiu; 4) santuoka, kai vienas iš sutuoktinių neišreiškė savo tikrosios valios, jei po tokios santuokos sudarymo sutuoktiniai bendrai gyveno daugiau nei vienerius metus, arba jiems gimė bendras vaikas, arba jie laukiasi bendro vaiko⁹⁶.

Santuokos pabaiga. Santuoka yra „tradicinis šeimos pagrindas, tad jos iširimas dažniausiai reiškia ir šeimos iširimą“⁹⁷. Pripažįstamas tiek privatus, tiek viešas interesas išsaugoti santuoką. Todėl įstatymas išsamiai reglamentuoja santuokos pasibaigimo atvejus ir tvarką. CK 3.49 straipsnio 1 dalyje numatyti du santuokos pasibaigimo pagrindai: 1) vieno iš sutuoktinių mirtis; 2) santuokos nutraukimas įstatymų nustatyta tvarka, t.y. ištuoka. Šio straipsnio 2 dalis numato tris galimus santuokos nutraukimo atvejus: 1) abiejų sutuoktinių bendru sutikimu; 2) vieno sutuoktinio prašymu; 3) dėl sutuoktinių (sutuoktinio) kaltės.

⁹⁴ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė. Vilnius, 2002. P. 84.

⁹⁵ Ten pat. P. 89.

⁹⁶ Ten pat. P. 95-98.

⁹⁷ Ten pat. P. 109.

Santuokos nutraukimas sutuoktinių bendru sutarimu – tai „pats paprasčiausias ir neskausmingiausias“⁹⁸ sutuoktiniams ištuokos būdas. Jis galimas tik tuomet, kai yra visos CK 3.51 straipsnyje nurodytos sąlygos:

- 1) nuo santuokos sudarymo yra praėję daugiau nei vieneri metai. Tokiu reikalavimu siekiama užkirsti kelią impulsyviems, neapgalvotiems sutuoktinių sprendimams, taip pat nesudaryti sąlygų fiktyvioms santuokoms. Be to, vienerių metų terminas yra pakankamas sutuoktiniams įsitikinti, ar galimas jų bendras gyvenimas;
- 2) abu sutuoktiniai sutaria dėl teisinių santuokos nutraukimo pasekmių (turto padalijimo, sutuoktinių tarpusavio išlaikymo, nepilnamečių vaikų gyvenamosios vietos nutraukus santuoką, vaikų išlaikymo ir pan.). Sutartis turi būti sudaryta raštu;
- 3) abu sutuoktiniai turi būti veiksnūs, kad galėtų išreikšti savo suderintą valią tiek dėl santuokos nutraukimo, tiek dėl teisinių santuokos nutraukimo padarinių⁹⁹.

Bendras sutuoktinių prašymas nutraukti santuoką kartu su sutartimi dėl santuokos nutraukimo pasekmių yra paduodamas vieno iš sutuoktinių gyvenamosios vietos apylinkės teismui (CK 3.52 str.). Santuokos nutraukimo byla šiais atvejais nagrinėjama supaprastinto proceso tvarka, nes nėra sutuoktinių ginčo.

Teismas privalo imtis priemonių sutuoktiniams sutaikyti. Vieno iš sutuoktinių prašymu arba savo iniciatyva teismas gali nustatyti ne ilgesnį kaip šešių mėnesių terminą sutuoktiniams susitaikyti (CK 3.54 str.). Tik įsitikinęs, kad santuoka faktiškai iširo ir nėra vilties, jog sutuoktiniai susitaikys ir atnaujins vedybinį gyvenimą, teismas priima sprendimą santuoką nutraukti.

Santuokos nutraukimas vieno sutuoktinio prašymu, kurį jis paduoda savo gyvenamosios vietos apylinkės teismui, galimas esant nors vienai iš šių sąlygų:

- 1) sutuoktiniai gyvena skyrium (separacija) daugiau nei vienerius metus;
- 2) vienas sutuoktinis pripažintas teismo sprendimu neveiksniu po santuokos sudarymo;
- 3) vienas sutuoktinis teismo sprendimu pripažintas nežinia kur esančiu;
- 4) vienas sutuoktinis atlieka laisvės atėmimo bausmę ilgiau nei vienerius metus už netyčinį nusikaltimą (CK 3.55 str.).

Šiais atvejais sutuoktinio prašymas dėl santuokos nutraukimo nagrinėjamas supaprastinto proceso tvarka. Taikinimo priemonės netaikomos. Teismas, atsižvelgdamas į vieno sutuoktinio amžių, santuokos trukmę, sutuoktinių nepilnamečių vaikų interesus, gali prašymo netenkinti, jei santuokos nutraukimas padarytų esminės žalos vienam sutuoktiniui ar jų nepilnamečiams vaikams

⁹⁸ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė. Vilnius, 2002. P. 112.

⁹⁹ Ten pat. P. 112-114.

(CK 3.57 str.). Taip pat teismas, nutraukdamas santuoką, turi išspręsti sutuoktinių nepilnamečių vaikų gyvenamosios vietos ir jų išlaikymo klausimus, vieno sutuoktinio išlaikymo ir jų bendro turto padalijimo klausimus, išskyrus atvejus, kai turtas padalytas bendru sutuoktiniu susitarimu, patvirtintu notaro (CK 3.59 str.).

Santuokos nutraukimas dėl sutuoktinio (sutuoktinių) kaltės – tai naujas CK institutas. Senajame SŠK „vieno ar abiejų sutuoktinių kaltė dėl šeimos iširimo neturėjo reikšmės ir šis klausimas santuokos nutraukimo byloje apskritai nebuvo tiriamas“¹⁰⁰. Ištuokos kaip sankcijos instituto įteisinimas aiškinamas keliomis priežastimis: pirma, santuoka yra sutartis, todėl, kaip ir bet kuri kita sutartis, santuoka gali baigtis arba šalims susitarus, arba kitai šaliai iš esmės pažeidus savo pareigas; antra, kai vienas sutuoktinis iš esmės pažeidžia savo santuokines pareigas, teisingumas reikalauja suteikti nukentėjusiam sutuoktiniui tam tikrą satisfakciją; trečia, iš esmės pažeidusiam savo santuokines pareigas sutuoktiniui turi atsirasti atsakomybė; ketvirta, kaltės principo įvedimas į šeimos teisę turi prevencinę ir auklėjamąją reikšmę¹⁰¹.

CK 3.60 straipsnis pateikia kaltės sampratą: „sutuoktinis pripažįstamas kaltu dėl santuokos iširimo, jeigu jis iš esmės pažeidė savo kaip sutuoktinio pareigas, numatytas šioje knygoje, ir dėl to bendras sutuoktinių gyvenimas tapo negalimas“¹⁰². Taigi, jei vienas sutuoktinis visiškai nesirūpina vaikais ir šeima, visiškai neprisideda prie materialiujų šeimos poreikių tenkinimo, vartoja fizinę ar psichinę prievartą ar kitaip pažeidžia savo kaip sutuoktinio pareigas, kitas sutuoktinis turi teisę reikalauti nutraukti santuoką, kuri faktiškai iširo dėl kito sutuoktinio kaltės. To paties straipsnio 3 dalyje numatyti keturi kaltės prezumpcijos atvejai: 1) kai sutuoktinis nuteisiamas už tyčinį nusikaltimą, 2) kai yra neištikimas, 3) kai jis žiauriai elgiasi su kitu sutuoktiniu ar šeimos nariais ir 4) kai sutuoktinis paliko šeimą ir daugiau kaip vienerius metus visiškai ja nesirūpina. Tačiau šios prezumpcijos yra nugincijamos. Sutuoktinis, kuriam pareikštas ieškinys dėl santuokos nutraukimo, turi teisę prieštarauti dėl savo kaltės ir pateikti faktų, patvirtinančių, kad santuoka iširo dėl ieškovo kaltės. Tokiais atvejais teismas gali pripažinti, kad santuoka iširo dėl abiejų sutuoktinių kaltės (CK 3.61 str.).

Teismas imasi priemonių sutuoktiniams sutaukyti, taip pat pasiūlo jiems taikiai išspręsti jų turtinius, vaikų išlaikymo ir auklėjimo klausimus, taip pat kitas santuokos nutraukimo pasekmes (CK 3.64 str.). Jeigu sutuoktiniai pateikia teismui sutartį, kurioje aptarti šie klausimai, tuomet pripažįstama, kad santuoka nutraukiama bendru sutuoktinių sutarimu ir CK 3.70 straipsnis

¹⁰⁰ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė. Vilnius, 2002. P. 129.

¹⁰¹ Ten pat. P. 129-130.

¹⁰² Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas//Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262.

netaikomas. Jei tokia sutartis teismui nepateikiama, santuoka nutraukiama dėl vieno sutuoktinio kaltės. Tokiu atveju atsiranda šios teisinės pasekmės:

- 1) sutuoktinis, kaltas dėl santuokos nutraukimo, praranda tas teises, kurias įstatymai ar vedybų sutartis suteikia išsituokusiam asmeniui, įskaitant teisę į išlaikymą;
- 2) kitas sutuoktinis turi teisę reikalauti iš kalto dėl santuokos nutraukimo sutuoktinio atlyginti turtinę ir neturtinę žalą, susijusią su santuokos nutraukimu;
- 3) kaltas dėl santuokos nutraukimo sutuoktinis, kai yra kito sutuoktinio reikalavimas, privalo gražinti iš jo gautas dovanas, išskyrus vestuvinį žiedą;
- 4) jeigu santuoka nutraukta dėl abiejų sutuoktinių kaltės, abu sutuoktiniai turi teisę reikalauti gražinti vienas kitam dovanotus nekilnojamuosius daiktus, jeigu nuo dovanojimo sutarties sudarymo nėra praėję daugiau kaip dešimt metų ir šis daiktas nėra perleistas tretiesiems asmenims (CK 3.70 str.).

Teismas, priimdamas sprendimą dėl santuokos nutraukimo, išsprendžia sutuoktinių ir jų nepilnamečių vaikų gyvenamosios vietos, sutuoktinių tarpusavio išlaikymo klausimus (CK 3.71, 3.72 str.).

Santuoka laikoma nutraukta nuo teismo sprendimo ją nutraukti įsiteisėjimo dienos. Per tris darbo dienas po to, kai įsiteisėja teismo sprendimas, teismas privalo išsiųsti sprendimo kopiją civilinės metrikacijos įstaigai, kuri įregistruoja santuokos nutraukimo faktą (CK 3.66 str.).

CK Trečiosios knygos V skyriuje (3.73-3.80 str.) įtvirtintas naujas šeimos teisės institutas – **sutuoktinių gyvenimas skyrium (separacija)**. Separacija – tai „tam tikra šeimos reorganizavimo forma, kai vieni sutuoktinių tarpusavio šeimos teisiniai santykiai baigiasi, o kiti išlieka“¹⁰³. Jeigu dėl tam tikrų aplinkybių bendras sutuoktinių gyvenimas tapo neįmanomas arba gali iš esmės pakenkti jų nepilnamečių vaikų interesams, arba sutuoktiniai nebesuinteresuoti tęsti bendrą gyvenimą, tačiau santuokos nutraukti nenori, jie gali kreiptis į teismą su prašymu dėl gyvenimo skyrium patvirtinimo (CK 3.73 str.). Separacija turi daug panašumų su ištuoka: abiem atvejais baigiasi sutuoktinių turto teisinis režimas, nustoja galioti vedybų sutartis, sutuoktiniai privalo išspręsti turto padalijimo, tarpusavio išlaikymo, vaikų auklėjimo, jų gyvenamosios vietos ir išlaikymo klausimus. Tačiau separacija skiriasi nuo ištuokos tuo, kad separacijos atveju santuokiniai teisiniai sutuoktinių santykiai išlieka. Taigi tokiu atveju sutuoktiniai laikomi susituokusiais. Po kurio laiko jie gali atnaujinti bendrą gyvenimą (CK 3.79 str.) arba, nepavykus susitaikyti, nutraukti santuoką supaprastinta tvarka (CK 3.55 str.)¹⁰⁴.

¹⁰³ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė. Vilnius, 2002. P. 157.

¹⁰⁴ Ten pat. P. 157-158.

CK Trečiosios knygos XV skyrius įtvirtino dar vieną naują šeimos teisės institutą – **bendrą gyvenimą neįregistravus santuokos**. Šio skyriaus normos nustato turtinius santykius tarp vyro ir moters, kurie, įregistravę savo partnerystę įstatymų nustatyta tvarka, bendrai gyvena ne mažiau kaip vienerius metus neįregistravę santuokos (sugyventiniai), turėdami tikslą sukurti šeiminius santykius (CK 3.229 str.). Asmenims, norintiems registruoti partnerystę, keliami tokie patys reikalavimai kaip ir būsimiems sutuoktiniams: partnerystę gali registruoti tik du priešingos lyties asmenys, ji registruojama laisva vyro ir moters valia, asmenys turi būti sulaukę pilnametystės, jiems taikomas veiksnio reikalavimas, draudimas pažeisti monogamijos principą, taip pat draudimas tuoktis artimiems giminaičiams. Tačiau, skirtingai nei santuokos atveju, CK nereglamentuoja asmeninių sugyventinių santykių. Jo normos taikomos tik turtiniams partnerių tarpusavio santykiams, be to nustato ne viso, o tik konkrečiai išvardyto sugyventinių turto teisinį režimą. Galiausiai sugyventinių turtinių santykių reglamentavimas turi dar vieną išskirtinį bruožą: XV skyriaus normos pradedamos taikyti sugyventinių turtiniams santykiams praėjus ne mažiau kaip vieniems metams nuo partnerystės įregistravimo. Taigi, įstatyme nustatytas sugyventinių santykių realumo kriterijus kaip XV skyriaus taikymo sąlyga¹⁰⁵.

Partnerystės įstatymo projekte numatytos nuostatos, kad partnerystė baigiasi, kai vienas sugyventinis miršta, partnerystė nutraukiama įstatymų nustatyta tvarka arba kai asmenys, tarp kurių buvo įregistruota partnerystė, sudaro santuoką. Partnerystę įregistruoja ir išregistruoja civilinės metrikacijos įstaigos¹⁰⁶. Partnerystė kol kas nėra įregistruojama, nes vis dar nepriimtas Partnerystės įstatymas.

2.2. Asmeninių ir turtinių sutuoktinių santykių teisinis reglamentavimas

„Santuokos tikslas ir padarinys yra šeimos santykių sukūrimas, t.y. santykių, grindžiamų abipuse meile, pagarba, lojalumu ir pasitikėjimu, atsiradimas. Šie santykiai sudaro santuokos pagrindą ir šeimos esmę“¹⁰⁷. Todėl preziumuojama, kad sudarę santuoką sutuoktiniai sukuria šeimos santykius (CK 3.28 str.).

Sudarę santuoką, sutuoktiniai įgyja šeimos teisėje numatytas asmenines neturtines ir turtines teises ir pareigas (CK 3.26 str. 1 d.). Asmens, sudariusio santuoką, teisinio statuso pokyčiai

¹⁰⁵ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė. Vilnius, 2002. P. 443-444.

¹⁰⁶ Partnerystės (bendro gyvenimo neįregistravus santuokos) įstatymo projektas. Reg.: 2004-02-24. Nr. IXP-3272.

¹⁰⁷ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė. Vilnius, 2002. P. 67.

yra trejopi: 1) santuokos sudarymas suteikia asmeniui naujų teisių, kurių neturi jos nesudaręs asmuo, pvz., teisę turėti dvigubą – savo ir sutuoktinio, pavardę; 2) sudaręs santuoką, asmuo įgyja tam tikras pareigas, kurių neturi nesusituokęs asmuo, pvz., pareigą išlaikyti kitą sutuoktinį; 3) sudaręs santuoką, asmuo praranda tam tikras teises ar nustatomi tam tikri jo teisių ribojimai, pvz., susituokęs asmuo nebegali sudaryti kitos santuokos¹⁰⁸.

Sutuoktiniai turi lygias teises ir vienodą civilinę atsakomybę vienas kitam bei vaikams santuokos sudarymo, jos trukmės ir jos nutraukimo klausimais (CK 3.26 str. 2 d.). Ši įstatymo norma detalizuoja Konstitucijos 38 straipsnio 5 dalyje ir CK 3.3 straipsnio 1 dalyje įtvirtintą sutuoktinių lygiateisiškumo principą. Lygiateisiškumas reiškia diskriminavimo draudimą, todėl vienas sutuoktinis neturi daugiau teisių ar pareigų, nei kitas sutuoktinis. Jis reikalauja, kad visi šeimos gyvenimo klausimai būtų sprendžiami ne vienašališkai, o bendru sutuoktinių susitarimu. Lygiateisiškumas taip pat reiškia ir pareigų bei atsakomybės už šeimos reikalų tvarkymą ir jos prievoles lygybę¹⁰⁹. Atsisakyti savo teisių ar panaikinti pareigų, kurios atsiranda kaip santuokos pasekmė, sutuoktiniai negali (CK 3.26 str.).

Įstatymas taip pat numato, kad „sutuoktiniai privalo būti vienas kitam lojalūs ir vienas kitą gerbti, taip pat vienas kitą remti moraliai bei materialiai ir, atsižvelgiant į kiekvieno jų galimybes, prisidėti prie bendrų šeimos ar kito sutuoktinio poreikių tenkinimo“ (CK 3.27 str.)¹¹⁰. Lojalumo pareiga reiškia, kad sutuoktinis visur ir visada turi veikti tik kito sutuoktinio, visos šeimos interesais. Jis negali priešinti savo asmeninių interesų kito sutuoktinio ar šeimos interesams. Abipusės pagarbos pareiga reiškia, kad sutuoktiniai turi būti vienas kitam ištikimi, paisyti vienas kito nuomonės, įvairius šeimos gyvenimo klausimus spręsti abipusiu susitarimu, nenaudoti smurto, prievartos vienas prieš kitą, būti tolerantiški, pakantūs ir panašiai. Moralinė ir materialinė parama reiškia, kad sutuoktiniai turi rūpintis vienas kito tiek materialiaja, tiek fizine, psichologine ir dvasine būkle. Jeigu vienas sutuoktinis dėl tam tikrų priežasčių negali pasirūpinti savimi, tai kitas sutuoktinis privalo pasirūpinti juo ir kitais šeimos reikalais¹¹¹.

Abu sutuoktiniai turi teisę pasilikti iki santuokos turėtą savo pavardę, pasirinkti kito sutuoktinio pavardę kaip bendrą pavardę arba pasirinkti dvigubą pavardę, kai prie savo pavardės prijungiama sutuoktinio pavardė (CK 3.31 str.).

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad sutuoktinių asmeniniai santykiai dažnai turi įtakos jų tarpusavio turtiniams santykiams. Pavyzdžiui, „aplinkybės, kad sutuoktinis nesirūpino kitu

¹⁰⁸ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė. Vilnius, 2002. P. 63-64.

¹⁰⁹ Ten pat. P. 64-65.

¹¹⁰ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas//Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262.

¹¹¹ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė. Vilnius, 2002. P. 66-67.

sutuoktiniu, slėpė savo pajamas ar naudojo jas ne šeimos poreikiams, gali būti pagrindas sumažinti jo dalį sprendžiant dėl bendrosios jungtinės sutuoktinių nuosavybės padalijimo (CK 3.123 str. 3-4 d.). Į sutuoktinių pareigų vykdymą taip pat atsižvelgiama sprendžiant išlaikymo klausimus – teismas gali atsisakyti tenkinti sutuoktinio, nesirūpinusio kitu sutuoktiniu, reikalavimą priteisti išlaikymą iš kito sutuoktinio (CK 3.72 str.). Nuo sutuoktinio elgesio gali priklausyti ir jo teisė į mirusio sutuoktinio turto paveldėjimą (CK 5.7 str., 5.46 str. 3 d.)¹¹².

Asmeniniai neturtiniai sutuoktinių santykiai yra ypač privatūs, todėl teisiškai jų reglamentuoti kartais neįmanoma. Skirtingai nei asmeniniai neturtiniai, sutuoktinių turtiniai santykiai yra gana išsamiai išdėstyti CK trečiosios knygos III dalyje. Jie „gali būti kelių kategorijų:

- 1) sutuoktinių santykiai dėl jų turimo turto (CK 3.81-3.108, 3.116-3.129 str.);
- 2) sutuoktinių civilinės atsakomybės pagal turtines prievoles santykiai (CK 3.109-3.115 str.);
- 3) sutuoktinių tarpusavio materialiojo išlaikymo (alimentiniai) santykiai (CK 3.27 str. 1 d., 3.72, 3.78 str., 3.104 str.4 d.)¹¹³.

CK normos sutuoktinių turtą skirsto pagal teisinį režimą: 1) šeimos turtas; 2) turtas, kurio teisinis režimas nustatytas įstatymų; 3) turtas, kurio teisinis režimas nustatytas pagal sutartį.

Šeimos turtas. Šeimos turto teisinius santykius tiesiogiai reglamentuoja CK 3.84-3.86 straipsniai. CK normos šeimos turtą, kuris faktiškai nuosavybės teise priklauso tik sutuoktiniams arba vienam iš jų, prie atskiros sutuoktinių turto teisinio režimo rūšies nepriskiria. Šeimos turtas pagal įstatymą yra tik nedidelė dalis materialių daiktų, būtinų bendriems šeimos poreikiams tenkinti: šeimos gyvenamoji patalpa, kilnojamieji daiktai, skirti šeimos namų ūkio poreikiams tenkinti, įskaitant baldus (CK 3.84 str. 2 d.). Šiuos daiktus šeimos turtu vadina įstatymas, tačiau, P.S.Vitkevičiaus nuomone, tai yra tik šeimos turtas siauroju požiūriu, nes jis paprastai nuosavybės teise priklauso ne pačiai šeimai, o sutuoktiniams ar vienam iš jų¹¹⁴. Šeimos turtu taip pat pripažįstama ir teisė naudotis gyvenamąja patalpa (CK 3.84 str. 3 d.). Tokia teisė gali atsirasti nuomos, panaudos ar uzufukto pagrindu. Minėtas šeimos turtas teisinį statusą įgyja nuo santuokos įregistravimo dienos, tačiau sutuoktiniai gali panaudoti šį faktą prieš sąžiningus trečiuosius asmenis tik tada, jeigu nekilnojamas daiktas yra įregistruotas viešame registre kaip šeimos turtas (CK 3.84 str. 4 d.).

Pagrindinis šeimos turto objektas yra gyvenamoji patalpa. Tokia patalpa paprastai laikomas gyvenamasis namas (ar jo dalis), butas ar sodo namelis, kuriame galima nuolatos gyventi ir kuriame

¹¹² Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė. Vilnius, 2002. P. 67.

¹¹³ Ten pat. P. 172.

¹¹⁴ Vitkevičius P. S. Šeimos narių turtiniai teisiniai santykiai. Vilnius, 2006. P. 69.

šeima iš tikrųjų gyvena. Sutuoktinis, kuriam nuosavybės teise priklauso šeimos gyvenamoji patalpa, neturi teisės be kito sutuoktinio rašytinio sutikimo šios patalpos perleisti, įkeisti ar išnuomoti. Tokiems sandoriams ne tik reikia antrojo sutuoktinio sutikimo, bet būtinas ir teismo leidimas, jeigu sutuoktiniai turi nepilnamečių vaikų (CK 3.85 str. 2 d.). Atkreiptinas dėmesys, kad pagal CK 3.36 straipsnio 1 ir 3 dalis sutuoktinis, kuriam priklauso teisė naudotis šeimos gyvenamąja patalpa, negali jos atsisakyti, varžyti ar perleisti be kito sutuoktinio sutikimo.

Kilnojamųjų daiktų, skirtų šeimos namų ūkio poreikiams tenkinti, teisinis režimas detaliau reglamentuojamas CK 3.35 straipsnyje. Čia prie tokių daiktų priskirti namų apyvokos daiktai, baldai, išskyrus meno kūrinius, kolekcijas ir namų bibliotekas. Pastarasis teiginys, kaip teisingai pastebi P. S. Vitkevičius, abejotinas, nes namų biblioteka, kuri gali būti skirta visiems šeimos nariams, t.y. ir vaikams, gali būti šeimos turtas. Kilnojamųjų daiktų sąrašas nėra baigtinis. Šiais laikais prie kilnojamųjų daiktų reikėtų priskirti televizorių, kompiuterį, dviratį, lengvąjį automobilį, net vienintelę karvę ar kitą gyvulį, jeigu jie naudojami visos šeimos poreikiams tenkinti.¹¹⁵ Draudžiama vienam sutuoktiniui be kito sutuoktinio sutikimo perleisti, įkeisti ar išnuomoti kilnojamąjį daiktą, naudojamą šeimos namų ūkyje. Sutuoktinis, be kurio sutikimo buvo sudarytas toks sandoris, gali reikalauti pripažinti jį negaliojančiu, išskyrus atvejus, kai sandoris buvo atlygintinis, o trečioji šalis buvo sąžininga (CK 3.35 str. 1,3 d.).

Šeimos turto teisinis režimas pasibaigia nutraukus santuoką, ją pripažinus negaliojančia ar sutuoktiniams pradėjus gyventi skyrium (CK 3.86 str. 1 d.). „Santuokai pasibaigus, jei yra nepilnamečių vaikų ir jie lieka gyventi su vienu iš tėvų, šeima nepasibaigia. Santuokos pasibaigimas tik panaikina šeimos turto teisinį režimą tarp buvusių sutuoktinių, o nepilnamečiams vaikams šeimos turto teisinis režimas baigiasi tik jiems sulaukus pilnametystės. Tai išaiškino ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senatas“¹¹⁶. Sutuoktiniui, su kuriuo gyventi lieka nepilnamečiai vaikai, teismo sprendimu gali būti suteikiama teisė naudotis šeimos turtu ar jos dalimi (uzufruktas), kol vaikai sulaukia pilnametystės (CK 3.86 str. 2 d.).

Įstatymų nustatytas sutuoktinių turto teisinis režimas. Įstatymų nustatytą sutuoktinių turto teisinį režimą sudaro „tiek abiem sutuoktiniams bendrosios jungtinės nuosavybės teise priklausantis turtas, tiek atskiram sutuoktiniui asmeninės nuosavybės teise priklausantis turtas, tiek santykių dėl šių turtinių objektų teisinis reglamentavimas tarp pačių sutuoktinių, tiek ir tarp jų bei vadinamųjų visų trečiųjų asmenų, kurie privalo nekliudyti sutuoktiniams valdyti jiems priklausantį

¹¹⁵ Vitkevičius P. S. Šeimos narių turtiniai teisiniai santykiai. Vilnius, 2006. P. 75.

¹¹⁶ Ten pat. P. 76.

turtą, juo naudotis ir disponuoti¹¹⁷. Jungtinės sutuoktinių nuosavybės teisiniai santykiai yra svarbiausi, jie iš esmės sudaro įstatymų nustatytą sutuoktinių turto teisinį režimą. Asmeniniai nuosavybės santykiai turi gerokai mažesnę reikšmę. Tačiau negalima atmesti ir sutuoktinių dalinės nuosavybės santykių, kurie daugeliu atveju neišvengiamai atsiranda dalijantis jungtinį turtą¹¹⁸.

CK 3.87 straipsnis apibrėžia įstatymų nustatyto sutuoktinių turto teisinio režimo esmę: šis režimas reiškia, kad sutuoktinių įgytas po santuokos sudarymo turtas yra jų bendroji jungtinė nuosavybė, kol jis nėra padalytas arba kol bendrosios jungtinės nuosavybės teisė nėra pasibaigusi kitokiu būdu. Šis režimas taikomas, jei sutuoktiniai nėra sudarę vedybų sutarties. „Pagal CK 3.88 straipsnio 1 dalį bendraja jungtine nuosavybe pripažįstamas: 1) turtas, įgytas po santuokos sudarymo; 2) pajamos ir vaisiai, gauti iš asmeninio sutuoktinių turto; 3) pajamos, gautos iš abiejų sutuoktinių bendros arba vieno sutuoktinio veiklos, išskyrus lėšas, būtinas sutuoktinio profesinei veiklai; 4) pajamos iš sutuoktinių bendros įmonės ar verslo veiklos, iki santuokos vieno sutuoktinio įgytos įmonės pajamos ir šios įmonės vertės padidėjimas; 5) pajamos, gautos po santuokos sudarymo iš sutuoktinių darbinės ar intelektinės veiklos, dividendai, pensijos, pašalpos bei kitokios išmokos, išskyrus tikslinės paskirties išmokas (žalos, padarytos dėl sveikatos sužalojimo, atlyginimas, tikslinė materialinė parama ir kt.)“¹¹⁹.

Preziumuojama, kad turtas yra sutuoktinių bendroji jungtinė nuosavybė, kol nėra įrodyta, kad turtas yra vieno sutuoktinio asmeninė nuosavybė (CK 3.88 str. 2 d.).

Asmeninė sutuoktinių nuosavybė yra: „1) abiejų sutuoktinių atskirai įgytas turtas iki santuokos sudarymo; 2) sutuoktiniui dovanotas ar jo paveldėtas turtas, jeigu dovanojimo sutartyje ar testamente nenurodyta, kad turtas perduodamas abiem sutuoktiniams; 3) sutuoktinių asmeninio naudojimo daiktai (avalynė, drabužiai, profesinės veiklos įrankiai; 4) intelektinės ar pramoninės nuosavybės teisės (teisės į literatūros, meno ir mokslo kūrinius, atlikėjo teisės, teisės į išradimą, pramoninį dizainą ir kt.), išskyrus pajamas, gaunamas iš intelektinės veiklos; 5) lėšos ir daiktai, reikalingi asmeniniam sutuoktinio verslui, išskyrus lėšas ir daiktus, skirtus abiejų sutuoktinių bendram verslui; 6) lėšos, vieno sutuoktinio gautos kaip žalos atlyginimas ar kompensacija už žalą, padarytą dėl sveikatos sužalojimo, arba kaip neturtinės žalos atlyginimas, tikslinė materialinė parama ir kitokios išmokos, išimtinai susijusios su jas gavusio sutuoktinio asmeniu, teisės, kurių negalima perleisti kitiems asmenims; 7) sutuoktinio įgytas turtas už asmenines lėšas arba lėšas,

¹¹⁷ Vitkevičius P. S. Šeimos narių turtiniai teisiniai santykiai. Vilnius, 2006. P. 90.

¹¹⁸ Ten pat. P. 92.

¹¹⁹ Dambrauskienė G., Marcijonas A., Monkevičius E. ir kt. Lietuvos teisės pagrindai. Vilnius, 2004. P. 261.

gautas realizavus jam nuosavybės teise priklausantį turtą, jeigu to turto įgyjimo metu buvo aiškiai išreikšta sutuoktinio valia įgyti turtą asmeninė nuosavybėn (CK 3.89 str. 1 d.)¹²⁰.

Įstatymas numato atvejus, kuomet turtą, kuris yra asmeninė sutuoktinių nuosavybė, teismas gali pripažinti bendrąja jungtine nuosavybe: 1) jeigu nustatoma, kad santuokos metu šis turtas buvo iš esmės pagerintas sutuoktinių bendromis lėšomis arba kito sutuoktinio lėšomis ar darbu (kapitalinis remontas, rekonstrukcija ir kt.) ir 2) jeigu sutuoktinis, išgydamas turtą savo asmeniniams poreikiams tenkinti, naudoja ir lėšas, kurios yra bendroji jungtinė sutuoktinių nuosavybė, ir jos viršija panaudotas lėšas, kurios yra asmeninė sutuoktinio nuosavybė (CK 3.90 str.). Iš esmės panašių normų yra ir CK 3.98 straipsnyje. Jame „numatyti du atvejai, kai, perdavus asmeninę nuosavybę bendrojon sutuoktinių nuosavybėn, sutuoktinis įgyja teisę gauti kompensaciją: 1) jeigu prijungus turtą, kuris yra sutuoktinio asmeninė nuosavybė, padidėjo turto, kuris yra bendroji jungtinė nuosavybė, vertė; 2) kai turtui, kuris yra bendroji jungtinė sutuoktinių nuosavybė, išgyti buvo panaudotos ir asmeninės lėšos“¹²¹.

CK 3.92 straipsnio 1 dalis nustato: „Turtu, kuris yra bendroji jungtinė nuosavybė, sutuoktiniai naudojasi, jį valdo ir juo disponuoja bendru sutarimu“¹²². Taigi nė vienas sutuoktinis neturi daugiau teisių į bendrą turtą negu kitas. Minėtame straipsnyje išdėstytos pagrindinės bendro turto valdymo, naudojimosi ir disponavimo juo teisės.

Turto, kuris yra asmeninė vieno sutuoktinio nuosavybė, tvarkymą išsamiai reglamentuoja CK 3.97 straipsnis. „Sutuoktinis, kaip ir kiekvienas savininkas, turi teisę savo asmeninį turtą valdyti, naudotis ir disponuoti juo savo nuožiūra, išskyrus tuos apribojimus, kuriuos nustato įstatymas ar teismas“¹²³ (pvz., CK 3.84-3.86 straipsniai nustato šeimos turto valdymo, naudojimosi ir disponavimo juo ribojimus).

Bendroji jungtinė sutuoktinių nuosavybė pasibaigia šiais pagrindais: 1) mirus vienam iš sutuoktinių; 2) vieną sutuoktinį paskelbus mirusiu ar pripažinus nežinia kur esančiu; 3) pripažinus santuoką negaliojančia; 4) nutraukus santuoką; 5) sutuoktiniams pradėjus gyventi skyrium (separacija); 6) teismo sprendimu padalijus bendrą turtą; 7) sutuoktinių susitarimu pakeitus įstatymų nustatytą turto teisinį režimą; 8) kitais įstatymų nustatytais atvejais (CK 3.100 str.).

CK 3.116-3.129 straipsniai skirti turto, kuris yra bendroji jungtinė sutuoktinių nuosavybė, padalijimo reglamentavimui. „Bendroji jungtinė sutuoktinių nuosavybė gali būti padalyta bendru sutuoktinių sutarimu, vieno jų reikalavimu, kreditorių reikalavimu tiek nenutraukus santuokos, tiek

¹²⁰ Dambrauskienė G., Marcijonas A., Monkevičius E. ir kt. Lietuvos teisės pagrindai. Vilnius, 2004. P. 261-262.

¹²¹ Vitkevičius P. S. Šeimos narių turtiniai teisiniai santykiai. Vilnius, 2006. P. 135-136.

¹²² Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas//Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262.

¹²³ Vitkevičius P. S. Šeimos narių turtiniai teisiniai santykiai. Vilnius, 2006. P. 133.

ją nutraukus ar pradėjus gyventi skyrium. Dalijant turta, sutuoktinių dalys laikomos lygios. Nuo dalių lygybės principo galima nukrypti atsižvelgiant į nepilnamečių vaikų interesus, vieno sutuoktinio sveikatos būklę ar jo turtinę padėtį bei kitas svarbias aplinkybes¹²⁴. Į dalytiną turta neįtraukiami daiktai, skirti nepilnamečių vaikų poreikiams tenkinti, sutuoktinių drabužiai, asmeninio naudojimo daiktai, jų asmeninės neturtinės teisės ir turtinės teisės, susijusios tik su sutuoktinio asmeniu (CK 3.120 str. 1 d.).

Pagal sutartį nustatytas sutuoktinių turto teisinis režimas. Šis sutuoktinių turto teisinis režimas jau seniai egzistuoja daugelyje pasaulio valstybių, tačiau Lietuvoje tai dar nelabai išbandyta naujovė. CK 3. 83 straipsnio 1 dalis teigia, kad sutuoktiniai, sudarydami vedybų sutartį, turi teisę savo nuožiūra nustatyti turto teisinį režimą. Tačiau šio straipsnio 2 dalis nustato, kad vedybų sutarties sąlygos, prieštaraujančios imperatyvioms normoms, gerai moralei arba viešajai tvarkai, yra niekinės ir negalioja. Pagal sutartį nustatyto sutuoktinių turto teisiniui režimui reglamentuoti skirti ir CK 3.101-3.108 straipsniai.

CK 3.101 straipsnyje vedybų sutartis apibūdinama kaip sutuoktinių susitarimas, nustatantis jų turtines teises ir pareigas santuokos metu, taip pat po santuokos nutraukimo ar gyvenant skyrium. I. Kudinavičiūtė papildo, kad vedybų sutartis – tai savanoriškai sudarytas susitarimas, kuriame išreiškiama bendra susitariančiųjų valia, be to jis grindžiamas šalių lygybe¹²⁵. Šią sutartį galima sudaryti iki santuokos įregistravimo (ikivedybinė sutartis) arba bet kuriuo metu po santuokos įregistravimo (povedybinė sutartis). Ikivedybinė sutartis įsigalioja tik nuo santuokos įregistravimo dienos, o povedybinė – nuo sutarties sudarymo, jei sutartyje nenustatyta kitaip. Nepilnametis gali vedybų sutartį sudaryti tik po santuokos įregistravimo, nes nuo šio momento jis tampa visiškai veiksnus. Sutuoktinis, teismo sprendimu pripažintas ribotai veiksnus, šią sutartį gali sudaryti tik tada, kai yra rašytinis jo rūpintojo sutikimas. Tokį leidimą gali duoti ir teismas (CK 3.102 str.).

Vedybų sutartis ir jos pakeitimai turi būti sudaryti notarine forma ir įregistruoti vedybų sutarčių registre. Keisti vedybų sutartį galima tik teismo leidimu. Sutarties pakeitimai neturi grįžtamosios galios (CK 3.103 str.).

„Vedybų sutarties turinį sudaro šalių, t.y. sutuoktinių ar būsimų sutuoktinių, susitarimo sąlygos dėl esamo, būsimu turto ir turtinių teisių įgijimo, jų turėjimo ir įgyvendinimo, kai kurių tarpusavio turtinių prievolių“¹²⁶. Aktualiausias ir svarbiausias yra sąlygos dėl turto teisinio režimo nustatymo. CK 3.104 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad sutuoktiniai turi teisę vedybų sutartyje

¹²⁴ Dambrauskienė G., Marcijonas A., Monkevičius E. ir kt. Lietuvos teisės pagrindai. Vilnius, 2004. P. 263.

¹²⁵ Kudinavičiūtė I. Sutuoktinių, sugyventinių ir gyvenant skyrium turto teisinis režimas pagal vedybų sutartį//Justitia. 2001, Nr. 6. P. 20.

¹²⁶ Vitkevičius P. S. Šeimos narių turtiniai teisiniai santykiai. Vilnius, 2006. P. 171.

numatyti, koks turtas bus asmeninė kiekvieno sutuoktinio nuosavybė, koks – bendroji sutuoktinių nuosavybė ir koks dalinė nuosavybė. Jie taip pat gali nustatyti tiek esamo, tiek būsimo turto teisinę padėtį. To paties straipsnio 4 dalyje numatyta, kad sutuoktiniai vedybų sutartyje gali nustatyti teises ir pareigas, susijusias su turto tvarkymu, tarpusavio išlaikymu, dalyvavimu tenkinant šeimos reikmes ir darant išlaidas, taip pat turto padalijimo būdą ir tvarką, jei santuoka nutraukiama, bei kitus klausimus, susijusius su sutuoktinių tarpusavio turtais santykiais.

Įstatyme numatyta, kad „negalioja vedybų sutarties sąlygos, kurios prieštarauja imperatyviosioms įstatymų normoms, pažeidžia CK įtvirtintą sutuoktinių bendrosios jungtinės nuosavybės lygių dalių principą, riboja sutuoktinių teisnumą ar veiksnumą, reglamentuoja sutuoktinių asmenines neturtines teises, nustato ar keičia sutuoktinių asmenines teises ir pareigas jų vaikams, riboja ar atima iš sutuoktinio (sutuoktinių) teisę į išlaikymą, teisę kreiptis į teismą, keičia turto paveldėjimo tvarką ar sąlygas (CK 3.105 str.)“¹²⁷. Atkreiptinas dėmesys, kad visos išvardintos sąlygos būtų laikomos niekinėmis, t.y. negaliojančiomis, nesvarbu, yra ar ne teismo sprendimas pripažinti jas tokiomis.

Jei sutartyje yra įrašyta kuri nors iš negaliojančių vedybos sutarties sąlygų, tai dar nereiškia automatiško visos sutarties negaliojimo. Tokiu atveju niekine tampa arba gali būti nugincyta tik toji sutarties sąlyga. Vedybų sutartį pripažinti negaliojančia galima bendraisiais sandorių pripažinimo negaliojančiais pagrindais (CK 3.108 str. 1 d.).

Sutuoktiniai bendru susitarimu bet kuriuo metu gali vedybų sutartį pakeisti ar nutraukti. Automatiškai ji baigiasi nutraukus santuoką ar sutuoktiniams pradėjus gyventi skyrium, išskyrus tas prievoles, kurios pagal sutartį išlieka ir po santuokos nutraukimo ar sutuoktiniams gyvenant skyrium. Vedybų sutarties pabaiga registruojama vedybų sutarčių registre (CK 3.107 str.).

CK Trečiosios knygos VII skyriuje reglamentuojama sutuoktinių civilinė atsakomybė pagal turtines prievoles. Tokios prievolės gali atsirasti „sudarius įvairius sandorius, padarius žalos ar įgijus turto arba sutaupius be pagrindo. Atsižvelgiant į prievolės pobūdį, atsiradimo laiką ir kitus veiksnius, atsakomybė pagal prievoles gali tekti tiek abiems sutuoktiniams, tiek vienam iš jų. Be to, prievolės gali būti vykdomos tiek iš bendro, tiek iš asmeninio sutuoktinio turto“¹²⁸.

Sutuoktinių turtais santykiams priskiriami ir jų materialiniai išlaikymo (alimentiniai) santykiai. CK 3.72 straipsnis išsamiai reglamentuoja buvusių sutuoktinių išlaikymą. Teismas, nutraukdamas santuoką, priteisia išlaikymą to reikalingam buvusiam sutuoktiniui arba patvirtina sutuoktinių sudarytą santuokos nutraukimo padarinių sutartį. „Teismas, patvirtindamas sutartį dėl

¹²⁷ Dambrauskienė G., Marcijonas A., Monkevičius E. ir kt. Lietuvos teisės pagrindai. Vilnius, 2004. P. 262.

¹²⁸ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė. Vilnius, 2002. P. 229-230.

gyvenimo skyrium padarinių, o jei tokia sutartis nesudaryta, priimdamas sprendimą dėl sutuoktinių gyvenimo skyrium, gali priteisti išlaikymą reikalingam jo sutuoktiniui iš kito sutuoktinio, dėl kurio kaltės buvo pradėta gyventi skyrium (CK 3.78 str.). Sutuoktinių išlaikymas gali būti numatytas ir vedybų sutartyje¹²⁹. Sąžiningo sutuoktinio teisė į išlaikymą nustatyta CK 3.47 straipsnio 1-3 dalyse.

2.3. Asmeninių bei turtinių tėvų ir vaikų santykių teisinis reglamentavimas

Šeima vaidina pagrindinį vaidmenį, auklėjant augančią kartą, užtikrinant šeimos narių globą bei priežiūrą. Todėl ypač svarbus šeimos narių, ypač vaikų, teisių ir interesų gynimas. Neatsitiktinai LR Konstitucijos 38 straipsnyje įtvirtinta: „Valstybė saugo ir globoja šeimą, motinystę, tėvystę ir vaikystę. <...> Tėvų teisė ir pareiga – auklėti savo vaikus dorais žmonėmis ir ištikimais piliečiais, iki pilnametystės juos išlaikyti. Vaikų pareiga – gerbti tėvus, globoti juos senatvėje ir tausoti jų palikimą“. Konstitucijos 39 straipsnyje nustatyta, kad „valstybė globoja šeimas, auginančias ir auklėjančias vaikus namuose, įstatymo nustatyta tvarka teikia joms paramą. Dirbančioms motinoms įstatymas numato mokamas atostogas iki gimdymo ir po jo, palankias darbo sąlygas ir kitas lengvatas. Nepilnamečius vaikus gina įstatymas“¹³⁰. Šiose Konstitucijos nuostatose įtvirtinti „svarbiausi teisiniai principai, taip pat suformuluotos fizinių asmenų konstitucinės teisės ir pareigos šeimos santykiuose“¹³¹.

Siekiant įgyvendinti minėtas Konstitucijos nuostatas, sudaryti ir garantuoti šeimai normalų gyvenimą, tinkamas sąlygas vaikams gyventi, augti ir mokytis, priimta nemažai nacionalinių įstatymų, Vyriausybės nutarimų ir tarptautinių teisės aktų. Vienas svarbiausių tarptautinių dokumentų, nuosekliausiai ir išsamiausiai reglamentuojančių vaiko teises, yra 1989 m. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija, kurią LR Seimas ratifikavo 1995 metais. Šios Konvencijos 3 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad „imantis bet kokių vaiką liečiančių veiksmų, nesvarbu, ar tai darytų valstybinės ar privačios įstaigos, užsiimančios socialiniu aprūpinimu, teismai, administracijos ar įstatymų leidimo organai, svarbiausia – vaiko interesai“¹³². 1996 m. buvo priimtas Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, į kurį perkeltos visos esminės Vaiko teisių konvencijos nuostatos. 2000 m. priimtas Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstatymas, kurio pagrindinis tikslas – sudaryti

¹²⁹ Vitkevičius P. S. Šeimos narių turtiniai teisiniai santykiai. Vilnius, 2006. P. 219-220.

¹³⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucija. Vilnius, 2004. P. 8-9.

¹³¹ Vitkevičius P. S. Šeimos narių turtiniai teisiniai santykiai. Vilnius, 2006. P. 18.

¹³² Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija // Valstybės žinios. 1995, Nr.60-1501.

teisines prielaidas, leidžiančias užtikrinti JT Vaiko teisių konvencijos ir kitų su vaiko teisių apsauga susijusių teisės aktų nuostatų įgyvendinimą Lietuvoje. Tėvų ir vaikų tarpusavio santykius tiesiogiai reglamentuoja CK Trečiosios knygos IV dalies normos. Yra ir kitų įstatymų ir norminių aktų, skirtų vaikų ir kitų šeimos narių santykiams reglamentuoti, jų teisėms ir teisėtiems interesams ginti ir garantuoti.

„Teisės normos savaime nesukuria šeimos santykių tarp tėvų ir vaikų. Teisės normos gali nustatyti aplinkybes (juridinius faktus), dėl kurių atsiranda šeimos teisiniai santykiai tarp tėvų ir vaikų. Šie santykiai atsiranda, kai: 1) gimsta vaikas; 2) atsiranda giminystės ryšys; 3) įstatymo nustatyta tvarka nustatoma vaiko kilmė“¹³³.

„Vaiko kilmės nustatymas“, teigia G. Sagatys, „yra tėvystės (motinystės) nustatymas arba nuginčijimas, siekiant nustatyti ar paneigti vaiko kilmės iš konkrečių asmenų (motinos ar tėvo) juridinį faktą, dėl kurio atsiranda, pasikeičia arba pasibaigia vaiko ir šių asmenų teisės bei pareigos“¹³⁴. Lietuvos Respublikos teisės aktai nustato dvi alternatyvias vaiko kilmės nustatymo rūšis: administracinę ir teisminę. Pagal subjektų, dalyvaujančių šiame procese valios išraišką galimas kitoks vaiko kilmės nustatymo būdų skirstymas: 1) remiantis teisine tėvystės (motinystės) prezumpcija, 2) savanorišku tėvystės pripažinimu bei 3) vaiko kilmės nustatymu teismine tvarka¹³⁵.

Remiantis LR įstatymais, vaiko kilmė tiek iš susituokusios, tiek iš nesusituokusios motinos patvirtinama administracine tvarka: civilinės metrikacijos įstaiga vaiko gimimo įrašė moterį įrašo vaiko motina, remdamasi medicinos įstaigos (CK 3.139 str. 1,2 d.) arba gydytojų konsultacinės komisijos (CK 3.139 str. 3 d.) išduotu pažymėjimu apie vaiko gimimą. Nustatant vaiko kilmę iš tėvo, neabejotinai svarbi yra tėvų santuokinė padėtis. Kai vaikas gimsta santuokoje, preziumuojama, kad vaiko motinos sutuoktinis yra vaiko tėvas (CK 3.140 str.). Nesantuokinio vaiko padėtis šiuo atžvilgiu skiriasi, kadangi jo tėvas, norėdamas pripažinti tėvystę, turi veikti administracine arba teismine tvarka (CK 3.141-3.145 str.).

Tėvystės nustatymas teismine tvarka reiškia priverstinį ne santuokoje gimusio vaiko teisės į tėvą įgyvendinimą. Teismine tvarka vaiko kilmė nustatoma, jei: 1) vaikas gimė nesisituokusiai motinai ir tėvystė nepripažinta (3.146 str. 1 d.); 2) duomenys apie tėvą vaiko gimimo įrašė yra nuginčyti (3.146 str. 2 d.); 3) vaiko gimimo įrašė nėra duomenų apie jo motiną (CK 3.139 str.4 d.); 4) vaiko gimimo įrašė nurodyti tėvų ar vieno iš jų duomenys įrašyti neteisingi (CK 3.149 str.)¹³⁶.

¹³³ Dambrauskienė G., Marcijonas A., Monkevičius E. ir kt. Lietuvos teisės pagrindai. Vilnius, 2004. P. 267.

¹³⁴ Sagatys G. Vaiko teisė į šeimos ryšius: Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos įgyvendinimas Lietuvoje. Vilnius, 2006. P. 82.

¹³⁵ Ten pat. P. 84.

¹³⁶ Ten pat. P. 84-90.

Pagrindas tėvystei nustatyti yra moksliniai įrodymai (ekspertizių įrodyti giminystės ryšį išvados) ir kitos Civilinio proceso kodekse numatytos įrodymų priemonės (CK 3.148 str.).

Tėvystė (motinystė) – tai asmens teisinis ryšys su vaiku, kurio pagrindu grindžiamos to asmens teisės ir pareigos vaiko atžvilgiu. Šios teisės ir pareigos yra neatskiriamos nuo tėvystės (motinystės) ir įstatymiškai įtvirtinamos tėvų valdžios institute. Remiantis tėvų valdžios instituto analize, galima skirti šiuos jos bruožus: 1) ji yra tiesioginis ir natūralus vaiko kilmės nustatymo padarinys (CK 1.137 straipsnio 2 dalis); 2) ja naudojasi abu tėvai lygiai, t.y. tėvo ir motinos teisės ir pareigos savo vaikams yra lygios, nesvarbu, ar vaikas gimė susituokusiems ar nesusituokusiems tėvams, jiems santuoką nutraukus, teismui pripažinus ją negaliojančia ar tėvams gyvenant skyrium (CK 3.156 straipsnis); 3) ji abiem tėvams yra privaloma, t.y. tėvai negali atsisakyti nuo teisių ir pareigų savo nepilnamečiams vaikams (CK 3.159 straipsnis); 4) jokia valstybės institucija ar tretieji asmenys neturi teisės kištis į jos įgyvendinimą, išskyrus įstatyme nustatytus atvejus, kai tėvai dėl objektyvių ar subjektyvių priežasčių neužtikrina svarbiausių vaiko interesų (CK 3.160 straipsnis); 5) ji apima visumą įstatymuose įtvirtintų tėvystės (motinystės) teisių ir pareigų, kurios yra neskaidomos ir nedalomos¹³⁷.

Tėvai turi teisę ir pareigą dorai auklėti ir prižiūrėti savo vaikus, rūpintis jų sveikata, išlaikyti juos, atsižvelgdami į jų fizinę ir protinę būklę sudaryti palankias sąlygas visapusiškai ir harmoningai vystytis, kad vaikas būtų parengtas savarankiškam gyvenimui visuomenėje (CK 3.155 str. 2 d.). Jie privalo sudaryti sąlygas savo vaikams mokytis. Visus klausimus, susijusius su vaikų auklėjimu, sprendžia abu tėvai tarpusavio susitarimu. Jeigu tėvai nesutaria, ginčijamą klausimą sprendžia teismas (CK 3.165 str. 2, 3 d.).

Vaikai turi „visas bendrąsias žmogaus teises ir laisves, kurios atsižvelgiant į jo interesus, nulemtus fizinio, emocinio, protinio nesubrendimo, gali būti praplėstos arba apribotos. Tai suponuoja vaiko – privilegijuoto subjekto – padėtį, todėl vaikai gali turėti tokių teisių, kurios nebūdingos suaugusiems, pavyzdžiui, teisę būti apsaugotam nuo prievartos ir nepriežiūros, teisę, kad juo būtų pasirūpinta, teisę žaisti, teisę išsaugoti savo identiškumą, teisę sveikai vystytis ir panašiai“¹³⁸. CK 3.161 straipsnyje įtvirtinta, kad kiekvienas vaikas turi neatimamą teisę gyventi bei sveikai vystytis ir nuo gimimo turėti vardą ir pavardę, žinoti savo tėvus, jei tai nekenkia jo interesams. Vaikas turi teisę gyventi kartu su tėvais, būti auklėjamas ir aprūpinamas savo tėvų šeimoje, bendrauti su tėvais, nesvarbu, ar tėvai gyvena kartu ar skyrium, bendrauti su giminaičiais,

¹³⁷ Sagatys G. Vaiko teisė į šeimos ryšius: Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos įgyvendinimas Lietuvoje. Vilnius, 2006. P. 136-137.

¹³⁸ Ten pat. P. 39.

jei tai nekenkia vaiko interesams. Vaikai neturi nuosavybės teisės į tėvų turtą, o tėvai - į vaikų turtą. Santuokinių ir nesantuokinių vaikų teisės yra lygios. CK 3.162 straipsnis nurodo vaikų pareigą gerbti tėvus ir tinkamai atlikti savo pareigas.

LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas vaiko teises ir pareigas dar labiau išplėtoja. Be aukščiau išvardintų, minėtas įstatymas nurodo šias vaiko teises: teisę į asmeninį gyvenimą, asmens neliečiamybę ir laisvę (10 str.); į gyvenimo sąlygas (11 str.); į gyvenamąjį būstą (13 str.); vaiko socialines teises (14 str.); teisę į valstybės paramą ir išlaikymą (15 str.); į poilsį ir laisvalaikį (16 str.); vaikų, priklausančių Lietuvos Respublikos tautinėms bendrijoms, teises (17 str.); vaiko pabėgėlio teises (18 str.); teisę dalyvauti vaikų apsaugos programose (19 str.) ir kt.¹³⁹. Minėto įstatymo 48 straipsnyje įtvirtintos labiau detalizuotos, palyginus su CK, vaiko pareigos: 1) gerbti savo tėvus, kitus šeimos narius, globoti juos senatvėje, ligos ar kitos negalios atvejais, padėti tėvams ir kitiems paramos reikalingiems šeimos nariams; 2) gerbti pedagogus, kitus suaugusiuosius ir vaikus, nepažeisti jų teisių ir teisėtų interesų; 3) laikytis priimtų elgesio normų mokymo, auklėjimo įstaigose, viešose vietose, darbe, buityje; 4) gerbti ir tausoti kultūros ir istorijos vertybes, gamtą, visuomenės ir privačią nuosavybę. Vaikas turi būti ugdomas atlikti pareigas ir pats atsakyti už savo poelgius šeimoje, mokymo bei auklėjimo įstaigose, darbe, socialinėje aplinkoje.

Vardas (arba du vardai) vaikui suteikiami tėvų susitarimu. Kiekvienam vaikui yra suteikiama tėvų pavardė. Jei tėvų pavardės skirtingos, vaikui suteikiama tėvo ar motinos pavardė tėvų susitarimu. Tėvui ar motinai nesutarus dėl vaiko vardo ar pavardės, ginčą sprendžia teismas (CK 3.166, 3.167 str.).

Pripažįstant tėvų teisę ir pareigą auginti ir auklėti savo vaikus, tėvams esant susituokus vaiko gyvenamąja vieta paprastai laikoma tėvų gyvenamoji vieta. Vaikas negali būti išskirtas su tėvais prieš jų norą, išskyrus įstatymo numatytus atvejus (CK 3.168 str.). Tačiau kai tėvas ir motina gyvena skyrium, vaiko gyvenamoji vieta nustatoma tėvų susitarimu, o jiems nesutarus, ją nustato teismas (CK 3.169 str.). Teismas ginčą sprendžia vadovaudamasis vaiko interesais, atsižvelgdamas į vaiko norą, išskyrus atvejus, kai vaiko noras prieštarauja jo interesams (CK 3.174 str. 2 d.).

CK įtvirtina tiek vaiko teisę bendrauti su skyrium gyvenančiu tėvu (motina) (CK 3.161 str. 3 d. ir 3.170 str. 2 d.), tiek ir skyrium gyvenančio tėvo (motinos) analogišką teisę bei pareigą bendrauti su vaiku ir dalyvauti jį auklėjant (CK 3.170 str. 3 d.). Taip užtikrinama vaiko teisė žinoti savo tėvus ir bendrauti su jais (CK 3.161 str. 1 ir 2 d.). Skyrium gyvenančių tėvų teisės bendrauti su vaiku ginamos teismine tvarka.

¹³⁹ Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas // Valstybės žinios. 1996, Nr.33-807.

Tėvai, įgyvendindami savo valdžią, turi galimybę plačiai taikyti dispozityvumo principą, t.y. tarpusavio susitarimu spręsti įvairius su vaikais susijusius klausimus. Tačiau, jiems nepavykus susitarti, kaip jau buvo minėta, ginčus dėl vaikų sprendžia teismas. CK numato asmenis, galinčius kreiptis į teismą ginčo atveju, ir nustato tokių ginčų nagrinėjimo tvarką (CK 3.173-3.176 str.). Nagrinėjant ginčus dėl vaikų, būtinas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos dalyvavimas. Ji, ištyrusi šeimos aplinkos sąlygas, turi pateikti teismui išvadą dėl ginčo. Teismas, sprenddamas ginčą, įvertina išvadą, vaiko norus bei kitus šalių pateiktus įrodymus (CK 3.178 str.).

Pagal naująjį CK nepilnamečiams vaikams gali nuosavybės teise priklausyti turtas. „Nuosavybės teisę į tam tikrą turtą jis gali įgyti įvairiais būdais: paveldėti, gauti kaip dovaną, kaip darbo užmokestį, stipendiją, kaip išlaikymą, laimėti loterijoje ir panašiai“¹⁴⁰. CK 3.185 straipsnyje įtvirtintas bendrasis principas, kad vaikų ir jų tėvų turtas yra atskirtas. Vitkevičius P.S. pastebi, kad jis atskirtas „tik nuosavybės teisės požiūriu. Nepilnamečiai vaikai be jokio specialaus susitarimo naudojami tėvams nuosavybės teise priklausančiu turtu“¹⁴¹. Turta, kuris yra nepilnamečių vaikų nuosavybė, tvarko jų tėvai uzufukto teisėmis, t.y. jie turi teisę naudoti vaikų daiktus, gaunamus iš jų vaisius, produkciją ir pajamas. Šis turtas tvarkomas bendru tėvų sutarimu, o tėvams nesutarus, ginčą dėl turto tvarkymo sprendžia teismas. Jei tėvai ar vienas iš jų netinkamai tvarko nepilnamečiam vaikui priklausančią turtą, daro jam žalą, teismas gali panaikinti tėvų uzufukto teisę ir skirti kitą asmenį administratoriumi. Uzufukto teisių negali turėti tėvai, kurie teismo sprendimu atskirti nuo vaikų (CK 3.179 str.), be to, tėvai, kurių valdžia yra apribota.

Tėvai, tvarkydami savo nepilnamečių vaikų turtą, privalo veikti išimtinai vaikų interesais. Pajamas ir vaisius, gaunamus iš nepilnamečiam vaikui priklausančio turto, tėvai gali naudoti šeimos reikmėms, atsižvelgdami į vaiko interesus, pvz., šeimos gyvenamosios patalpos nuomos ar jos išlaikymo išlaidoms padengti, visos šeimos maitinimui, poilsiui, naujam šeimos būstui įsigyti ar esamam rekonstruoti. Jie neturi teisės tiesiogiai ar per tarpininkus įsigyti savo nuosavybės vaiko turto ar teisių į jį, net jei tas turtas parduodamas varžytinėse CK 3.186 str.).

Įstatymas numato atvejus, kuomet nepilnamečiai turi teisę savarankiškai tvarkyti savo turtą. Tėvai neturi uzufukto teisės į nepilnamečiams vaikams priklausančią darbo užmokestį, vaikui dovanotą ar jo paveldėtą turtą su sąlyga, kad tam turtui nebus nustatomas uzufuktas, ir turtą, skirtą vaiko lavinimo, jo pomėgių tenkinimo ar laisvalaikio organizavimo tikslams (3.187 str.).

CK 3.188 straipsnyje pateiktas sandorių, kurių tėvai be išankstinio teismo leidimo negali sudaryti, sąrašas: 1) perleisti, įkeisti savo nepilnamečių vaikų turtą ar kitaip suvaržyti teises į jį; 2)

¹⁴⁰ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė. Vilnius, 2002. P. 363.

¹⁴¹ Vitkevičius P. S. Šeimos narių turtingiausi teisiniai santykiai. Vilnius, 2006. P. 196.

savo nepilnamečių vaikų vardu priimti ar atsisakyti priimti palikimą; 3) sudaryti nepilnamečių vaikų turto nuomos sutartį ilgesniam nei penkerių metų terminui; 4) nepilnamečių vaikų vardu sudaryti arbitražinį susitarimą; 5) jų vardu sudaryti paskolos sutartį, jeigu sutarties suma viršija keturių minimalių algų dydį; 6) investuoti nepilnamečių vaikų lėšas, jeigu jų suma viršija dešimties minimalių mėnesinių algų dydį. Kilus konfliktui, sudarant minėtus sandorius, tarp tėvų ar tarp jų ir vaikų, vieno iš tėvų prašymu tam sandoriui sudaryti teismas skiria *ad hoc* globėją. O jei konfliktas kyla tarp vieno iš tėvų ir vaiko, vaiko interesams atstovauja ir sandorius sudaro antrasis tėvas.

CK 3.190 straipsnis nustato uzufukto teisę, kai ją tvarko tik vienas iš tėvų. Uzufukto teisę įgyvendina tas iš tėvų, su kuriuo lieka gyventi nepilnamečiai vaikai nutraukus santuoką ar gyvenant skyrium. Jei nepilnamečio vaiko tėvas (motina), su kuriuo gyvena vaikas, sudaro naują santuoką, uzufukto teisė lieka galioti, tačiau naujasis vaiko tėvo (motinos) sutuoktinis uzufukto teisės neįgyja, išskyrus atvejus, kai įsivaikina vaiką. Siekiant apsaugoti nepilnamečio turtinius interesus, reikalaujama, kad vaiko tėvas (motina) pervestų į vaiko sąskaitą visas turto duodamas pajamas¹⁴².

Būna atveju, kai tėvai netenka uzufukto teisės į vaikų turtą. Taip yra kai nepilnametis emancipuojamas, sudaro santuoką, sulaukia pilnametystės, teismas nušalina tėvus nuo turto tvarkymo, arba atskiria tėvus nuo vaikų ar apriboja tėvų valdžią (CK 3.191 str.). „Vieno iš tėvų uzufukto teisė baigiasi nutraukus santuoką, separacijos atveju ir kitais atvejais, kai jis nebegyvena su nepilnamečiais vaikais“¹⁴³.

CK 3.192 straipsnyje įtvirtinta konstitucinė tėvų pareiga išlaikyti savo nepilnamečius vaikus. „Išlaikymas apima visas lėšas, reikalingas vaikui tinkamai maitinti, aprengti, jo sveikatos priežiūrai, mokymo, auklėjimo ir laisvalaikio reikmėms“¹⁴⁴. Materialinį išlaikymą savo nepilnamečiams vaikams privalo teikti abu tėvai proporcingai savo turtinei padėčiai. Esant normaliems tėvų santykiams, išlaikymo tvarka ir forma nustatoma bendru tėvų susitarimu. Nutraukdami santuoką arba pradėdami gyventi skyrium, nepilnamečių vaikų tėvai sudaro sutartį, kurioje numato tarpusavio pareigas materialiai išlaikant vaikus, taip pat tokio išlaikymo tvarką, dydį ir formas (CK 3.193 str. 1 d.). Jei nepilnamečio vaiko tėvai nevykdo pareigos materialiai išlaikyti savo nepilnamečius vaikus, arba tėvai, nutraukdami santuoką, nesusitarė dėl savo nepilnamečių vaikų išlaikymo, išlaikymą vaikams priteisia teismas. Išlaikymas išieškomas, kol vaikas sulaukia pilnametystės, išskyrus atvejus, kai vaikas yra nedarbingas dėl neįgalumo, kuris jam nepilnamečiam nustatytas (CK 3.194 str. 1-3 d.). Tėvų pareiga išlaikyti nepilnamečius vaikus išlieka ir atskyrus juos

¹⁴² Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė. Vilnius, 2002. P. 363.

¹⁴³ Vitkevičius P. S. Šeimos narių turtiniai teisiniai santykiai. Vilnius, 2006. P. 196.

¹⁴⁴ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė. Vilnius, 2002. P. 363.

nuo tėvų arba apribojus tėvų valdžią, išskyrus atvejus, kai vaikas įvaikinamas (CK 3.195 str.). CK 3.196 straipsnio 1 dalyje numatytos trys vaikų išlaikymo formos: 1) kas mėnesį mokamos periodinės išmokos; 2) konkreti pinigų suma; 3) vaikui priteisiamas tam tikras turtas. Įstatymas numato galimybę peržiūrėti teismo sprendimą dėl išlaikymo priteisimo pasikeitus šalių turtinei padėčiai, atsiradus papildomoms vaiko priežiūros išlaidoms, taip pat pakeisti priteisto išlaikymo formą (CK 3.201 str.). Priteisto išlaikymo išieškojimas nutraukiamas, jei nepilnametis emancipuojamas, sulaukia pilnametystės, yra įvaikinamas arba miršta (CK 3.194 str. 4 d.).

Pagal CK 3.205 straipsnį pilnamečiai vaikai taip pat įpareigojami išlaikyti savo nedarbingus ir paramos reikalingus tėvus ir jais rūpintis. Tai ne tik teisinė, bet ir moralinė nuostata. Išlaikymas mokamas vaikų ir tėvų tarpusavio susitarimu arba priverstine tvarka. Numatytas vienintelis išlaikymo būdas – pinigų suma, mokama kas mėnesį. CK 3.206 straipsnis nurodo atvejus, kuomet vaikai gali būti teismo atleisti nuo pareigos išlaikyti savo tėvus: 1) jeigu teismas nustato, kad tėvai vengė atlikti savo pareigas nepilnamečiams vaikams ir 2) jeigu vaikai buvo atskirti nuo savo tėvų nuolatinei dėl pačių tėvų kaltės.

3. ŠEIMOS TEISĖS ĮGYVENDINIMO SOCIALINĖS IR TEISINĖS PROBLEMOS

3.1. Šeimos pokyčiai

Visuomenės socialinės, ekonominės ir kultūrinės evoliucijos eigoje šeima patiria nuolatinę kaitą. Šiuo metu vyksta dideli šeimos instituto ir gyventojų demografinės elgsenos pokyčiai, auga šeimos formų ir sudėties įvairovė. Keičiasi žmonių vertybinės orientacijos, gyvenimo sąlygos, veiklos galimybės ir prioritetai, kinta šeimos vaidmuo individo gyvenime ir santykiai tarp šeimos narių. Nyksta tradicinei šeimai būdingi bruožai (ankstyvos vedybos, šeimos kūrimas tuokiantis, ankstyvas pirmųjų vaikų gimdymas ir t.t.), vis labiau išigali moderni šeima. Labai sumažėjo vedybų, tuokiamasi vyresnio amžiaus, dažnėja skyrybų, gausėja viengungių. Vis didesnę socialinę pripažinimą įgyja ir yra praktikuojamos neregistruotos santuokos (kohabitacija). Sparčiai gausėja ne santuokoje gimusių vaikų. Vienas iš svarbiausių šeimos pokyčių yra gimstamumo mažėjimas. Gimstamumas sumažėjo iki lygio, kuris nebeužtikrina demografinės pusiausvyros ir kartų kaitos. Šeimos vaikų gimdymą atideda vėlesniam laikui, gimdo ir augina mažai vaikų, be to, vis dažniau apsisprendžia apskritai neturėti vaikų¹⁴⁵.

Pastarieji šeimos pokyčiai pirmiausia pasireiškė santuokų mažėjimu. Tai rodo bendrieji statistiniai rodikliai (žr. 1 priedą). Sumažėjo santuokų absoliutūs skaičiai: nuo 36 310 santuokų 1990 metais iki 15 764 santuokų 2001 metais. 2002-2005 metais santuokų pagausėjo. 2005 metais susituokė 19 938 poros. Sumažėjo ir bendrieji santuokų rodikliai: atitinkamai nuo 9,8 iki 4,5%, o 2005 metais padidėjo iki 5,8%.

Analizuodami ištuokų rodiklius (žr. 1 priedą), pastebime, kad jų skaičius kinta ne taip stipriai: kasmet išsituokia apie 11 tūkstančių porų. Taigi, jei 1990 metais susituokė 36 310, o išsiskyrė 12 747 poros, tai 2005 metais susituokė tik 19 938, tačiau išsiskyrė beveik tiek pat - 11 097 poros. Absoliutūs ištuokų rodikliai beveik nepakito, tačiau santykis tarp santuokų ir ištuokų rodiklių labai pasikeitė: 1990 metais 9,8% santuokų tenka 3,4% ištuokų, o 2005 metais 5,8% santuokų – 3,3% ištuokų. Tačiau džiugu pastebėti, jog nuo 2002 metų šioje srityje vyksta teigiami pokyčiai. Jei 2001 metais vidutiniškai per parą susituokė 43, o išsiskyrė 30 porų, tai 2005 metais susituokė jau 55, o išsiskyrė tiek pat – 30 porų (žr. 2 priedą).

¹⁴⁵ Stankūnienė V., Jasilionienė A., Jančaitytė R. Šeima, vaikai, šeimos politika: modernėjimo prieštaros. Vilnius, 2005. P. 35.

Per praėjusio šimtmečio dešimtą dešimtmetį ne tik gerokai sumažėjo susituokusių ir padidėjo išsituokusių moterų ir vyrų, bet ir pagausėjo niekada negyvenusių santuokoje – viengungių (žr. 3 priedą). 1989 m. surašymo duomenimis 100 vyrų teko 24,6 viengungiai, o 2001 metų duomenimis – jau 28,2. Moterų viengungių atitinkamai padaugėjo nuo 18,7 iki 21,1.

Analizuodami gimstamumo pokyčius (žr. 4 priedą), pastebime, kad suminis gimstamumo rodiklis Lietuvoje sumažėjo nuo 2,03 1990 m. iki 1,55 1995 m. Staigiai sumažėjęs dešimto dešimtmečio pradžioje, gimstamumas iki 2002 metų ir toliau mažėjo, tik lėtesniais tempais. 2005 metais jis buvo lygus 1,27. Toks gimstamumo lygis yra ypač žemas ir negali užtikrinti kartų kaitos (kad karta keistų kartą, suminis gimstamumo rodiklis turi būti ne mažesnis už 2,1)¹⁴⁶.

Pastarųjų permainų laikotarpiu labai padidėjo nesantuokinių vaikų (žr. 5 priedą). 1990 metais gimė 3 977 nesantuokiniai vaikai, o 2003 metais – jau 9 022. Nuo 2004 metų šis skaičius po truputį mažėja. 2005 m. ne santuokoje gimė 8 679 vaikai. Daugiausia jų gimsta motinoms nuo 20 iki 24 metų amžiaus.

V. Stankūnienė atkreipia dėmesį į tai, kad „nuo 1990 m. nesantuokinių vaikų dalis didėjo ne tiek dėl to, kad tokių vaikų gausėjo, bet pirmiausia dėl labai mažėjančio santuokoje gimusių vaikų skaičiaus. Santuokoje gimusių vaikų sumažėjo nuo 52,9 tūkst. 1990 m. iki 21,7 tūkst. 2004 m., o ne santuokoje gimusių vaikų atitinkamai padaugėjo nuo 4 iki 8,7 tūkst. Be to, nesantuokinių vaikų padaugėjo būtent todėl, kad daugiau vaikų gimė kohabituojančiose šeimose (atitinkamai nuo 1,3 iki 6 tūkst.), o vienišų motinų vaikų iš esmės buvo gimdoma tiek pat (atitinkamai 2,6 ir 2,7 tūkst.)“¹⁴⁷.

Tokie šeimos demografinių pokyčių požymiai, kaip kohabituojančios poros, nesantuokiniai vaikai vis labiau tampa įprastu reiškiniu, į juos žiūrima vis tolerantiškiau. Kiekviena jaunesnė karta šiuos pokyčius vertina vis palankiau, todėl, reikia manyti, ateityje ne tik nemažės oficialiai neregistruotų šeimų ir nesantuokinių vaikų, bet šis reiškinys vis labiau įgaus socialinį pripažinimą.

3.2. Santuokos sudarymo ir nutraukimo socialinės ir teisinės problemos

Kalbant apie santuokos sudarymą, reikia pasakyti, kad nemažai moterų ir vyrų ją labai neatsakingai ir sudaro, ir nutraukia. Tokį teiginį patvirtina ir aukščiau pateikti statistiniai duomenys. Pastaruoju metu 100 santuokų tenka apie 60 ištuokų. Dažnai žmonės jau tuokdamiesi būna pasiryžę

¹⁴⁶ Stankūnienė V., Jasilionienė A., Jančaitytė R. Šeima, vaikai, šeimos politika: modernėjimo prieštaros. Vilnius, 2005. P. 39.

¹⁴⁷ Ten pat. P. 45.

išsiskirti, jei santuoka nepavyks. Skyrybos yra tapusios įprastu reiškiniu, o išsituokęs asmuo visuomenės nebėra smerkiamas.

Sudarydami santuoką, moteris ir vyras sukuria šeimą. Kai santuoka nutraukiama, gali kilti klausimas, ar šeima išlieka, ar ji taip pat išyra. Manytina, kad, nutraukus santuoką, šeima visiškai išyra tik tuomet, jei sutuoktiniai neturėjo vaikų. O jei sutuoktiniai turėjo vaikų, tai šie paprastai lieka gyventi su vienu iš tėvų. Taigi šeima išlieka, vaikai su šiuo iš tėvų ir sudaro šeimą, tik sumažėjusią. Tačiau, nagrinėdami teismų praktiką, pastebime, kad vienais atvejais teismai savo sprendime konstatuoja, jog iširo tik santuoka, o kitais atvejais – iširo šeima. Pavyzdžiui, Vilniaus miesto trečiojo apylinkės teismo 2003 m. birželio 3 dienos sprendime pagal Ž.A. ir A.A. pareiškimą teismas konstatavo, kad „santuokiniai ryšiai tarp šalių faktiškai nutrūkę, todėl santuoka nutraukiama.“¹⁴⁸. Tačiau kitoje civilinėje byloje pagal G.B. ieškinį A.B. teismas konstatavo: „sutuoktiniams bendrai gyventi ir išsaugoti šeimą yra neįmanoma“¹⁴⁹. Su ieškove po santuokos nutraukimo lieka gyventi jų dukra. Nejaugi šeima tokiu atveju iš tiesų išnyksta?

Panaši situacija pastebima ir nagrinėjant naujausias, 2006 metų civilines bylas. Vilniaus rajono apylinkės teismo civilinėje byloje pagal E.K. ir A.K. pareiškimą teismas sprendime konstatavo, kad „išsaugoti šeimą nėra jokių galimybių“¹⁵⁰, nors pareiškėjai turi nepilnametę dukrą, ir ji po santuokos nutraukimo lieka gyventi su motina. Tokių pavyzdžių galima pateikti ir daugiau. Atkreiptinas dėmesys, kad LAT Senatas 2003 m. birželio 20 d. nutarimo Nr. 41 8.2 punkte išaiškino, kad „santuokos pasibaigimas panaikina šeimos turto teisinį režimą tik tarp buvusių sutuoktinių (CK 3.86 straipsnio 1 dalis), tačiau šis režimas nurodytais atvejais lieka galioti kitiems įstatymo saugomiems subjektams – nepilnamečiams vaikams. Vaikui šeimos turto teisinis režimas pasibaigia sulaukus pilnametystės (CK 3.86 straipsnio 2 dalis)“¹⁵¹. Taigi, jei santuokos nutraukimas nepanaikina šeimos turto teisinio režimo tarp vaikų ir tėvo (motinos), likusio gyventi su juo, vadinasi nepanaikina ir šeimos. Manytina, kad į tai teismai turėtų atkreipti deramą dėmesį ir tokių klaidų ateityje nedaryti.

Nutraukiant santuoką iškyla daug turtinių ir asmeninių klausimų, kuriuos tenka išspręsti: pas kurį iš sutuoktinių lieka gyventi vaikai, kokia tvarka atskirai gyvenantis sutuoktinis bendraus su vaikais, kaip turi būti išspręstas šeimos būsto klausimas, kaip ir kiek kiekvienas iš sutuoktinių teiks vaikams išlaikymą, ar sutuoktiniai teiks vienas kitam išlaikymą, pagaliau kaip bus padalintas bendras jungtinis sutuoktinių turtas.

¹⁴⁸ Vilniaus miesto trečiojo apylinkės teismo 2003 m. birželio 3 d. c.b. Nr. 2-1416-16/03.

¹⁴⁹ Vilniaus miesto trečiojo apylinkės teismo 2003 m. birželio 16 d. c.b. Nr. 2-1320-17/03.

¹⁵⁰ Vilniaus rajono apylinkės teismo 2006 m. liepos 5 d. c.b. Nr. 2-1734-494/2006.

¹⁵¹ LAT Senato nutarimas. 2003 m. birželio 20 d. Nr. 41. Reg. Nr. A2-19.

Kai santuoka nutraukiama abiejų sutuoktinių bendru sutikimu, šiuos klausimus sutuoktiniai aptaria ir išsprendžia patys. Šis santuokos nutraukimo būdas yra paprasčiausias, sukeliantis mažiausiai neigiamų emocijų ir pigiausias. Sutuoktiniams pakanka parašyti prašymą dėl santuokos nutraukimo bendru sutarimu, sudaryti ir pasirašyti sutartį dėl santuokos nutraukimo padarinių ir pateikti šiuos dokumentus teismui. Toks prašymas nėra apmokestinamas žyminiu mokesčiu.

Teismas priima sprendimą santuoką nutraukti, jeigu įsitikina, kad santuoka faktiškai iširo. Santuoka laikoma iširusia, jei sutuoktiniai kartu nebegyvena ir negalima tikėtis, kad jie vėl pradės gyventi kartu. Pavyzdžiui, Vilniaus rajono apylinkės teismas patenkino pareiškėjų V.K. ir V.L. prašymą nutraukti santuoką, nes „sutuoktiniai daugiau kaip vienerius metus neveda bendro ūkio ir nepalaiko santuokinių ryšių, todėl tikėtis, kad pareiškėjai kaip sutuoktiniai vėl pradės gyventi kartu, nebegalima“¹⁵². Priimdamas sprendimą nutraukti santuoką abiejų sutuoktinių bendru sutikimu, teismas patvirtina sutuoktinių pateiktą sutartį dėl santuokos nutraukimo padarinių, jeigu ši sutartis atitinka įstatymų reikalavimus.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad dažnai kreipiamasi į teismą nutraukti santuoką bendru sutuoktinių sutikimu, nors pagrindas nutraukti santuoką yra vieno sutuoktinio kaltė. Dažni atvejai, kai pareiškiamas ieškinys nutraukti santuoką dėl kito sutuoktinio kaltės, tačiau vėliau pereinama prie santuokos nutraukimo ir visų kitų klausimų sprendimo bendru sutikimu. Vilniaus rajono apylinkės teismo pirmininkės Liudos Arlauskienės teigimu, tokių bylų yra maždaug trečdalis. Priežastis, kodėl sutuoktiniai pakeičia santuokos nutraukimo būdą, yra gana aiški. Santuokos nutraukimas dėl sutuoktinio kaltės yra sunkus, gana ilgas ir brangus procesas. Dauguma žmonių, pradėję šį procesą, neapsieina be advokato paslaugų. Pateikus ieškinį dėl santuokos nutraukimo dėl sutuoktinio kaltės, reikia pateikti įrodymus. Smurtavimo atvejus įrodyti lengviau, tačiau neištikimybės faktą įrodyti gana sudėtinga. Teisme galima remtis tik įrodymais, gautais nepažeidžiant įstatymų reikalavimų, todėl dažnai įrašai, nuotraukos, filmuota medžiaga nepripažįstami kaip tinkami įrodymai. Dar viena problema yra ta, kad sutuoktinis, kuriam pareikštas ieškinys dėl santuokos nutraukimo, gali prieštarauti dėl savo kaltės ir nurodyti faktų, patvirtinančių, kad santuoka iširo dėl kito sutuoktinio kaltės. Teismas gali pripažinti, kad santuoka nutrūko dėl abiejų sutuoktinių kaltės, o tuomet atsiranda tie patys padariniai, kaip ir nutraukus santuoką bendru sutuoktinių sutarimu (CK 3.61 str. 3 d.). Taigi neretai sutuoktiniai, susidūrę su įrodinėjimo našta ir kitomis problemomis, renkasi paprastesnį santuokos nutraukimo būdą. Be to, pateikę teismui prašymą nutraukti santuoką bendru

¹⁵² Vilniaus rajono apylinkės teismo 2006 m. birželio 29 d. c.b. Nr. 2-1745-494/2006.

sutikimu ir sutartį dėl santuokos nutraukimo padarinių, sutuoktiniai turi galimybę susigrąžinti sumokėtą žyminį mokesį.

Šiuo požiūriu labai būdinga yra Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. civilinė byla. Ieškovė S.B. pateikė teismui ieškinį atsakovui K.B. dėl santuokos nutraukimo dėl sutuoktinio kaltės, vaikų gyvenamosios vietos nustatymo, išlaikymo priteisimo ir turto padalijimo. Teismo posėdžio metu šalys pateikė teismui prašymą dėl santuokos nutraukimo abiejų sutuoktinių sutikimu ir paaiškino, kad daugiau kaip metus sutuoktiniai nebeveda bendro ūkio, nepalaiko santuokinių ryšių, todėl mano, kad santuoka yra iširusi. Prašo nutraukti santuoką abiejų sutuoktinių sutikimu, po santuokos nutraukimo S.B. palikti santuokinę pavardę, nepilnamečių vaikų G.B., D.B. ir R.B. gyvenamąją vietą nustatyti su jų motina S.B., patvirtinti sutartį dėl santuokos nutraukimo pasekmių. Pareiškėjai taip pat prašo grąžinti sumokėtą žyminį mokesį. Teismas pareiškimą tenkino visiškai¹⁵³. Analogiška yra to paties teismo civilinė byla Nr. 2-00135-95/2005.

Kai pakanka įrodymų, patvirtinančių sutuoktinio kaltę dėl santuokos iširimo, teismas priima sprendimą nutraukti santuoką dėl sutuoktinio kaltės. Pavyzdžiui, Vilniaus miesto trečiajame apylinkės teisme 2003 m. liepos 21 d. išspręsta civilinė byla, kurioje ieškovė E.B. prašė nutraukti santuoką su atsakovu A.B. dėl pastarojo kaltės. Ieškovė teismui paaiškino, kad atsakovas piktnaudžiauja alkoholiu, yra agresyvus, smurtauja jos ir nepilnamečio vaiko atžvilgiu, yra ne kartą sužalojęs ieškovę. Dėl tokio atsakovo elgesio bendras jų gyvenimas tapo neįmanomas. Prašė nustatyti nepilnamečio vaiko gyvenamąją vietą su motina, priteisti išlaikymą nepilnamečiui vaikui, padalinti santuokoje įgytą turtą. Teismas ieškinį tenkino pilnai, konstatuodamas, kad pakanka įrodymų, patvirtinančių atsakovo netinkamą gyvenimo būdą, šiurkštų elgesį, keliantį pavojų ieškovės ir nepilnamečio vaiko D.B. sveikatai. Terminas sutuoktiniams susitaikyti nebuvo nustatytas, kadangi jo nustatymas pažeistų ieškovės ir nepilnamečio D.B. interesus. Be to, teismas taikė laikinasias apsaugos priemones: įpareigojo atsakovą A.B. iki teismo sprendimo įsiteisėjimo dienos gyventi skyrium, uždraudė iki to laiko lankytis ieškovės E.B. gyvenamose vietose ir matytis su jo nepilnamečiu vaiku D.B. Taip pat teismas įpareigojo A.B. iki teismo sprendimo įsiteisėjimo dienos netrukdyti ieškovei naudotis kilojamuoju turtu, esančiu gyvenamajame name¹⁵⁴.

CK 3.60 straipsnyje, kur reglamentuojamas santuokos nutraukimas dėl sutuoktinio kaltės, nepasakyta, kad kartu turi būti išspręsti vaikų gyvenamosios vietos nustatymo, jų išlaikymo, turto padalijimo ir kiti klausimai, tačiau čia ir yra ginčo dalykas, ir šie klausimai neišvengiamai būna sprendžiami.

¹⁵³ Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. lapkričio 24 d. c.b. Nr. 2-00086-562/2005.

¹⁵⁴ Vilniaus miesto trečiojo apylinkės teismo 2003 m. liepos 21 d. c.b. Nr. 2-1666-04/03.

Santuoka gali būti nutraukiama ir dėl abiejų sutuoktinių kaltės. Sutuoktinių tarpusavio kaltinimų pagrįstumą gali įvertinti tik teismas. Pavyzdžiui, Vilniaus rajono apylinkės teisme 2005 m. sausio 19 d. buvo nagrinėjama byla, kurioje ieškovė I.G. prašė nutraukti santuoką su atsakovu V.G. dėl jo kaltės. Atsakovas teigė, kad santuoka iširo dėl abiejų sutuoktinių kaltės. Teismas nutraukė santuoką, konstatuodamas, kad „santuoka iširo dėl abiejų sutuoktinių kaltės, todėl nutrauktina CK 3.51-3.54 straipsnių tvarka“¹⁵⁵. Taigi, kaltės nustatymas yra svarbus faktorius, nes santuokos nutraukimas dėl vieno ar dėl abiejų sutuoktinių kaltės sukelia skirtingus padarinius.

Santuokos instituto veiksmingumą didinančia priemone galima laikyti teismo taikomą iki šešių mėnesių terminą sutuoktiniams susitaikyti. CK įtvirtinta nuostata, kad jeigu per vienerius metus nuo susitaikymo termino pradžios nė vienas iš sutuoktinių nereikalauja nutraukti santuokos, ieškinyje dėl santuokos nutraukimo paliekamas nenagrinėtas. Vilniaus rajono apylinkės teismas nagrinėjo civilinę bylą pagal ieškovo B.A. ieškinį atsakovei T.A. dėl santuokos nutraukimo, turto padalijimo ir kt. Teismo 2004-11-29 nutartimi sutuoktiniams buvo nustatytas šešių mėnesių terminas susitaikyti. 2005-11-03 nutartimi nustatyta, kad „pasibaigus nustatytam terminui sutuoktiniai nereikalavo nutraukti santuoką“¹⁵⁶. Ieškinyje paliktas nenagrinėtu.

Ne visada kilus nesutarimams šeimoje sutuoktiniai skiriasi. Kartais jie nusprendžia pagyventi atskirai ir nuspręsti, ką toliau daryti. Civiliniame kodekse yra visas skyrius, numatantis sutuoktinių gyvenimą skyrium (separaciją). Kreiptis į teismą dėl gyvenimo skyrium patvirtinimo gali arba vienas iš sutuoktinių, arba abu. Dėl sutuoktinių gyvenimo skyrium teismas priima sprendimą. Toks sprendimas teisiškai santuokos nenutraukia. Po kurio laiko sutuoktiniai gali prašyti panaikinti ankstesnį sprendimą dėl gyvenimo skyrium. Nustatydamas separaciją, teismas išsprendžia tuos pačius klausimus, kaip ir nutraukiant santuoką. Klausimai dėl gyvenimo skyrium padarinių gali būti numatyti sutuoktinių sutartyje. Pavyzdžiui, Vilniaus miesto trečiasis apylinkės teismas 2005 m. birželio 27 d. išnagrinėjo civilinę bylą pagal ieškovės Ž.Š. ieškinį atsakovui R.Š. dėl sutuoktinių gyvenimo skyrium (separacijos) nustatymo. Sutuoktiniai teismo posėdyje pateikė teismui sutartį dėl gyvenimo skyrium pasekmių ir prašė ją patvirtinti. Paaiškino, kad dar tvirtai neapsisprendė nutraukti santuoką, turi viltį išspręsti šeimoje iškilusias problemas, todėl prašo nustatyti gyvenimą skyrium (separaciją) abipusiu susitarimu. Teismas pareiškimą patenkino¹⁵⁷.

Sutuoktinių gyvenimo skyrium (separacijos) institutas yra socialiai reikšmingas. Separacija leidžia išsaugoti santuoką, o ateityje galbūt ir šeimą. Tai tam tikras sutuoktinių išmėginimas,

¹⁵⁵ Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. sausio 19 d. c.b. Nr. 2-00010-95/2005.

¹⁵⁶ Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. lapkričio 3 d. c.b. Nr. 2-00230-577/2005.

¹⁵⁷ Vilniaus miesto trečiojo apylinkės teismo 2005 m. birželio 27 d. c.b. Nr. 2-1224-585/05.

leidžiantis spręsti krizines situacijas ne tokiu drastišku būdu kaip ištuoka. Deja, separacija nėra populiarė. 2005 metais Vilniaus miesto trečiajame teisme buvo nagrinėjamos tik 45 tokio pobūdžio bylos, o Vilniaus rajono apylinkės teisme – nė vienos (žr. 7 ir 8 priedus).

Atkreiptinas dėmesys į dar vieną rimtą problemą. Pastaruoju dešimtmečiu, kaip jau buvo minėta, labai padaugėjo kohabituojančių porų. „Sugyventinių šeimų skaičiaus augimą, - atkreipia dėmesį P.A.Miškinis, - paskatino nepakankamai atspari piktnaudžiavimams valstybės socialinės paramos politika”¹⁵⁸. Galima sutikti su autoriaus nuomone, jog daug sugyventinių šeimų atsiranda siekiant gauti įvairias socialines pašalpas, kurių įregistravę santuoką, negautų¹⁵⁹. Vis dėlto, dažnai tai būna ilgalaikė vyro ir moters sąjunga, kurioje rūpinamasi palikuonimis, jos narių išlaikymu, vykdomos visos šeimos funkcijos. Tokia sąjunga skiriasi nuo santuokinės šeimos tik tuo, kad nėra nustatyta tvarka įregistruota. Tačiau LR šeimos teisės normos sugyventinių tarpusavio santykių nereglamentuoja ir jų teisių negina. Tai neretai sukelia nemažai problemų. Todėl Civilinio kodekso XV skyriuje numatytos nuostatos dėl bendro gyvenimo neįregistravus santuokos (partnerystės) yra ypač svarbios. Jos turėtų nustatyti bent jau tam tikrus turtinius santykius tarp sugyventinių. Deja, kol kas partnerystės įregistruoti neįmanoma, nes nėra priimtas įstatymas, reglamentuojantis partnerystės įregistravimo tvarką. Įstatymo projektas LR Seimui pateiktas 2004 metais.

3.3. Sutuoctinių turtinių santykių reguliavimo socialinės ir teisinės problemos

Sutuoktinių turtinės teisės ir pareigos yra šios: teisė į šeimos turtą ir teisė į išlaikymą.

Sudarydami santuoką, sutuoctiniai gali apsispręsti, kokį turto teisinį režimą jie pageidauja taikyti savo turtui. Skiriami du režimai: nustatytas pagal įstatymus ir nustatytas pagal sutartis. Jeigu sutuoctiniai sudarę vedybų sutartį, jų turtui taikomas sutartinis režimas, jei nesudarę – įstatymų nustatytas turto teisinis režimas.

Sudarydami vedybų sutartį, sutuoctiniai nustato savo turtines teises ir pareigas santuokos metu, taip pat po santuokos nutraukimo ar gyvenant skyrium (separacija). Toks rašytinis sutuoctinių valios išreiškimas gali būti vertinamas tik teigiamai, kadangi padeda išvengti ilgų ir nemalonių turto dalijimosi procedūrų teisme nutraukiant santuoką. Sutuoctinių vedybų sutarties teisinis režimas Lietuvoje dar naujovė. Tačiau, kaip rodo statistiniai duomenys, visuomenė vis labiau šia naujove

¹⁵⁸ Miškinis P.A. Sugyventinių teisių reglamentavimo problemos//Jurisprudencija. 2003, t. 37 (29). P. 68.

¹⁵⁹ Ten pat. P. 71.

domisi. Per šešis 2002 metų mėnesius buvo įregistruotos 24 vedybų sutartys, 2003 metais jų skaičius išaugo iki 160, 2004 metais – iki 210, o 2005 metais įregistruotos net 306 vedybų sutartys. 2006 metais per nepilnus keturis mėnesius buvo įregistruotos 335 vedybų sutartys (žr. 6 priedą). Galima drąsiai teigti, kad kiekvienais metais vedybų sutarties socialinis veiksmingumas didėja.

Jei sutuoktiniai nėra sudarę vedybų sutarties, jų turtui taikomas įstatymų nustatytas turto teisinis režimas. Tai reiškia, kad turtas, sutuoktinių įgytas sudarius santuoką, yra jų bendroji jungtinė nuosavybė, nes yra įgytas už bendras lėšas. Preziumuojama, kad turtas yra sutuoktinių bendroji jungtinė nuosavybė, kol nėra įrodyta, kad jis yra asmeninė vieno sutuoktinio nuosavybė.

Bendroji jungtinė sutuoktinių nuosavybė gali būti padalyta bendru sutuoktinių sutarimu, vieno jų reikalavimu arba jų kreditorių reikalavimu tiek nenutraukus santuokos, tiek ją nutraukus ar pradėjus gyventi skyrium. Paprastai sutuoktiniai dalijasi turtą nutraukdami santuoką. Dažni atvejai, kai buvę sutuoktiniai sudaro santuokoje įgyto turto pasidalijimo sutartį ir kreipiasi į teismą, prašydami ją patvirtinti. Jei sutartis atitinka įstatymų nustatytus reikalavimus, teismas ją tvirtina. Pavyzdžiui, Vilniaus rajono apylinkės teismas, nutraukdamas J.R. ir E.R. santuoką, patvirtino jų pateiktą sutartį, pagal kurią sutuoktinių bendras turtas – automobiliai paliekami E.R., o šis už automobilius įsipareigoja mokėti J.R. piniginę kompensaciją¹⁶⁰.

Kartais sutuoktiniai iš pradžių notarine tvarka pasidalina turtą, o po to kreipiasi į teismą dėl santuokos nutraukimo. Pavyzdžiui, Vilniaus miesto 3 apylinkės teismas 2003 m. birželio 3 d. išnagrinėjo civilinę bylą pagal pareiškėjų Ž.A. ir A.A. pareiškimą dėl santuokos nutraukimo abiejų sutuoktinių bendru sutikimu. Pareiškėjai paaiškino, kad „šeima faktiškai iširusi, šeimos gyvenimo sutuoktiniai negyvena, neveda bendro ūkio. Sutuoktiniai turi du nepilnamečius vaikus, dėl kurių gyvenamosios vietos ir išlaikymo pareiškėjai susitarė. Kreditorių nėra, bendras turtas pasidalytas notariškai patvirtinta sutartimi“¹⁶¹. Teismas nutraukė pareiškėjų santuoką ir patvirtino sutuoktinių sudarytą sutartį dėl santuokos nutraukimo pasekmių, nes ji „neprieštaruoja viešajai tvarkai, iš esmės nepažeidžia nei vieno iš sutuoktinių, jų nepilnamečių vaikų arba trečiųjų asmenų teisių arba teisėtų interesų“¹⁶².

Nereti atvejai, kai bendras sutuoktinių turtas padalijamas, patvirtinus taikos sutartį, nors iš pradžių dėl turto buvo ginčas. Būdinga šiuo požiūriu yra Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. birželio 2 d. civilinė byla. Ieškovė R.Č. kreipėsi į teismą dėl santuokoje su atsakovu V.Č. įgyto turto padalijimo. Šalys bylos nagrinėjimo metu pateikė teismui taikos sutartį, prašė ją patvirtinti, o bylą

¹⁶⁰ Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. kovo 22 d. c.b. Nr. 2-00045-577/2005.

¹⁶¹ Vilniaus miesto trečiojo apylinkės teismo 2003 m. birželio 3 d. c.b. Nr. 2-1416-16/03.

¹⁶² Ten pat.

nutraukti. Teismas patvirtino sutartį, pagal kurią: 1) Ieškovei R.Č. atitenka 2 kambarių 14 200 Lt vertės butas, 1/8 dalis ūkinio pastato – 1 500 Lt vertės, ¼ dalis ūkinio pastato - 300 Lt vertės ir 83 IAB „Inbūstas“ akcijos ieškovės vardu. Viso turto už 16 000 Lt; 2) Ieškovė R.Č. įsipareigoja per 3 metus išmokėti atsakovui V.Č. 3 860 Lt kompensaciją už ieškovei tenkančią didesnę turto dalį, kas mėnesį mokant po 100 Lt, o paskutinius 2 mėnesius – po 170 Lt; 3) Atsakovui V.Č. atitenka 0,0803 ha žemės sklypas – 11 200 Lt vertės, automobilis VW Jetta – 500 Lt vertės, 14 Arvydų VŽĮ akcijų atsakovo vardu – 140 Lt vertės ir priekaba „Zubrionok“ – 300 Lt vertės. Viso turto už 12 140 Lt; 4) Atsakovas V.Č. sutinka, kad ieškovė per 3 metus jam išmokėtų 3 860 Lt kompensaciją¹⁶³.

Preziumuojama, kad sutuoktinių bendro turto dalys yra lygios. Jei sutuoktiniai tarpusavyje nesusitars arba teisme neįrodys kitaip, jų turtas bus padalytas po lygiai. Tuo atveju, kai vienam sutuoktiniui paskirto turto vertė viršija jo bendro turto dalį, jis privalo kitam sutuoktiniui sumokėti kompensaciją. Minėtoje byloje sutuoktiniai turtą taip pat pasidalino po lygiai. Kompensacijos klausimas irgi buvo išspręstas.

Nuo sutuoktinių bendro turto lygių dalių galima nukrypti tik konkrečiais įstatymo nustatytais atvejais. Nagrinėjant teismų praktiką, pastebėta, kad teismai tokiais atvejais dažniausiai atsižvelgia į nepilnamečių vaikų interesus, sutuoktinio sveikatą, jo turtinę padėtį bei su kuo lieka gyventi nepilnamečiai vaikai. Kaip pavyzdį galima pateikti Vilniaus rajono apylinkės teismo civilinę bylą Nr. 2-00078-562/2005. Ieškovė J.Š. kreipėsi į teismą, prašydama nutraukti santuoką su atsakovu V.Š. Ji nurodė, kad santuokos metu šalys įsigijo butą. Atsižvelgiant į tai, kad nepilnamečiai vaikai lieka gyventi su ieškove, mano, kad jai priklauso 2/3 buto (20 200 Lt vertės), o atsakovui priklauso 1/3 buto (10 100 Lt vertės). Prašo šį butą priteisti ieškovės asmeninėn nuosavybėn, o atsakovui iš ieškovės priteisti 10 100 Lt piniginę kompensaciją. Teismas 2005 gruodžio 29 dienos sprendimu patenkino ieškinį šioje dalyje, motyvuodamas taip: „Pagal CK 3.117 straipsnio 1 dalį preziumuojama, kad sutuoktinių bendro turto dalys yra lygios. Tačiau atsižvelgiant į tai, kad nepilnamečiai vaikai B.Š. ir E.Š. gyvena kartu su ieškove, teismas pripažįsta esant pagrindui nukrypti nuo bendro turto lygių dalių, nustatant ieškovei 2/3 dalis buto <...>, kurio vertė 20 200 Lt, o atsakovui nustatant 1/3 dalį buto <...>, kurio vertė 10 100 Lt (CK 3.123 str. 1 d.). Kadangi butas yra dviejų kambarių ir padalinti jo natūra nėra galimybės, butas priteistinas ieškovei, įpareigojant ją kompensuoti atsakovo dalį pinigais, t.y. ieškovė įpareigotina sumokėti atsakovui 10 100 Lt kompensaciją (CK 3.127 str. 3 d.)“¹⁶⁴. Taigi teismas šioje byloje ne tik sumažino vieno sutuoktinio

¹⁶³ Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. birželio 2 d. c.b. Nr. 2-645-577/2005.

¹⁶⁴ Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. gruodžio 29 d. c.b. Nr. 2-00078-562/2005.

turto dalį, bet ir, atsižvelgdamas į ieškovės pageidavimą, priteisė turtą natūra vienam sutuoktiniui, įpareigodamas kompensuoti antrajam sutuoktiniui jo dalį pinigais.

Dalijant sutuoktinių turtą, į bylą turi teisę įstoti vieno ar abiejų sutuoktinių kreditoriai. Bylos nagrinėjimo metu jie gali pareikšti savarankiškus reikalavimus. Tokiais atvejais teismui iškyla būtinybė apsaugoti tiek sutuoktinių ir jų vaikų, tiek kreditorių interesus. Įdomi šiuo požiūriu yra Vilniaus rajono apylinkės teismo civilinė byla pagal ieškovės D.K. ieškinį, dalyvaujant kreditoriams. Ieškovė kreipėsi į teismą dėl santuokoje įgyto turto padalijimo, išlaikymo priteisimo ir kt. Nurodė, kad atsakovas prieš du metus išėjo iš namų, nuo to laiko ieškovei tenka mokėti visas bendro turto naudojimo išlaidas, išlaikyti tris vaikus. Ieškovei savo lėšomis (skolintomis) po santuokos su atsakovu nutraukimo teko varžytinėse išpirkti po gyvenamuoju namu esantį žemės sklypą. Ši aplinkybė, jos nuomone, taip pat sudaro pagrindą mažinti atsakovo dalį bendrojoje nuosavybėje. Turto dalijimo objektas buvo gyvenamasis namas ir trys automobiliai. Ieškovė prašė pripažinti jai nuosavybės teisę į $\frac{3}{4}$ santuokoje su atsakovu J.K. įgyto gyvenamojo namo, automobilį Ford Fiesta ir automobilį VW Golf; perduoti jai visus kilnojamuosius daiktus, esančius gyvenamajame name; pripažinti atsakovui J.K. nuosavybės teisę į $\frac{1}{4}$ dalį gyvenamojo namo ir automobilį Audi 80; priteisti nepilnamečiams vaikams M.K. ir I.K. išlaikymą iš atsakovo lygiomis dalimis $\frac{1}{4}$ dalį gyvenamojo namo. Kreditoriaus UAB „Inter – Agrotop“ atstovas su ieškiniu nesutiko. Prašė ieškinį tenkinti iš dalies, priteisiant ieškovei ir atsakovui po $\frac{1}{2}$ santuokoje įgyto turto, o iš atsakovui J.K. nustatytos turto dalies priteisti kreditoriui 46 240 Lt vertės turtą. Vis dėlto teismas 2005 m. sausio 4 d. sprendimu tenkino ieškinį turto padalijimo dalyje. Teismas atsižvelgė į tai, kad su ieškove lieka gyventi du nepilnamečiai ir vienas pilnametis vaikas, kuris savarankiškų pajamų neturi, mokosi aukštojoje mokykloje, mokslas yra mokamas. Tačiau reikalavimą išlaikymo vaikams priteisimo dalyje teismas tenkino iš dalies: priteisė M.K. ir I.K. lygiomis dalimis $\frac{1}{8}$ dalį gyvenamojo namo. Atsakovui liko nuosavybės teisė į $\frac{1}{8}$ dalį namo (24 041,13 Lt vertės) ir 700 Lt vertės automobilį Audi 80, į kuriuos, teismo manymu, turi būti nukreiptas kreditorių išieškojimas, nes skola yra asmeninė J.K. prievolė. Teismas šioje byloje konstatavo: „Vaikų interesas turi prioritetą prieš kreditorių interesą“¹⁶⁵. Toliau teismas akcentavo, kad „vertinant susiklosčiusią situaciją vaikų interesų aspektu, akivaizdu, kad priteisus atsakovui natūra namo dalį, pablogėtų vaikų turtinė padėtis, o išieškojimo nukreipimas į namo dalį, parduodant ją varžytinėse, visapusiškai neigiamai veiktų vaikų ugdymą. Dėl šios priežasties manytina, jog yra pagrindas, vadovaujantis protingumo ir teisingumo kriterijumi, likusią $\frac{1}{8}$ dalį namo priteisti ieškovei natūra, priteisiant iš jos atsakovo

¹⁶⁵ Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. sausio 4 d. c.b. Nr. A2-00253-577/2005.

naudai pinigine kompensacija – 24 041, 13 Lt. Manytina, kad toks turto padalinimo būdas šiuo atveju nepažeistų nei atsakovo, nei nepilnamečių vaikų, nei kreditoriaus interesų¹⁶⁶.

Teismas, išspręsdamas klausimą dėl sutuoktinių turto padalijimo, vadovavosi CK 3.123 str. 1 d. ir AT Senato 2002-06-21 nutarimo Nr. 35¹⁶⁷ nuostatomis, kur įtvirtintas ir akcentuojamas prioritetas vaiko teisių ir interesų apsaugos ir gynimo principas.

Nutraukiant santuoką, privalo būti išspręstas ir sutuoktinių tarpusavio išlaikymo klausimas. Laikoma, kad sutuoktiniui reikalingas išlaikymas, jei jis yra nedarbingas dėl ligos, neįgalus, negaunantis pakankamai lėšų, studijuojantis. Teismai, sprenddami išlaikymo priteisimo ir jo dydžio klausimus, atsižvelgia į santuokos trukmę, išlaikymo reikalingumą, abiejų sutuoktinių turtinę padėtį, jų sveikatos būklę bei kitas aplinkybes. Tarpusavio išlaikymo klausimas gali būti aptartas ir sutartyje. Pavyzdžiui, jau minėtoje Vilniaus m. trečiojo apylinkės teismo civilinėje byloje „A.A. įsipareigoja kas mėnesį teikti po 100 Lt Ž.A. išlaikymui iki ji baigs vidurinę mokyklą, bet ne ilgiau kaip iki 2004 m. rugpjūčio mėnesio“¹⁶⁸. Kitais atvejais dėl išlaikymo reikalingumo sprendžia teismas. Pavyzdžiui, Vilniaus m. trečiasis apylinkės teismas 2003-06-16 sprendimu atsisakė priteisti ieškovei G.B. išlaikymą periodinėmis išmokomis po 300 Lt, motyvuodamas tuo, kad „šalių bendras gyvenimas truko tik 7 mėnesius, kad atsakovė tapo nedarbinga iki santuokos sudarymo“¹⁶⁹.

Vis dėlto nagrinėjant bylas pastebėta, kad labai retai sprendžiamas tarpusavio išlaikymo klausimas. Dažnai apie tai nutylima arba pareiškama, kad sutuoktiniai išlaikymo vienas iš kito nereikalauja. Neretai motyvuojama tuo, kad yra jauni ir darbingi žmonės, be to kai kuriuos klausimus išsprendžia dalydamiesi santuokoje įgytą turtą. Taip pat pastebėta, kad išlaikymo vienas iš kito dažniau reikalauja miestiečiai. Vilniaus rajono apylinkės teisme nepavyko rasti santuokos nutraukimo bylų, kuriose būtų nagrinėjamas sutuoktinių tarpusavio išlaikymo klausimas.

Atkreiptinas dėmesys, kad panašias sutuoktinių turtinių santykių problemas nagrinėja P.S.Vitkevičius.

3.4. Tėvų ir vaikų tarpusavio išlaikymo santykių socialinės ir teisinės problemos

Vaiko teisės į išlaikymą įgyvendinimo bei gynimo klausimams, kaip pažymi G. Sagatys, iki šiol visiškai nepagrįstai teisės moksle skiriama per mažai dėmesio. Ginčai dėl vaiko išlaikymo

¹⁶⁶ Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. sausio 4 d. c.b. Nr. A2-00253-577/2005.

¹⁶⁷ LAT Senato nutarimas. 2002 m. birželio 21 d. Nr. 35. Reg. Nr. A2-17.

¹⁶⁸ Vilniaus miesto trečiojo apylinkės teismo 2003 m. birželio 3 d. c.b. Nr. 2-1416-16/03.

¹⁶⁹ Vilniaus miesto trečiojo apylinkės teismo 2003 m. birželio 16 d. c.b. Nr. 2-1320-17/03.

sudaro vieną gausiausių civilinių bylų, nagrinėjamų Lietuvos teismuose, kategoriją¹⁷⁰. Vilniaus rajono apylinkės teismas 2005 metais gavo nagrinėti 513 bylų, kylančių iš šeimos teisinių santykių. Iš jų net 238 bylose buvo sprendžiamas klausimas dėl išlaikymo vaikams priteisimo (žr. 7 priedą). Vilniaus miesto trečiajame apylinkės teisme per 2005 metus atitinkamai buvo nagrinėtos net 23 553 šeimos bylos, iš kurių 6 854 - dėl išlaikymo priteisimo vaikams (žr. 8 priedą).

LAT Senato 2005 m. birželio 23 d. nutarime Nr. 54 pažymima, kad „teismų praktikoje kyla neaiškumų nustatant vaiko poreikių turinį, tėvų turtinę padėtį, išlaikymo formą, dydį, išlaikymo dydžio ir formos pakeitimą“¹⁷¹. Manytina, verta išsamiau patyrinėti, kaip teismai nagrinėja tokio pobūdžio bylas.

Nežiūrint į tai, ar tėvai gyvena santuokoje, ar yra išsiskyrę, jie privalo materialiai išlaikyti savo nepilnamečius vaikus. Išlaikymo tvarka ir forma yra nustatoma bendru tėvų sutarimu. Išlaikymas turi būti proporcingas vaiko poreikiams ir tėvų turtinei padėčiai. Sunki tėvų turtinė padėtis turi reikšmės išlaikymo dydžiui, tačiau negali būti pagrindas atleisti nuo pareigos išlaikyti vaikus. Nutraukdami santuoką bendru sutikimu arba pradėdami gyventi skyrium, tėvai turi susitarti dėl vaikų išlaikymo tvarkos, dydžio, formos ir sudaryti sutartį. Tokią sutartį, jei ji sudaryta laikantis įstatymų, tvirtina teismas. Pavyzdžiui, Vilniaus miesto trečiasis apylinkės teismas 2005 m. birželio 27 d. nutartimi patvirtino sutuoktinių Ž.Š. ir R.Š. sudarytą sutartį, kurioje šalys susitarė, kad „R.Š. nepilnamečio O.L.Š. išlaikymui mokės po 300 (tris šimtus) litų, mokant periodinėmis išmokomis kas mėnesį nuo 2005 02 25 iki vaiko pilnametystės. R.Š. taip pat įsipareigoja apmokėti išlaidas bei mokėjimus už nepilnamečio sūnaus O.L.Š. lankomą vaikų darželį bei jo lankomus užsiėmimus (būrelius, užklausinę veiklą ir pan.)“¹⁷².

Tėvai turi pareigą išlaikyti ir nesantuokinius savo vaikus. „Ne santuokoje gimę vaikai neturi šiuo pagrindu patirti jokių neigiamų padarinių, o valstybė pozityviais veiksmais privalo užtikrinti, kad nesantuokiniams vaikams būtų garantuojamas toks pat teisinis statusas kaip ir bet kuriam kitam vaikui šeimoje“¹⁷³. Teismų praktika rodo, kad nesantuokiniai vaikai Lietuvoje šiuo požiūriu nėra diskriminuojami. Pavyzdžiui, Vilniaus rajono apylinkės teismas 2005 m. kovo 9 d. išnagrinėjo civilinę bylą pagal ieškovės H.P. ieškinį atsakovui R.O. dėl išlaikymo nepilnamečiui vaikui priteisimo. Ieškovė teismui paaiškino, kad su atsakovu susipažino 1995 m., kartu gyveno 9 metus. 1998 m. susilaukė dukters E.O. Susituokę nebuvo. Prieš mėnesį išsiskyrė. Atsakovas

¹⁷⁰ Sagatys G. Tėvų pareiga išlaikyti nepilnamečius vaikus: aktualūs subjektų klausimai//Jurisprudencija. 2005, t. 67 (59). P. 120.

¹⁷¹ LAT Senato nutarimas. 2005 m. birželio 23 d. Nr. 54. Reg. Nr. A2-23.

¹⁷² Vilniaus miesto trečiojo apylinkės teismo 2005 m. birželio 27 d. c.b. Nr. 2-1224-585/05.

¹⁷³ Sagatys G. Vaiko teisė į šeimos ryšius Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje//Jurisprudencija. 2002, t. 33 (25). P. 87.

pripažino tėvystę pareiškimu, tačiau dukra nesirūpina, materialiai nepadeda ją išlaikyti. Teismas paaiškino, kad tėvai privalo išlaikyti savo nepilnamečius vaikus, ir jei tėvai nevykdo šios pareigos, teismas išlaikymą priteisia pagal vieno iš tėvų ieškinį. Ieškinys buvo tenkintas ir priteistas reikalautas išlaikymas po 150 Lt kas mėnesį¹⁷⁴.

Kai nepilnamečio vaiko tėvas ar abu tėvai nevykdo pareigos išlaikyti savo nepilnamečius vaikus, išlaikymą vaikui priteisia teismas pagal vieno tėvų, globėjo (rūpintojo) arba valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos ieškinį. Išlaikymas priteisiamas nuo teisės į išlaikymą atsiradimo dienos, tačiau negali būti išieškota daugiau kaip trejų metų išlaikymo skola. Pavyzdžiui, ieškovė A.B. kreipėsi į Vilniaus miesto trečiąją apylinkės teismą su ieškiniu atsakovui V.A. dėl išlaikymo nepilnamečiui sūnui D.A. priteisimo. Paaiškino, kad atsakovas nesirūpina sūnumi ir neteikia jam materialinio išlaikymo nuo 1998 m., kai paliko šeimą. Prašo priteisti iš atsakovo išlaikymą sūnui už 3 metus - 7 200 Lt, t.y. po 200 Lt kas mėnesį, bei pradędant nuo 2002-06-01 priteisti išlaikymą po 200 Lt kas mėnesį iki sūnaus pilnametystės. Ieškinys tenkintas¹⁷⁵.

Teismas gali atsisakyti išieškoti išlaikymo įsiskolinimą, jei negauna pakankamai įrodymų, kad išlaikymas iki ieškinio teismui padavimo dienos vaikui nebuvo teiktas. Taip buvo išspręstas ginčas Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005-04-04 civilinėje byloje. Ieškovė J.D. prašė priteisti iš atsakovo A.D. išlaikymą nepilnamečiui sūnui D.D. kas mėnesį mokama 125 Lt periodine išmoka iki sūnaus pilnametystės, taip pat išlaikymo įsiskolinimą nuo 2003-09-08, nuo kada jie kartu su atsakovu nebegyvena. Ieškovė tvirtino, kad atsakovas visiškai neprisideda prie nepilnamečio vaiko išlaikymo. Atsakovas sutiko teikti išlaikymą sūnui, tačiau nesutiko su prašomu priteisti įsiskolinimu už išlaikymą, tvirtino visą laiką padėjęs išlaikyti sūnų. Teismas tenkino ieškinį iš dalies. Priteisė išlaikymą nepilnamečiui vaikui „nuo ieškinio padavimo į teismą dienos, kadangi ieškovė nepateikė teismui jokių įrodymų, kad atsakovas išlaikymo sūnui neteikė nuo 2003 m. rugsėjo mėnesio“¹⁷⁶.

Išlaikymas gali būti priteisiamas vienu iš trijų būdų: kas mėnesį mokamomis periodinėmis išmokomis, konkrečia pinigų suma arba priteisiant vaikui tam tikrą turtą. Kokiu būdu bus priteistas išlaikymas, priklauso nuo išieškotojo reikalavimo. Kiekvienas išlaikymo būdas turi tam tikrų trūkumų ir privalumų.

Periodinis mokėjimas yra priimtinausias ir dažniausias išlaikymo išieškojimo būdas. Tačiau šiuo atveju išlaikymas priklauso nuo skolininko mokumo – jei skolininkas nemokus, vaikas išlaikymo negauna. Minimalus išlaikymas yra 1 MGL (125 Lt), kuris priteisiamas praktiškai tik

¹⁷⁴ Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. kovo 9 d. c.b. Nr. 2-00473-341/2005.

¹⁷⁵ Vilniaus miesto trečiojo apylinkės teismo 2003 m. lapkričio 25 d. c.b. Nr. 2-550-11/03.

¹⁷⁶ Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. balandžio 4 d. c.b. Nr. 2-00444-647/2005.

tada, kai tėvai niekur nedirba, nes vaiko poreikiai yra kur kas didesni. Jeigu vienas iš tėvų niekur nedirba ir negali išlaikyti vaiko, tai kitas sutuoktinis turės teikti didesnę išlaikymą. Pavyzdžiui, Vilniaus rajono apylinkės teismas nagrinėjo civilinę bylą pagal ieškovės Z.K. ieškinį A.K. dėl išlaikymo dviems nepilnamečiams vaikams priteisimo. Ieškovė paaiškino, kad atsakovas prieš metus išėjo iš namų ir į šeimą nesugrįžo. Jokios materialinės pagalbos neteikia. Ieškovė registruota darbo biržoje, dukrai K.K. dėl sveikatos reikalinga nuolatinė priežiūra ir gydymas. Prašo priteisti po 200 Lt periodinių išmokų kiekvienam vaikui iki jų pilnametystės. Įvertinęs ieškovės paaiškinimus, kad atsakovas nesuteikia materialinės paramos vaikų išlaikymui, šalių gaunamas pajamas bei turtinę padėtį, tai, kad ieškovė niekur nedirba, aplinkybes apie dukters K. K. sveikatos būklę bei siekiant užtikrinti bent minimalius šalių nepilnamečių vaikų poreikius, būtinus jų fiziniam, protiniam, dvasiniam ir doroviniam vystymuisi, teismas pripažino, kad yra pagrindas priteisti iš atsakovo kas mėnesį po 200 Lt dydžio periodinę išmoką kiekvienam nepilnamečiui vaikui¹⁷⁷. Tačiau LAT Senatas yra paaiškinęs, kad „ši išlaikymo forma taikytina tuo atveju, kai vaiko tėvas (motina) turi nuolatinės pajamas (uždarbį, pensiją, pašalpas ir kt.)¹⁷⁸. Šiuo atveju atsakovas niekur nedirba, jokio turto neturi, gyvena pas tėvus ir neturi iš ko mokėti išlaikymą vaikams. Belieka tikėtis, kad tėvas įsidarbins, ir vaikai gaus jiems priklausantį išlaikymą.

Išlaikymo konkrečia pinigų suma ar natūra privalumas – vaikas gauna išlaikymą iš karto, išlaikymas nepriklauso nuo galimo skolininko nemokumo ateityje. Išlaikymas natūra, t.y. priteisiant vaikui nuosavybės teises į tam tikrą turtą, galimas tik tada, kai skolininkas turi turto, kurį naudojant ar realizavus būtų gaunamos pajamos, iš kurių būtų išlaikomas vaikas. Tai galėtų būti kilnojamas ar nekilnojamas daiktas, kurį išnuomojus gaunamas nuomos mokestis būtų panaudojamas vaikui išlaikyti, vertybiniai popieriai ir kt.¹⁷⁹. Tačiau dažnas atvejis, kai teismas vaikų išlaikymui priteisia dalį namo ar buto, nuosavybės teise priklausančią išlaikymą privalančiam teikti tėvui (motinai), kurios nėra galimybės išnuomoti, nes visas namas ar butas naudojamas šeimos poreikiams tenkinti. Pavyzdžiu šiam teiginiui patvirtinti galėtų būti jau aprašyta Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. sausio 4 d. civilinė byla Nr. A2-00253-577/2005. Toks turtas tampa asmenine nepilnamečio vaiko nuosavybe, o realiai išlaikyti vaiką tenka vienam iš tėvų, dažniausiai motinai. Deja, neretai toks sprendimas būna geriausias ir vienintelis būdas gauti vaikui priklausantį išlaikymą.

Nustatyto išlaikymo turi pakakti tenkinti būtiną vaiko vystymosi sąlygas. Jeigu priteistas vaiko išlaikymo dydis nebetenkina šių sąlygų, įstatymas numato galimybę kreiptis į teismą dėl

¹⁷⁷ Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. balandžio 18 d. c.b. Nr. 2-00447-647/2005.

¹⁷⁸ LAT Senato nutarimas. 2005 m. birželio 23 d. Nr. 54. Reg. Nr. A2-23.

¹⁷⁹ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė. Vilnius, 2002. P. 380.

priteisto išlaikymo dydžio pakeitimo. Pavyzdžiui, ieškovė Z.V. ieškinyje atsakovui V.V. prašė pakeisti išlaikymo dydį nepilnamečiui sūnui, kadangi išieškotinių alimentų (33% uždarbio, bet ne mažiau 1 MGL) nebeužtenka. Paaiškino, kad vaikas dažnai serga, gydymui atsakovas papildomai pinigų neskiria, vaiko poreikiai didėja, pageidauja lankyti treniruotes, todėl reikia sportinės aprangos, avalynės. Siekdama patenkinti vaiko poreikius, ieškovė įsiskolino už buto komunalinius patarnavimus. Prašė pakeisti išlaikymą periodinėmis išmokomis po 550 Lt iki vaiko pilnametystės. Teismas ieškinį tenkino iš dalies. Atsižvelgdamas į tai, kad atsakovas išlaiko dar vieną sūnų ir kitas svarbias aplinkybes, pakeitė išlaikymą į periodines išmokas po 300 Lt iki vaiko pilnametystės¹⁸⁰.

Išlaikymo periodinėmis išmokomis didelis įsiskolinimas gali būti pagrindas persvarstyti vaiko išlaikymo teikimo formą. Jei nuolatinio lėšų šaltinio nėra, ir skolininkas negali nei teikti išlaikymo, nei padengti skolos, galima kreiptis į teismą dėl susidariusio įsiskolinimo ir būsimo išlaikymo formos pakeitimo. Toks ginčas buvo sprendžiamas Vilniaus rajono apylinkės teismo civilinėje byloje. Ieškovė O.O. kreipėsi į teismą dėl santuokoje įgyto turto padalijimo ir išlaikymo formos pakeitimo. Nurodė, kad santuokos metu su atsakovu A.O. bendrosios jungtinės nuosavybės teise įsigijo 62/100 buto, kurio vertė 16 500Lt, kur šiuo metu gyvena ieškovė, atsakovas ir jų nepilnametė dukra. Atsakovas nedirba, nedalyvauja vaiko auklėjime, nevykdo pareigos išlaikyti jam priklausantį turtą, neteikia teismo priteisto išlaikymo dukrai. Dėl dukters išlaikymo susidarė 8 659,45 Lt įsiskolinimas, o už komunalines paslaugas – 1 949,54 Lt. Prašo padalinti butą, pripažįstant nuosavybės teisę kiekvienam iš sutuoktinių į 31/100 dalį buto, taip pat pakeisti Vilniaus rajono apylinkės teismo 1998-04-24 nutarimu priteisto išlaikymo formą, priteisiant iš atsakovo A.O. dukters V.O. išlaikymą nekilnojamuoju turtu: 31/100 dalį A.O. nuosavybės teise priklausančio buto. Ieškinytis tenkintas, motyvuojant: „Teismo nuomone, parenkant vaikui išlaikymo formą, reikalinga vadovautis tuo, kuri iš išlaikymo formų vaikui yra naudingiausia. Teismas, atsižvelgdamas į aukščiau išdėstytus argumentus bei ieškovės reikalavimus, mano, jog atsakovo turto perdavimas dukrai natūra šiuo metu ir perspektyvoje yra naudingiausia išlaikymo forma, kadangi atsakovas nedirba, susidaręs įsiskolinimas jau viršija atsakovui priklausančios buto dalies vertę. Nekilnojamo turto išlaikymui vienkartinis priteisimas nutrauks tęstinį vaiko teisių į išlaikymą pažeidimą, toks išlaikymo formos pakeitimas yra efektyvus, kuris galės užtikrinti vaikui sąlygas normaliai vystytis“¹⁸¹.

Galimi atvejai, kai teismai didelį išlaikymo įsiskolinimą pakeisdami priteisto išlaikymo formą, priteisia konkrečia pinigų suma. Taip buvo išspręstas ginčas Vilniaus miesto trečiojo

¹⁸⁰ Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. gruodžio 12 d. c.b. Nr. 2-1138-562/2005.

¹⁸¹ Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. vasario 23 d. c.b. Nr. 2-00033-577/2005.

apylinkės teismo 2002 m. spalio 8 d. civilinėje byloje pagal ieškovės G.M. ieškinį atsakovui G.V. Teismas pakeitė išlaikymo formą – mėnesinę piniginę išmoką po 300 Lt į konkrečią pinigų sumą – 30 174 Lt, nes tokią sumą atsakovas buvo įsiskolinęs¹⁸².

Panašiai išspręsta šio teismo 2003 m. kovo 12 d. civilinė byla, užbaigta taikos sutartimi: alimentų mokėjimo forma - 1/4 dalis visų rūšių uždarbio bet ne mažiau 0,4 MGL kas mėnesį - pakeista į vienkartinę 27 500Lt sumą, kurią atsakovas įsipareigojo sumokėti, pardavęs jam priklausančią buto dalį¹⁸³.

Įstatymas numato atvejus, kuomet tėvų pareiga išlaikyti savo vaikus išlieka ir pastariesiems sulaukus pilnametystės. Pilnamečiui vaikui priteisiamas išlaikymas, jei jis mokosi vidurinėje, aukštojoje ar profesinėje mokykloje dieniniame skyriuje, bet yra ne vyresnis negu 24 metų. Ieškinį dėl išlaikymo priteisimo tokiais atvejais turi paduoti pats vaikas. Ieškovė M.M. kreipėsi į Vilniaus rajono apylinkės teismą su ieškininiu pareiškimu atsakovui P.M. dėl išlaikymo priteisimo. Nurodė, kad tėvai išsituokę, ji gyvena kartu su motina E.M., kuri ir teikia pagrindinį išlaikymą. Po to, kai jai sukako 18 metų, tėvas išlaikymą teikia epizodiškai. Jai reikalinga pastovi parama, nes mokosi vidurinėje mokykloje, žada studijuoti aukštojoje. Nurodė 300 Lt sumą kas mėnesį, bet sutinka, kad teismas priteistų tiek, kiek būtų proporcingai tėvo gaunamoms pajamoms ir jos poreikiams. Teismas, atsižvelgęs į tai, kad ieškovės motinos turtinė padėtis yra žymiai geresnė, negu atsakovo, be to į tai, kad atsakovas išlaiko dar du nepilnamečius vaikus, priteisė ieškovei M.M. išlaikymą 1 MGL (125 Lt) dydžio iki ji mokysis vidurinėje, aukštojoje ar profesinėje mokykloje, bet ne ilgiau kaip iki 24 metų¹⁸⁴.

Sulaukęs pilnametystės, vaikas turi pilną veiksnumą. Todėl pilnamečio vaiko veiksnumas yra pagrindas teismui atsisakyti priimti kitų asmenų, pavyzdžiui, motinos ieškinį dėl išlaikymo pilnamečiui vaikui. Kaip pavyzdį galima pateikti to paties teismo 2005 m. vasario 14 d. civilinę bylą. Atsisakydamas priimti ieškinį, teismas paaiškino, kad asmenys, pasiekę pilnametystę – 18 metų, gali įgyvendinti savo teises teisme, t.y. turi civilinį procesinį veiksnumą. Kadangi ieškovės sūnus M.B., kurio išlaikymui prašoma iš atsakovo priteisti po 400 Lt periodinių išmokų kas mėnesį, yra pasiekęs pilnametystę, turi civilinį procesinį veiksnumą, su ieškiniu dėl išlaikymo priteisimo iš atsakovo V.B. gali kreiptis į teismą¹⁸⁵.

Tėvai ar globėjai (rūpintojai), pateikdami ieškinį dėl nepilnamečio vaiko išlaikymo, turi galimybę prašyti priteisti išlaikymą ne iki vaiko pilnametystės, bet iki tol, kol vaikas mokysis

¹⁸² Vilniaus miesto trečiojo apylinkės teismo 2002 m. spalio 8 d. c.b. Nr. 2-3434-06/02.

¹⁸³ Vilniaus miesto trečiojo apylinkės teismo 2003 m. kovo 12 d. c.b. Nr. 2-663-14/03.

¹⁸⁴ Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. kovo 14 d. c.b. Nr. 2-00184-95/2005.

¹⁸⁵ Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. vasario 14 d. c.b. Nr. 2-649-95/2005.

vidurinėje, aukštojoje ar profesinėje mokykloje dieniniame skyriuje, bet ne ilgiau, negu jam sukaks 24 metai. Tokį prašymą Vilniaus rajono apylinkės teismas tenkino 2005 m. kovo 10 d. civilinėje byloje¹⁸⁶. Tokia praktika yra sveikintina. Vaikai, sulaukę 18 metų, įgyja civilinį procesinį veiksnumą, tačiau dažnas dar nebūna įgijęs pakankamai dvasinio ir emocinio tvirtumo, todėl bylinėtis su savo tėvais būna labai sunku. Manytina, tėvai turėtų atkreipti į tai deramą dėmesį.

Tėvų pareiga išlaikyti savo nepilnamečius vaikus išlieka ir atskyrus juos nuo tėvų arba apribojus tėvų valdžią. Tokiais atvejais iš tėvų priteistas išlaikymas perduodamas globėjui (rūpintojui) arba valstybinei vaikų globos institucijai, kuri rūpinasi vaiku. Pavyzdžiui, Vilniaus rajono apylinkės teismas 2005 m. sausio 13 d. nagrinėjo civilinę bylą pagal Vilniaus rajono savivaldybės administracijos VTAT ieškinį atsakovei V.S. Ieškovė prašė neterminuotai apriboti V.S. valdžią jos dukters K.S. atžvilgiu, nustatyti nepilnametei K.S. nuolatinę rūpybą ir rūpintoju paskirti Pabradės vaikų globos namus, nustatyti K.S. gyvenamąją vietą Pabradės vaikų globos namuose, priteisti iš V.S. jos dukters K.S. išlaikymui po 125 Lt periodinėmis išmokomis Pabradės vaikų globos namams, pervedant pinigus į vaiko sąskaitą. Teismas tenkino ieškinį, motyvuodamas: „Tėvai privalo materialiai išlaikyti savo nepilnamečius vaikus (CK 3.192 str.). Kadangi atsakovė šios savo pareigos nevykdo, iš jos dukrai priteistinas išlaikymas“¹⁸⁷.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad pareiga išlaikyti savo vaikus tenka jų biologiniams tėvams. Tėvas, neigiantis savo tėvystę, tais atvejais, kai iš jo norima priteisti išlaikymą vaikui, turi teisę pateikti teismui priešieškinį dėl tėvystės nuginčijimo. Pavyzdžiui, ieškovė J.R. pateikė Vilniaus rajono apylinkės teismui ieškinį dėl išlaikymo dviems nepilnamečiams vaikams priteisimo iš atsakovo E.R. Atsakovas priešieškinyje pareiškė, kad jis nėra nepilnamečių A.R. tėvas ir prašė nuginčyti tėvystę jos atžvilgiu. Atlikus genominę ekspertizę, gauta išvada patvirtino, kad atsakovas E.R. nėra nepilnamečių A.R. biologinis tėvas. Pripažinus šiuos faktus, teismas ieškovės ieškininius reikalavimus priteisti iš atsakovo nepilnametei A.R. išlaikymą atmetė. Kitai dukrai K.R. priteistas pageidautas išlaikymas po 200 Lt periodinėmis išmokomis kas mėnesį iki jos pilnamečystės¹⁸⁸.

Gana įdomiai Vilniaus miesto trečiasis apylinkės teismas išsprendė panašaus pobūdžio civilinę bylą. Ieškovė D.M. kreipėsi į teismą dėl išlaikymo nepilnamečiams vaikams priteisimo. Paaiškinio, kad atsakovas T.M. nuo vaikų gimimo nevykdo savo pareigos išlaikyti vaikus. Prašė priteisti dukrai G.M. ir sūnui T.M. kiekvienam po 300 Lt kiekvieną mėnesį iki vaikų pilnamečystės nuo pareiškimo teismui padavimo dienos, taip pat priteisti iš atsakovo vaikų išlaikymo įsiskolinimą

¹⁸⁶ Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. kovo 10 d. c.b. Nr. 2-00192-95/2005.

¹⁸⁷ Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. sausio 13 d. c.b. Nr. 2-00009-95/2005.

¹⁸⁸ Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. vasario 2 d. c.b. Nr. 2-00076-562/2005.

už laikotarpį nuo 2004 m. vasario 10 d. iki pareiškimo teismui padavimo dienos – 9 000 Lt. Atsakovas T.M. pateikė priešieškinį, nurodė, kad jis nuo 2003 m. pradžios negyvena su ieškove, o vaikai gimė 2004 ir 2005 metais. Su ieškiniu nesutiko. Sutiko, kad būtų atlikta DNR ekspertizė, jei teismui neužtektų įrodymų patenkinti priešieškinį dėl tėvystės nugrinčijimo. Parengiamajame teismo posėdyje ieškovė patvirtino, kad atsakovas nėra nepilnamečių jos vaikų tėvas, prašė bylą nutraukti, neieškoti vaikų biologinio tėvo, nes jam vaikų nereikia. Teismas paaiškino, kad taip padaryti nebeįmanoma vaikų interesais, nes jie turi žinoti savo biologinį tėvą. Teismo iniciatyva buvo surastas R.K., paskirtas DNR genetinis tyrimas jo tėvystei nepilnamečių vaikų G.M. ir T.M. atžvilgiu nustatyti. Tyrimas parodė, kad R.K. yra biologinis minėtų vaikų tėvas. Todėl iš jo priteistas išlaikymas nepilnamečiams vaikams G.M. ir T.M. po 125 Lt periodinėmis išmokomis kas mėnesį iki vaikų pilnametystės¹⁸⁹. Taigi teismas viršijo ieškininio reikalavimo ribas, nes jam šioje byloje svarbiausi buvo vaikų interesai. Toks teismo sprendimas, manytina, yra sveikintinas.

Vis dėlto, vien išlaikymo priteisimo fakto nepakanka. Reikia, kad tėvas (motina), iš kurio priteistas išlaikymas, vykdytų teismo sprendimą. Deja, kaip rodo praktika, Lietuvos teismų antstoliai dažnai nesugeba priversti daugelio tėvų vykdyti teismų sprendimų. Atsižvelgiant į nedarbo lygį, galimybę nuslėpti neoficialų darbo užmokestį, nenuostabu, kad didelė dalis vaikų negauna jiems priklausančio išlaikymo.

Pilnamečiai vaikai turi išlaikyti savo nedarbingus ir paramos reikalingus tėvus. Paprastai išlaikymas tėvams teikiamas pagal tėvų ir vaikų susitarimą. Tačiau jeigu vaikai vengia atlikti šią pareigą, teismas gali priteisti išlaikymą pagal tėvų ieškinį. Išlaikymas priteisiamas nustatyta pinigų suma, mokama kas mėnesį. Nustatydamas išlaikymo dydį, teismas atsižvelgia į vaikų ir tėvų šeiminę ir turtinę padėtį, visų pilnamečių to tėvo (motinos) vaikų pareigą išlaikyti tėvus, į kitas svarbias aplinkybes. Vaikai negali būti atleisti nuo tėvų išlaikymo, tačiau jeigu jų turtinė padėtis sunki, teismas gali priteisti mažesnę išlaikymo sumą. Be to, teismas gali atleisti vaikus nuo pareigos išlaikyti savo tėvus, jeigu nustato, kad pastarieji vengė atlikti savo pareigas nepilnamečiams vaikams. Kaip pavyzdį galima pateikti Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. gegužės 27 d. civilinę bylą. Ieškovė N.G. teismo prašė priteisti jai išlaikymą iš atsakovų – jos vaikų O.K., P.K. ir A.V. iš kiekvieno po 150 Lt periodinėmis išmokomis iki gyvos galvos. Paaiškino, kad dėl senyvo amžiaus ir sveikatos būklės yra nedarbinga, ligonė, jos gaunamos pensijos neužtenka pragyvenimui, gydymui ir vaistams. Ieškovės įstatyminė atstovė palaikė ieškinį, tačiau sumažino ieškinio reikalavimus – prašė priteisti iš kiekvieno iš atsakovų po 60 Lt. Atsakovai O.K. ir A.V. su 60 Lt

¹⁸⁹ Vilniaus miesto trečiojo apylinkės teismo 2006 m. rugsėjo 22 d. c.b. Nr. 2-2248-130/06.

išlaikymo suma sutiko, O.K. nurodė, kad savo motinai yra pervedęs keletą kartų po 50 Lt į mėnesį. Tačiau atsakovas P.K. su ieškiniu nesutiko, nurodė, jog ieškovė – jo motina juo kaip savo sūnumi nesirūpino, be to jis yra invalidas, serga cukralige, jo gaunamos pensijos vos užtenka jam pačiam pragyventi. Teismas ieškinį tenkino iš dalies, motyvuodamas: „Ieškovė N.G. turi teisę į išlaikymą ir jai yra reikalinga parama, kadangi yra senyvo amžiaus (gim. 1913-01-15), nedarbinga, našlė, ligonė, serga cukriniu diabetu, galvos smegenų išemija, jokio nekilnojamojo turto nuosavybės teise neturi, jos gaunamos pajamos, iš kurių ji gyvena, sudaro viso 408, 44 Lt, o atsakovai gali pagal poreikius ir galimybes teikti ieškovei, jų motinai, išlaikymą. Atsakovo P.K. argumentus, jog jis neturi teikti išlaikymo savo motinai N.G., nes pastaroji buvo palikusi juos su broliu likimo valiai, jais nesirūpino, teismas vertina kaip nepagrįstus, nes jokių įrodymų, patvirtinančių šiuos P.K. argumentus, atsakovas P.K. nepateikė¹⁹⁰. Teismas, atsižvelgdamas į ieškovės nurodytas aplinkybes, atsakovų turtinę padėtį ir kitas reikšmingas aplinkybes priteisė iš atsakovų O.K. ir A.V. po 60 Lt, o iš atsakovo P.K. 20 Lt, mokamų kas mėnesį.

Pažymėtina, kad ginčai dėl pilnamečių vaikų pareigos išlaikyti savo tėvus gana reti. 2005 metais Vilniaus miesto trečiasis apylinkės teismas nagrinėjo 21 tokio pobūdžio bylą, o Vilniaus rajono apylinkės teismas – tik 1 (žr. 7 ir 8 priedus).

¹⁹⁰ Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. gegužės 27 d. c.b. Nr. 2-00628-494/2005.

IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS

Išvados:

1. Šeima yra socialinė institucija, kurios narius sieja santuokos ir giminystės ryšiai, bendra buitis, dorovinė ir teisinė atsakomybė. Čia pradedama gyvybė, ugdomos pagrindinės vertybės ir normos, tenkinami individų asmeniniai ir socialiniai poreikiai. Tikroji šeima yra tada, kai vyras ir moteris įregistruoja santuoką.

2. Šeimos teisė yra civilinės teisės pošakis, kurį sudaro sistema teisės normų, reglamentuojančių santuokos sudarymo, jos galiojimo bei nutraukimo pagrindus ir tvarką, sutuoktinių turtines ir asmenines neturtines teises, vaikų kilmės nustatymą, vaikų ir tėvų bei kitų šeimos narių tarpusavio teises ir pareigas, įvaikinimo, globos ir rūpybos, civilinės būklės aktų registravimo tvarkos pagrindines nuostatas. Senasis CK šeimos santykius reguliavo daugiausia imperatyviai. Naujajame CK padaugėjo dispozityvių normų. Jame įtvirtinti tokie nauji institutai, kaip vedybų sutarties institutas, sutarties dėl santuokos nutraukimo padarinių institutas ir kiti.

3. Šeimos teisė reglamentuoja ne visus šeimos santykius, o tik tai tuos, kurie susiję su viešo intereso apsauga. Kai kurie šeimos santykiai yra labai privatūs, todėl įstatymų leidėjai į juos nesikiša. Taigi ne visi šeimos santykiai yra teisiniai. Didelė dalis šeimos santykių yra pagrįsti tarpusavio pasitikėjimu ir reglamentuojami moralės normų, tradicijų, abipusiu šalių susitarimu ir panašiai.

4. Šeimos teisės principai – tai šeimos įstatymais įtvirtintos idėjos, kurių pagrindu reguliuojami asmeniniai neturtiniai ir turtiniai santykiai. Šeimos teisės principai yra šie: monogamijos, santuokos savanoriškumo, sutuoktinių lygiateisiškumo, prioritetinės vaikų teisių ir interesų apsaugos ir gynimo, vaikų auklėjimo šeimoje, motinystės visokeriopos apsaugos.

5. Teisės veiksmingumas gali būti formalus ir socialinis. Formalusis teisės veiksmingumas grindžiamas teisės normų įgyvendinimo pastangomis, nesiekiant įvertinti teisės normų paskirties. Teisės socialinis veiksmingumas pabrėžia teisės normų paskirties ir teisės normų įgyvendinimo padarinių ryšį, kai realiai užtikrinama žmogaus teisių sauga ir socialinis stabilumas. Būtent ši teisės veiksmingumo prasmė yra svarbesnė pilietinei visuomenei. Norint užtikrinti teisės socialinį veiksmingumą, visų pirma, teisėkūros procese reikia įvertinti esamą socialinę tikrovę, tai, ką siekiama joje įtvirtinti ir/ar pakeisti, ar priimamos teisės normos atitinka socialinio gyvenimo realijas.

6. Siekiant santuokos sudarymo instituto veiksmingumo numatytos imperatyvios santuokos sudarymo sąlygos: draudimas tuoktis tos pačios lyties asmenims; santuokos savanoriškumas; santuokinis amžius; veiksnumas; draudimas pažeisti monogamijos principą; draudimas tuoktis artimiems giminaičiams. Šios sąlygos – tai viešosios tvarkos elementai, kurių įgyvendinimas garantuoja ne tik šeimos, bet ir visuomenės sveikatingumą.

7. Įvairių informacijos šaltinių ir statistinių duomenų analizė atskleidė, kad pastaruoju metu Lietuvos šeima įgyja vis daugiau bruožų, būdingų Vakarų visuomenių šeimos institucijai: santuokos atidedamos vėlesniam laikui, mažėja gimstamumas, vis daugiau moterų siekia išsilavinimo, karjeros ir neskuba tekėti bei gimdyti vaikus. Galima kelti prielaidą, kad dėl neužtikrintos ateities, socialinių garantijų stokos jaunos šeimos vengia reglamentuotų vedybinių ryšių. Nuolat daugėja vaikų, gimusių ne santuokoje ir gyvenančių nepilnose šeimose.

8. Sudarydami santuoką, moteris ir vyras sukuria šeimą. Kai santuoka nutraukiama, gali kilti klausimas, ar šeima išlieka, ar ji taip pat išyra. Manytina, kad nutraukus santuoką šeima visiškai išyra tik tuomet, jei sutuoktiniai neturėjo vaikų.

8.1. Santuokos nutraukimo bylų analizė atskleidė, kad santuokos nutraukimas abiejų sutuoktinių bendru sutikimu yra paprasčiausias, sukeliantis mažiausiai neigiamų emocijų ir pigiausias santuokos nutraukimo būdas. Todėl dažnai kreipiamasi į teismą nutraukti santuoką bendru sutuoktinių sutikimu, nors tikrasis pagrindas nutraukti santuoką yra vieno sutuoktinio kaltė. Kadangi šį pagrindą labai sudėtinga įrodyti, tai dažni atvejai, kai pareikštas ieškinys nutraukti santuoką dėl kito sutuoktinio kaltės vėliau, susidūrus su įrodinėjimo našta ir kitomis problemomis, performuluojamas į santuokos nutraukimą ir kitų klausimų sprendimą bendru sutikimu.

8.2. Santuokos instituto veiksmingumą didinančia priemone galima laikyti teismo taikomą iki šešių mėnesių terminą sutuoktiniams susitaikyti. CK 3.54 straipsnyje įtvirtinta nuostata, kad jeigu per vienerius metus nuo susitaikymo termino pradžios nė vienas iš sutuoktinių nereikalauja nutraukti santuokos, ieškinys dėl santuokos nutraukimo paliekamas nenagrinėtas, taigi santuoka išsaugoma.

8.3. Socialiai reikšmingas yra sutuoktinių gyvenimo skyrium (separacijos) institutas. Separacija leidžia išsaugoti santuoką, o ateityje galbūt ir šeimą. Tai tam tikras sutuoktinių išmėginimas, leidžiantis spręsti krizines situacijas ne tokiu drastišku būdu kaip ištuoka. Deja, separacija nėra populiari.

9. Pastaruoju dešimtmečiu labai padaugėjo kohabituojančių (sugyventinių) porų. Neretai tai būna ilgalaikė vyro ir moters sąjunga, kurioje rūpinamasi palikuonimis, jos narių išlaikymu, vykdomos visos šeimos funkcijos. Tokia sąjunga skiriasi nuo santuokinės šeimos tik tuo, kad nėra nustatyta tvarka įregistruota. Tačiau įstatymai sugyventinių tarpusavio santykių nereglamentuoja ir

jų teisių negina. Tai neretai sukelia nemažai problemų. Todėl Civiliniame kodekse numatytos nuostatos dėl bendro gyvenimo neįregistravus santuokos (partnerystės) yra ypač svarbios. Deja, kol kas partnerystės įregistruoti neįmanoma, nes nėra priimtas įstatymas, reglamentuojantis partnerystės įregistravimo tvarką.

10. Įstatymas numato, kad sutuoktiniai privalo vienas kitą gerbti, būti vienas kitam lojalūs, vienas kitą remti moraliai ir materialiai, prisidėti prie bendrų šeimos ar kito sutuoktinio poreikių tenkinimo. Bet nėra numatyta teisinių sankcijų už šių pareigų nevykdymą. Tačiau jų nevykdymas ar pažeidimas gali būti pagrindas patvirtinti sutuoktinio kaltę dėl santuokos ar šeimos iširimo.

11. Įstatymas apibrėžia sutuoktinių turto teisinio režimo esmę: sutuoktinių įgytas po santuokos sudarymo turtas yra jų bendroji jungtinė nuosavybė. Šis režimas taikomas, jei sutuoktiniai nėra sudarę vedybų sutarties.

12. Sudarydami vedybų sutartį, sutuoktiniai nustato savo turtines teises ir pareigas santuokos metu, taip pat po santuokos nutraukimo ar gyvenant skyrium (separacija). Toks rašytinis sutuoktinių valios išreiškimas gali būti vertinamas tik teigiamai, kadangi padeda išvengti ilgų ir nemalonių turto dalijimosi procedūrų teisme nutraukiant santuoką. Kiekvienais metais vedybų sutarties socialinis veiksmingumas didėja.

13. Santuokos nutraukimo bylų analizė atskleidė, kad labai retai sprendžiamas sutuoktinių tarpusavio išlaikymo klausimas. Dažnai apie tai nutylima arba pareiškama, kad sutuoktiniai išlaikymo vienas iš kito nereikalauja, nes yra jauni ir darbingi žmonės. Iš dalies tarpusavio išlaikymo klausimą jie išsprendžia dalydamiesi santuokoje įgytą turtą.

14. Ginčai dėl vaiko išlaikymo sudaro vieną gausiausių civilinių bylų, nagrinėjamų Lietuvos teismuose, kategoriją. Teismų praktikoje susiklostė dažniausiai taikomas vaiko išlaikymui reikalingų lėšų išieškojimo būdas - periodinių išmokų mokėjimas. Tačiau šis būdas neužtikrina vaiko išlaikymo, jei skolininkas yra nemokus. Minimalus išlaikymas yra 1 MGL (125 Lt), kuris priteisiamas praktiškai tik tada, kai tėvai nedirba, nors vaiko poreikiai yra kur kas didesni.

14.1. Išlaikymas natūra yra socialiai veiksmingas tik tada, kai skolininkas turi turto, kurį naudojant ar pardavus gaunamos pajamos, iš kurių būtų išlaikomas vaikas. Tačiau dažnai teismas vaikų išlaikymui priteisia dalį namo ar buto, nuosavybės teise priklausančią išlaikymą privalančiam teikti tėvui (motinai), kurios nėra galimybės išnuomoti, nes visas namas ar butas naudojamas šeimos poreikiams tenkinti. Tuomet realiai išlaikyti vaiką tenka vienam iš tėvų. Deja, toks sprendimas neretai būna geriausias ir vienintelis būdas gauti vaikui priklausančią išlaikymą.

15. Pilnamečiai vaikai turi pareigą išlaikyti savo tėvus, negalinčius gyventi be jų paramos. Tačiau sudėtinga vienareikšmiškai spręsti apie šio instituto socialinį veiksmingumą, nes gana retai teismus pasiekia ginčai dėl pilnamečių vaikų pareigos išlaikyti savo tėvus.

Rekomendacijos:

1. Siekiant skatinti jaunus žmones kurti šeimas, didinti gimstamumą Lietuvoje, reikėtų tobulinti socialinės paramos politiką, didinti socialines garantijas tėvams, dirbantiems ir auginantiems vaikus. Tėvams turi būti sudarytos palankios sąlygos derinti vaikų priežiūrą ir darbą.

2. Į krizines situacijas patekę sutuoktiniai dažnai priima skubotą sprendimą nutraukti santuoką. Todėl, siekiant išvengti neapgalvotų ir skubotų ištuokų, reikėtų skatinti poras rinktis separaciją (sutuoktinių gyvenimą skyrium), nes šis institutas yra veiksminga priemonė, leidžianti išsaugoti santuoką, o kartais ir šeimą.

3. Sugyventinių porų skaičius kasmet auga, o jų tarpusavio santykių vis dar neįmanoma įstatymiškai reglamentuoti. Todėl Seimas turėtų kuo skubiau priimti Partnerystės (bendro gyvenimo neįregistravus santuokos) įstatymą. Tai leistų sugyventiniams, įregistravusiems partnerystę, ginti savo teises įstatymų numatyta tvarka.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Vilnius, 2004.
2. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas//Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262.
3. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas//Valstybės žinios. 1996, Nr. 33-807.
4. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija//Valstybės žinios, 1995, Nr. 60-1501.
5. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. Žmogaus teisės: Tarptautinių dokumentų rinkinys. Vilnius, 1991.
6. Partnerystės (bendro gyvenimo neįregistravus santuokos) įstatymo projektas. Įregistruotas Seime: 2004-02-24. Nr. IXP-3272.

Teismų praktika

7. LAT Senato nutarimas. 2002 m. birželio 21 d. Nr. 35. Reg. Nr. A2-17.
8. LAT Senato nutarimas. 2003 m. birželio 20 d. Nr. 41. Reg. Nr. A2-19.
9. LAT Senato nutarimas. 2005 m. birželio 23 d. Nr. 54. Reg. Nr. A2-23.
10. Vilniaus miesto trečiojo apylinkės teismo 2002 m. spalio 8 d. c.b. Nr. 2-3434-06/02.
11. Vilniaus miesto trečiojo apylinkės teismo 2003 m. birželio 16 d. c.b. Nr. 2-1320-17/03.
12. Vilniaus miesto trečiojo apylinkės teismo 2003 m. birželio 3 d. c.b. Nr. 2-1416-16/03.
13. Vilniaus miesto trečiojo apylinkės teismo 2003 m. kovo 12 d. c.b. Nr. 2-663-14/03.
14. Vilniaus miesto trečiojo apylinkės teismo 2003 m. lapkričio 25 d. c.b. Nr. 2-550-11/03
15. Vilniaus miesto trečiojo apylinkės teismo 2003 m. liepos 21 d. c.b. Nr. 2-1666-04/03.
16. Vilniaus miesto trečiojo apylinkės teismo 2005 m. birželio 27 d. c.b. Nr. 2-1224-585/05.
17. Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. balandžio 18 d. c.b. Nr. 2-00447-647/2005.
18. Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. balandžio 4 d. c.b. Nr. 2-00444-647/2005.
19. Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. birželio 2 d. c.b. Nr. 2-645-577/2005.
20. Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. gegužės 27 d. c.b. Nr. 2-00135-95/2005.
21. Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. gruodžio 12 d. c.b. Nr. 2-1138-562/2005.
22. Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. gruodžio 29 d. c.b. Nr. 2-00078-562/2005.

23. Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. kovo 14 d. c.b. Nr. 2-00184-95/2005.
24. Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. kovo 22 d. c.b. Nr. 2-00045-577/2005.
25. Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. kovo 9 d. c.b. Nr. 2-00473-341/2005.
26. Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. lapkričio 24 d. c.b. Nr. 2-00086-562/2005.
27. Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. lapkričio 3 d. c.b. Nr. 2-00230-577/2005.
28. Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. sausio 19 d. c.b. Nr. 2-00010-95/2005.
29. Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. sausio 4 d. c.b. Nr. A2-00253-577/2005.
30. Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. vasario 14 d. c.b. Nr. 2-649-95/2005.
31. Vilniaus rajono apylinkės teismo 2005 m. vasario 23 d. c.b. Nr. 2-00033-577/2005.
32. Vilniaus rajono apylinkės teismo 2006 m. birželio 29 d. c.b. Nr. 2-1745-494/2006.
33. Vilniaus rajono apylinkės teismo 2006 m. liepos 5 d. c.b. Nr. 2-1734-494/2006.

Mokslinė literatūra

34. Ashford N. Laisvos visuomenės principai. Vilnius, 2003.
35. Bajoriūnas Z. Šeimos edukologija. Vilnius, 1997.
36. Bikulčius J. Šeimyninio gyvenimo darba ir jos išsaugojimo paslaptys. Kaunas, 1996.
37. Broom L. Sociologija. Esminiai tekstai ir pavyzdžiai. Kaunas, 1992.
38. Dambrauskienė G., Marcijonas A., Monkevičius E. ir kt. Lietuvos teisės pagrindai. Vilnius, 2004.
39. Kudinavičiūtė I. Sutuoktinių, sugyventinių ir gyvenant skyrium turto teisinis režimas pagal vedybų sutartį//Justitia. 2001, Nr. 6.
40. Kvieskienė G. Pozityvioji socializacija. Vilnius, 2005.
41. Leonavičius J. Sociologijos žodynas. Vilnius, 1993.
42. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė. Vilnius, 2002.
43. Maceina A. Pedagoginiai raštai. Kaunas, 1990.
44. Miškinis K. Šeimos pedagogika. Vilnius, 1993.
45. Miškinis P.A. Sugyventinių teisių reglamentavimo problemos//Jurisprudencija. 2003, t. 37 (29).
46. Navaitis G. Lietuvos šeima: psichoterapinis aspektas. Vilnius, 1999.
47. Pivorienė J. Sociologijos pagrindai socialiniame darbe. Šeima. Sveikata. Kaunas, 2004.

48. Pruskus V. Sociologija. Teorija ir praktika. Vilnius, 2004.
49. Rupšienė L. Šeimotyros įvadas. Klaipėda, 2001.
50. Sagatys G. Tėvų pareiga išlaikyti nepilnamečius vaikus: aktualūs subjektų klausimai //Jurisprudencija. 2005, t. 67 (59).
51. Sagatys G. Vaiko teisė į šeimos ryšius Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje //Jurisprudencija. 2002, t. 33 (25).
52. Sagatys G. Vaiko teisė į šeimos ryšius: Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos įgyvendinimas Lietuvoje. Vilnius, 2006.
53. Stankūnienė V., Jasilionienė A., Jančaitytė R. Šeima, vaikai, šeimos politika: modernėjimo prieštaros. Vilnius, 2005.
54. Šimašius R. Teisėkūra ir teisės socialinis veiksmingumas//Jurisprudencija, 2004, t. 54(46).
55. Šlapkauskas V. Teisės socialinio veiksmingumo sampratos tyrimas// Filosofija. Sociologija. 2002. Nr.1.
56. Šlapkauskas V. Teisės sociologijos pagrindai. Vadovėlis. Vilnius, 2004.
57. Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. Vilnius, 2000.
58. Vitkevičius P. S. Šeimos narių turiniai teisiniai santykiai. Vilnius, 2006.
59. Vyšniauskaitė A., Kalnius P., Paukštytė R. Lietuvių šeima ir papročiai. Vilnius, 1995.
60. Антокольская М.В. Семейное право. Москва, 1996.
61. Муратова С.А. Семейное право. Учебник. Москва, 2004.
62. Пчелинцева Л.М. Семейное право России. Учебник для вузов. Москва, 2000.

Interneto šaltiniai

63. Centrinė hipotekos įstaiga. <http://www.lhr.lt>, prisijungimo laikas 2006-12-05.
64. Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. <http://www.std.lt>, prisijungimo laikas: 2006-11-22.

SANTRAUKA

ŠEIMOS TEISĖS SOCIALINIS VEIKSMINGUMAS

Šio darbo tikslas – remiantis mokslinės literatūros, teisės aktų ir teismų praktikos analize atskleisti šeimos santykių teisinio reguliavimo socialinį veiksmingumą.

Darbą sudaro trys dalys. Pirmą dalį – Šeimos teisės socialinio veiksmingumo sampratą. Joje išanalizuota mokslinė literatūra, siekiant atskleisti šeimos, šeimos teisės ir socialinio veiksmingumo sampratas.

Antrą dalį – Šeimos santykių teisinis reglamentavimas. Atlikta Lietuvos ir tarptautinių teisės aktų, reglamentuojančių santuokos sudarymo ir nutraukimo, asmeninius ir turtinius sutuoktinių bei asmeninius ir turtinius tėvų ir vaikų santykius, analizė.

Trečiojoje dalyje – Šeimos teisės įgyvendinimo socialinės ir teisinės problemos - išanalizuoti teismų praktikos, Statistikos departamento ir Centrinės hipotekos įstaigos pateikiami duomenys, atskleistos socialinės ir teisinės problemos, mažinančios šeimos teisės socialinį veiksmingumą. Pateikta šeimos pokyčių per pastaruosius penkiolika metų analizė. Daugiausiai dėmesio skirta santuokos sudarymo ir nutraukimo, sutuoktinių turtinių santykių reguliavimo bei tėvų ir vaikų tarpusavio išlaikymo santykių socialinių ir teisinių problemų tyrimui.

Darbo pabaigoje pateikiamos gautos tyrimo išvados ir rekomendacijos, kaip gerinti šeimos teisės socialinį veiksmingumą.

Raktiniai žodžiai: šeima, šeimos teisė, šeimos teisės principai, šeimos teisės socialinis veiksmingumas, šeimos santykių teisinis reglamentavimas.

SUMMARY

FAMILY LAW SOCIAL PERFORMANCE

The aim of the present research is to find out the legal proceedings of family relations social performance on the grounds of science literature, legislative acts and the analysis of case-law.

The research paper consists of three parts. In the first part, based on the analysis of various scientific literature, the conceptions of family, family law and social performance are presented.

The second part is about legal regulation of family relations. The background for that research has been Lithuanian and International legislative acts of entering into marriage and dissolution of marriage, property personal rights of spouses, property personal rights between parents and children.

The social and legal problems of implementation of family law are defined in the third part of the research paper. The problems which diminish family law social performance were revealed on the basis of material taken from Department of Statistics, Central Mortgage Office and case-law.

At the end of the research paper there are conclusions made and recommendations on how to improve family law social performance.

Keywords: family, family law, family law principles, family law social performance, legal regulation of family relations .

PRIEDAI

1 priedas

Gyventojų santuokos ir ištuokos

	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Santuokų skaičius	36310	22150	20433	18796	18486	17868	16906	15764	16151	16975	19130	19938
Ištuokų skaičius	12747	10221	11311	11371	11752	11390	10882	11024	10579	10599	10997	11097
1000 – gyventojų												
Santuokų	9,8	6,1	5,7	5,3	5,2	5,1	4,8	4,5	4,7	4,9	5,6	5,8
Ištuokų	3,4	2,8	3,1	3,2	3,3	3,2	3,1	3,2	3,1	3,1	3,2	3,3

<http://www.std.lt/lt/pages/view/?id=1294>, prisijungimo laikas: 2006-11-22.

2 priedas

Vidutiniškai per parą Lietuvoje

	2001	2002	2003	2004	2005
Gimė	86	82	84	83	84
Mirė	111	113	112	113	120
Susituokė porų	43	44	47	52	55
Išsituokė porų	30	29	29	30	30

<http://www.std.lt/lt/pages/view/?id=1625>, prisijungimo laikas: 2006-11-22.

3 priedas

Moterys ir vyrai pagal šeiminių padėčių 15 metų amžiaus ir vyresni; procentais

	1989		2001	
	moterys	vyrai	moterys	vyrai
Iš viso	100,0	100,0	100,0	100,0
Niekada negyveno santuokoje	18,7	24,6	21,1	28,2
Ištekėjusios/Vedę	58,9	68,1	51,6	60,7
Našlės (-iai)	15,6	2,7	17,0	3,2
Išsituokusios (-ę)	6,6	4,4	10,2	7,8
Nenurodė	0,2	0,2	0,1	0,1

Gyventojų surašymų duomenys.

<http://www.std.lt/lt/pages/view/?id=1300>, prisijungimo laikas: 2006-11-22.

4 priedas

Suminis gimstamumo rodiklis¹

1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
2,03	1,55	1,49	1,47	1,46	1,46	1,39	1,30	1,24	1,26	1,26	1,27

¹ Vidutinis gyvų gimusių skaičius, kurių pagimdytų moteris per visą savo gyvenimo reproduktyvų periodą.

<http://www.std.lt/lt/pages/view/?id=1295>, prisijungimo laikas: 2006-11-22.

5 priedas

Vaikai, gimę ne santuokoje, pagal motinos amžių¹

Metai	Iš viso	iš jų pagal motinos amžių:						
		Iki 16 metų	16–17	18–19	20–24	25–29	30–39	40+
1990	3977	29	201	498	1250	798	1072	117
1995	5253	74	384	718	1616	1100	1236	111
2000	7713	36	416	1002	2523	1691	1846	196
2001	8006	39	438	970	2668	1766	1921	194
2002	8386	49	477	1078	2802	1843	1933	196
2003	9022	46	452	1176	2994	2076	2062	209
2004	8736	37	426	1037	2814	2110	2080	224
2005	8679	36	415	1010	2802	2036	2186	192

¹ Iškaitant ne santuokoje gimusius vaikus, kurių motinos amžius nežinomas.

<http://www.std.lt/lt/pages/view/?id=1884>, prisijungimo laikas: 2006-11-22.

6 priedas

Išregistruotų vedybų sutarčių skaičius pagal sutarties rūšis 2002-2006 m.

Vedybų sutarties rūšis	2002 m.*	2003 m.	2004 m.	2005 m.	2006 m. iki balandžio 26 d.
Ikivedybinė sutartis	4	30	49	61	21
Povedybinė sutartis	20	130	161	245	271
Iš viso:	24	160	210	306	335

*Vedybų sutarčių registras veklą pradėjo 2002-07-01

<http://www.lhr.lt/index.php?1220170750>, prisijungimo laikas 2006-12-05.

7 priedas

Bylų, kylančių iš šeimos teisinių santykių, nagrinėjimas Vilniaus rajono apylinkės teisme 2005 metais.

Bylų kategorija	Nebaigtų bylų likutis ataskaitinio laikotarpio pradžioje	Gauta bylų	Baigta bylų iš viso
3.Bylos, kylančios iš šeimos teisinių santykių	64	449	513
3.1. bylos, susijusios su santuoka	33	221	254
3.1.1. dėl susitarimo tuoktis	0	0	0
3.1.2. dėl santuokos negaliojimo	0	1	1
3.1.3.dėl santuokos nutraukimo abiejų sutuoktinių bendru sutikimu	7	151	158
3.1.4.dėl santuokos nutraukimo vieno sutuoktinio prašymu	0	1	1
3.1.5.dėl santuokos nutraukimo dėl vieno sutuoktinio ar abiejų sutuoktinių kaltės	19	52	71
3.1.6.dėl sutuoktinių gyvenimo skyrium (separacija)	0	0	0
3.1.7.dėl turto, kuris yra bendroji jungtinė sutuoktinių nuosavybė, padalijimo	12	125	137
3.2.Bylos, susijusios su vaikų ir tėvų teisėmis ir pareigomis	35	285	320
3.2.1.dėl tėvystės pripažinimo	0	0	0
3.2.2.dėl tėvystės (motinystės) nustatymo	5	14	19
3.2.3.dėl tėvystės (motinystės) nugalinėjimo	0	6	6
3.2.4.dėl vaiko vardo ir pavardės	0	0	0
3.2.5.dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo	7	163	170
3.2.6.dėl skyrium gyvenančių tėvų bendravimo su vaiku ir dalyvavimo jį auklėjant	1	24	25
3.2.7.dėl vaiko bendravimo su artimaisiais giminaičiais	0	2	2
3.2.8.dėl vaikų ir tėvų atskyrimo	2	12	14
3.2.9.dėl terminuoto tėvų valdžios apribojimo	1	6	7
3.2.10.dėl neterminuoto tėvų valdžios apribojimo	10	51	61
3.2.11.dėl tėvų teisių ir pareigų, susijusių su jų vaikams priklausančiu turto	0	0	0
3.2.12.dėl išlaikymo vaikams priteisimo	21	217	238
3.2.13.dėl pilnamečių vaikų pareigos išlaikyti savo tėvus	0	1	1
3.3.Bylos dėl kitų šeimos narių tarpusavio išlaikymo	0	9	9
3.4.Bylos dėl įvaikinimo	1	3	4
3.4.1.dėl vidaus įvaikinimo	1	3	4
3.4.2.dėl tarptautinio įvaikinimo	0	0	0
3.5.Bylos dėl globos ir rūpybos	4	97	101
3.5.1.dėl laikinosios vaiko globos (rūpybos)	0	0	0
3.5.2.dėl nuolatinės vaiko globos (rūpybos)	0	57	57
3.5.3.dėl pilnamečių asmenų globos ir rūpybos	4	40	44
3.6.Bylos dėl gyvenimo neregistruvos santuokos (partnerystės)	0	0	0

8 priedas

Bylų, kylančių iš šeimos teisinių santykių, nagrinėjimas
Vilniaus miesto trečiajame apylinkės teisme 2005 metais.

Bylų kategorija	Baigta bylų iš viso
3.Bylos, kylančios iš šeimos teisinių santykių	23553
3.1. bylos, susijusios su santuoka	12232
3.1.1. dėl susitarimo tuoktis	15
3.1.2. dėl santuokos negaliojimo	20
3.1.3.dėl santuokos nutraukimo abiejų sutuoktinių bendru sutikimu	8347
3.1.4.dėl santuokos nutraukimo vieno sutuoktinio prašymu	429
3.1.5.dėl santuokos nutraukimo dėl vieno sutuoktinio ar abiejų sutuoktinių kaltės	3005
3.1.6.dėl sutuoktinių gyvenimo skyrium (separacija)	45
3.1.7.dėl turto, kuris yra bendroji jungtinė sutuoktinių nuosavybė, padalijimo	1199
3.2.Bylos, susijusios su vaikų ir tėvų teisėmis ir pareigomis	9886
3.2.1.dėl tėvystės pripažinimo	126
3.2.2.dėl tėvystės (motinystės) nustatymo	1408
3.2.3.dėl tėvystės (motinystės) nuginkijimo	448
3.2.4.dėl vaiko vardo ir pavardės	46
3.2.5.dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo	2458
3.2.6.dėl skyrium gyvenančių tėvų bendravimo su vaiku ir dalyvavimo jį auklėjant	298
3.2.7.dėl vaiko bendravimo su artimaisiais giminaičiais	21
3.2.8.dėl vaikų ir tėvų atskyrimo	113
3.2.9.dėl terminuoto tėvų valdžios apribojimo	183
3.2.10.dėl neterminuoto tėvų valdžios apribojimo	1158
3.2.11.dėl tėvų teisių ir pareigų, susijusių su jų vaikams priklausančiu turtu	15
3.2.12.dėl išlaikymo vaikams priteisimo	6854
3.2.13.dėl pilnamečių vaikų pareigos išlaikyti savo tėvus	21
3.3.Bylos dėl kitų šeimos narių tarpusavio išlaikymo	63
3.4.Bylos dėl įvaikinimo	283
3.4.1.dėl vidaus įvaikinimo	192
3.4.2.dėl tarptautinio įvaikinimo	68
3.5.Bylos dėl globos ir rūpybos	3315
3.5.1.dėl laikinosios vaiko globos (rūpybos)	45
3.5.2.dėl nuolatinės vaiko globos (rūpybos)	1361